

DANSKE
SYDSLESVIGSKE
SOLDATER
I DANMARK
1940-45

Birgitte Herreborg Thomsen

Danske sydslesvigske soldater
i Danmark
1940-45

Birgitte Herreborg Thomsen

Danske sydslesvigske soldater
i Danmark
1940-45

Udgivet af
Studieafdelingen ved Dansk Centralbibliotek
for Sydslesvig

Nr. 48
Flensborg 2003

Birgitte Herreborg Thomsen:
Danske sydslesvigske soldater i Danmark 1940-45.
Udgivet af Studieafdelingen ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig
Nr. 48, Flensborg 2003

© Forfatteren og Studieafdelingen ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig

Sats og tryk: Winds Bogtrykkeri A/S • Haderslev

Bogbind: J. P. Møller Bogbind A/S • Haderslev

ISBN 87-89178-40-8

ISSN 1397-4343

Redaktion: Lars N. Henningsen

I kommission hos Padborg Bog og Idé, Nørregade 16, DK-6330 Padborg
e-mail: 6982@bogpost.dk

Udgiveren takker for støtte til udgivelsen fra

Dansk Kultursamfund af 1910

Gdr. Chr. Larsen og Hustrus Mindelegat
til fremme af danskheden i Sydslesvig

Omslagsbilleder:

Peter Andresen

Frederik Petersen

Axel Müinchow

Niels Bøgh Andersen

Henrik Lisberg

Indhold

Indledning	s. 7-17
De dansksindede sydslesvigske soldater	s. 7
Brevene	s. 11
9. april 1940	s. 18-41
Frederik Petersen	s. 19
Nicolai Büchert	s. 30
Karl Budach	s. 33
Peter Lützen	s. 38
Brevskriveren Frederik Petersen	s. 42-86
Den første tid i Struer	s. 51
Augustoprøret 1943	s. 58
Hverdagen i Struer	s. 68
Hos Waffen-SS på Østfronten	s. 76
Vennerne i Struer	s. 81
I København	s. 87-133
Christian Marcussen	s. 87
Hans Ronald Jørgensen	s. 94
Heinrich Hansen (Henrik Lisberg)	s. 107
Sven Kjems	s. 111
Bruno Uldall	s. 130
I provinsen	s. 134-219
Peter Andresen	s. 134
Aksel Lieb	s. 144
Nicolai Büchert	s. 161

Niels Bøgh Andersen	s. 169
Christian og Jørgen Lassen	s. 183
Axel Münchow	s. 191
Frederik Mommsen	s. 201
Alfred Boysen	s. 206
Andreas Liebetau	s. 207
Lorenz Rerup	s. 208
Werner Mühlmann	s. 208
Kilder	s. 221
Noter	s. 225
Oversigt over danske sydslesvigske soldater i Danmark 1940-45	s. 231

Indledning

Det tyske militærs besættelse af Danmark i årene 1940-45 er en af de mest velbeskrevne perioder i Danmarkshistorien. Der findes efterhånden en særdeles omfattende litteratur, som beskriver allehånde aspekter af tiden under tysk besættelse.¹ I denne bog afdækkes et måske mindre kendt aspekt af besættelsestiden: Bag nogle af de tyske uniformer, der sås i Danmark i besættelsesårene, gemte der sig danskere, nemlig danske sydslesvigere. Hvordan oplevede de Danmark, hvordan var deres forhold som tyske soldater i Danmark, og hvordan var deres holdning til Danmark?

Til besvarelse af disse spørgsmål er der bevaret et omfattende killemateriale i Arkivet ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig i Flensborg. Det er hovedsageligt breve og erindringer, og dette materiale danner grundlaget for bogen. Gennem disse breve og erindringer er det muligt at åbne et vindue til en overraskende historie om Danmark i besættelsesårene 1940-45: Gennem de danske sydslesvigeres øjne suppleres den gængse opfattelse af mange af besættelsestidens fænomener og begivenheder. Vi møder mange velkendte elementer fra besættelsestidens historie, men her optræder de på en anden og overraskende måde. Det gælder samarbejdspolitikken, modstandsbevægelsen, tyskernes indkøb af varer i Danmark, værnemagerne, »tyskerpigerne«, og meget mere. Vi får også indtryk af, hvordan de tyske – her dansksindede – besættelsessoldaters hverdag formede sig, og af hvordan deres forhold til det omgivende danske samfund var.

De dansksindede sydslesvigske soldater

Danske sydslesvigere var forblevet tyske statsborgere, da afstemningen i 1920 havde genforenet nordslesvigerne med Danmark, og som sådan blev de underlagt den almindelige værnepligt. Efter nederlaget i 1. verdenskrig blev det ved Versaillesfreden afgjort, at Tyskland fremover kun måtte have en hær på 100.000 mand, og den kom til at

bestå af frivillige. Men efter Adolf Hitlers magtovertagelse i Tyskland i 1933 genindførte det nazistiske styre almindelig værnepligt ved lov den 16. marts 1935. Den 26. juni samme år blev den indtil da frivillige arbejdstjeneste ligeledes ved lov forvandlet til en pligtjeneste. Herefter skulle også danske sydslesvigere aftjene to års militærtjeneste, og forud skulle de i et halvt års arbejdstjeneste hos Reichsarbeitsdienst, hvis formål var at forberede den mandlige tyske ungdom til den efterfølgende militærtjeneste og at opdrage dem til folkefællesskab i nazistisk ånd.

Det danske mindretal i Sydslesvig måtte nødvendigvis finde en måde at forholde sig til denne værnepligt på. Det var en svær diskussion: Skulle de unge mænd flygte for at undgå værnepligten, eller skulle de blive i Sydslesvig og aftjene den? Svaret gav på en måde sig selv, for hvis de unge mænd forlod landsdelen, så ville mindretallets dage snart være talte. Desuden havde den ældre generation, der havde oplevet både værnepligt og krigstjeneste før 1920 sammen med nordslesvigerne, den opfattelse, at man måtte opfylde borgerpligten for at bevare retten til hjemstavnen, altså retten til at leve i Tyskland som danske. Ved krigsudbruddet i 1939 valgte mindretallets ledelse at følge en parole, der lagde vægt på pligten til at gøre krigstjeneste som et led i kampen for at bevare retten til hjemstavnen – og de fleste bøjede sig for dette standpunkt. Realistisk set havde de unge mænd heller ikke de store muligheder for at vælge eller handle anderledes. Uanset ideologiske holdninger og mindretalsbetingede argumenter var der ikke meget at stille op overfor den tyske stats krav om værnepligt.

Det nøjagtige tal på hvor mange dansksindede mænd der gjorde tysk krigstjeneste kendes ikke, men det må antages, at det drejer sig om ca. 7-800.² Det er i hvert fald det antal værnepligtige, der havde gået i dansk skole. Redaktør på Flensborg Avis, L. P. Christensen, opgjorde et par år efter krigen antallet af dansksindede sydslesvigske krigsdeltagere til ca. 900, idet han også lagde dem til, der ikke havde gået i dansk skole. Ud af disse var det næppe ret mange, der var i Danmark under besættelsen – de fleste gjorde krigstjeneste på de forskellige fronter i vest, øst og syd. Ligesom der hersker usikkerhed om det præcise antal dansksindede sydslesvigske krigsdeltagere, så hersker der en tilsvarende uklarhed om, hvor mange danske syd-

slesvigere ud af de måske op mod 900 indkaldte, der faldt under 2. verdenskrig. Det var i alt fald mere end 140. Efter krigsafslutningen i 1945 skete der en kraftig tilgang til det danske mindretal, hvis antal af organiserede medlemmer voksede fra under 2.500 til over 70.000. Blandt de mange nye medlemmer har der utvivlsomt været mange tidligere værnemagtssoldater, der gjorde tjeneste i Danmark under besættelsen. Men eftersom denne bogs hovedpersoner er dansksindede sydslesvigske værnemagtssoldater, er der i hovedsagen set bort fra denne gruppe, da de først blev dansksindede efter krigens afslutning.

Af de indkaldte kom nogle i kortere eller længere tid til Danmark. Under arbejdet med fremstillingen her lykkedes det at opnå kendskab til ca. 35 dansksindede sydslesvigske soldater, der med sikkerhed vides at have gjort tjeneste i eller har opholdt sig i Danmark som tyske soldater under 2. verdenskrig. Men der kan have været flere. I bogen er det derfor kun muligt at præsentere et udpluk. Det fremgår også, at der var soldater, der på trods af det gode tilbud om at komme til det i sammenligning med Østfronten fredelige Danmark og arbejde som for eksempel tolk, takkede nej. De ønskede ikke at deltage i besættelsen af deres eget land. Enkelte fik tilbuddet om at komme på en skole for tolke med henblik på senere at gøre tjeneste i Danmark eller eventuelt i Norge, men valgte det bevidst fra – de ønskede ikke at vise sig i tysk uniform i Danmark.³ Det gjaldt for eksempel flensborgeren Hans Paulsen («Pulle»), der i et avisinterview i 1985 fortalte, at efter den 9. april 1940 skulle alle enheder melde, hvem der kunne tale dansk, med henblik på tjeneste i Danmark. Hans Paulsen overvejede sagen, for hvis han kom til Danmark, kunne han jo være nærmere sin familie – men han endte alligevel med at konkludere, at han som dansksindet ikke ønskede at indgå i besættelsesstyrken i Danmark. Heldigvis, som han siger, var organisationen i den tyske hær så dårlig, at han undgik at komme til Danmark.⁴

Tjeneste i moderlandet Danmark var ikke uden problemer. Som beretningerne i det følgende viser oplevede enkelte soldater ubehageligheder i Danmark, for eksempel at der blev spyttet på dem på gaden – eller at danskere, når sydslesvigerne deltog i danske alsangsarrangementer, veg bort fra dem, som havde de pest, på trods af at de sang med af fuld hals – og måske oven i købet kunne sangene

udenad i modsætning til danskerne. Det kunne jo ikke ses udenpå den tyske uniform, at der var en dansksindet sydslesviger indeni. Mange dansksindede sydslesvigske soldater mødte ofte en ringe forståelse hos danskere. På trods af at de gav sig til kende som danske sydslesvigere og forklarede deres situation, blev de alligevel opfattet og behandlet som rent tyske soldater. Men det hændte også, at så snart den første barriere var overstået, og det var blevet klart, at der her ikke var tale om en normal tysk soldat, men om en dansker i tysk uniform, der vel at mærke ikke havde valgt uniformen frivilligt, så blev de sydslesvigske soldater accepteret af den danske befolkning og budt velkommen i deres hjem på lige fod med andre danske venner og bekendte.

Nogle sydslesvigske soldater er måske også blevet sat i bås med de danskere, der meldte sig til Frikorps Danmark. Særligt i befrielsesdagene og efter krigen blev nogle sydslesvigske soldater da også mistænkt for at have været frivillige i Frikorps Danmark – det at være dansktalende og bære tysk uniform var mistænkeligt nok i sig selv. Risikoen for at blive betragtet som frivillig Frikorps Danmark-mand kan også have afholdt nogle fra at give sig til kende som dansk sydslesviger eller dansktalende.

Spørgsmålet om, hvorvidt de sydslesvigske soldater, der var i Danmark, overvejede at desertere, er uundgåeligt. I hvert fald sent under besættelsen havde det vel været en realistisk mulighed for dem, eftersom de befandt sig i Danmark, ikke skulle krydse grænser og muligvis havde haft mulighed for at knytte kontakter til dele af den danske modstandsbevægelse, der kunne hjælpe med flugt. Generelt var tanken om at desertere ikke så fjern. Det forekom mange sydslesvigere absurd og urimeligt at risikere liv og lemmer i en krig, der ikke var deres. De stillede spørgsmålet om, hvorvidt det var deres pligt at tjene en forbryderisk nation som det nazistiske Tyskland, når de var danske. Men det generelle indtryk er, at der var to forhold der gjorde, at det i de fleste tilfælde blev ved overvejelserne: dels det at de sydslesvigske soldater jo havde accepteret at aftjene deres værnepligt og dermed gøre krigstjeneste ud fra en velgennemtænkt beslutning. Dels frygtede de indkaldte soldater sikkert med rette, hvad der kunne ske med familien hjemme i Sydslesvig, hvis de deserterede. Desertation, som takseredes til dødsstraf, var næppe

Tysk luftfeltpostmærke, brugt på Østfronten og i Skandinavien, da feltpost blev sendt med fly fra april 1942. Mærket blev forfalsket af den britiske efterretningstjeneste for at kunne sende propaganda fra Norge til Tyskland via feltpost. Flyvemaskinen er en Junkers JU 52, kaldet »Tante Ju«.

en realistisk mulighed i begyndelsen af krigen. Først som krigsårene gik og forholdene i Danmark ændrede sig, åbnede der sig muligheder for at vælge denne vej. Et kendt eksempel er den senere lærer, chefredaktør på Flensborg Avis og landdagsmand Karl Otto Meyer, der efter at have gennemgået en militær grunduddannelse på syv uger i Polen og efter mange og svære overvejelser gik under jorden i Danmark som 16-årig i januar 1945, og dér fik kontakt med modstandsbevægelsen.⁵

Det generelle billede er derfor, at de danske sydslesvigere gjorde deres pligt ved at følge deres indkaldelsesordre og gøre krigstjeneste som påbudt – og at de stod pinen igennem og valgte ikke at desertere. Dette gjaldt også de soldater, der kom til Danmark.

Brevene

En af de vigtigste kilder til historien om de dansksindede sydslesvigske soldater i Danmark er de breve, som de skrev under opholdet i landet. Om denne kilde gælder som for alle andre feltpostbreve, at soldaterne ikke måtte nævne stednavne eller omtale faldne eller

O. Jørgen Hans Jørgensen Rev. 27. 7. 44.
00897 A d. 27. 7. 44

Kære Hr. Andersen!

Lidde du for Kanten
af mit Gælmings hel mit
Jeg lig og de en lille Hilsen.
Tak for Brevet af 5. den og de
gode Ordre. -

Nea - jeg var lig og
for minutter forvundet i mit
fuld - det gælder om et par
for naar her hvor noget Brev
sunde - det er ikke stegte Dues!
gør er virkelig en hel del for her
- som de her tale i den Brev
horte for de [redacted]
og for ge med det. Vi her lig
to - en - Angede for en, der her
hvert nye Resultater [redacted]

Formanden for Grænseforeningen, Holger Andersen, modtog i sommeren 1944 et brev fra Hans Ronald Jørgensen, skrevet den 27. juli 1944 på Østfronten, som var blevet censureret med sort tusch. Det fremgår af sammenhængen, at Hans Ronald Jørgensen nævner stednavne, som ikke fandt nåde for censuren.

sårede kammerater eller for eksempel omtale begivenheder fra krigen – men de gjorde det nu alligevel ind i mellem.⁶ Al post blev som udgangspunkt censureret, så modtagerne modtog ofte breve, hvor ord og sætninger var klippet ud hist og her – eller hvor censorerne havde overmalet bestemte ord og sætninger med sort tusch. Men forbud og strenge regler avler jo ofte kreativitet, så soldaterne gav lige så ofte kammerater, der skulle hjem på orlov, breve med hjem, som de så kunne levere videre, enten personligt eller med ordinær post. I disse breve formulerede soldaterne sig ofte lidt mere frit.

Det gjaldt også, at soldaterne ikke måtte skrive dagbog under krigen, og da slet ikke ved fronterne – men det gjorde nogle af dem altså alligevel. For eksempel Niels Bøgh Andersen, den senere forstander på Jaruplund Højskole fra 1954 til 1972. Han blev indkaldt i 1940 og gjorde tjeneste ved Østfronten indtil marts 1944, hvor han blev sendt til Danmark. Han var i Bramming indtil begyndelsen af juni 1944. Niels Bøgh Andersen gjorde hovedsagelig tjeneste som sekretær eller degn for divisionsfeltpræsten. Niels Bøgh Andersen skrev dagbog under hele sin krigstjeneste, og han udgav i 1981 i bogen »Krigsdagbog« uddrag af dem. I forordet skriver han: »I de måneder jeg opholdt mig på »flødefronten« i Danmark, i Bramminge, førte jeg med vilje ikke dagbog. Det kunne være blevet katastrofalt. I Bramminge havde jeg et udmærket samarbejde med den danske modstandsbevægelse, men jeg vidste også, at der var tyske stikkere i byen. Det ville have været ganske uansvarligt at gøre optegnelser om begivenheder og mennesker.« Ved en gennemgang af krigsdagbogen kan det ganske rigtigt ses, at Niels Bøgh Andersen ikke skrev i dagbogen i den tid, han var i Danmark. I hans sidste indførsel i dagbogen lige før han kom til Danmark kan man læse, at glæden over at skulle til Danmark var enorm – blandet med lettelsen over at skulle væk fra fronten.

Brevene fortæller om mange forskellige emner. Blandt andet den private indkvartering, de goder det førte med sig, og soldaternes opfattelse af deres tjeneste som noget der lignede et almindeligt arbejde, er fremherskende temaer. Afhængig af hvor soldaterne blev posteret og hvilke opgaver de skulle løse var det åbenbart i mange tilfælde ikke afgørende for det tyske militær at have så meget kontrol over deres tropper, at de alle skulle indkvarteres på kaserner eller under kasernelignende forhold på beslaglagte skoler eller i lignen-

de større bygninger. Selvfølgelig måtte soldaterne i nogle situationer, når tropper var undervejs, som de var det gennem landet den 9. april 1940 og dagene derefter, nøjes med hvad der kunne findes af tag over hovedet i for eksempel stalde og på høløfter. Men når soldaterne havde nået deres bestemmelsessted, posteringen var fastlagt og opgaverne var fordelt, holdt hverdagen sit indtog. Det at være indkvarteret privat gav enkelte sydslesvigske soldater en oplagt mulighed for at deltage i danske møder og foreningsarrangementer i deres fritid – som de i hvert fald i nogle tilfælde havde rigeligt af. Det gjaldt nok især for de soldater, der var placeret på skrivestuer, hvor de udførte administrativt arbejde. En enkelt soldat var særligt privilegeret: Heinrich Hansen, der senere tog navneforandring til Henrik Lisberg, var fra 1940 til marts 1943 stationeret i København som chauffør for en officer ved Marineintendanturen, og i hele den periode boede han i privat lejlighed sammen med sin danske kone.

Soldaterne gik også vældig meget ud til forlystelser, i biografen, i teatret eller på danserestauranter. Det lader til, at mange af soldaterne betragtede deres soldatertjeneste som et arbejde der skulle gøres – de havde en næsten lønmodtageragtig indstilling til det. De ydede det der skulle ydes som ved ethvert andet almindeligt arbejde, og så var fritiden deres egen – og den kunne for eksempel bruges til at være sammen med danskere. Der blev kalkuleret åbenlyst med fritiden – man skulle på indkøb efter arbejde, på posthuset i middagspausen; når man var ude i tjenstligt ærinde kunne man lige benytte sig af chancen til at gå i butikker og lede efter eftertragtede varer. En enkelt gang berettes der om, hvordan en soldat på en tjenstlig tur hoppede af og tog et senere tog hjem uden tilladelse – selvsamme soldat tog sågar ved en enkelt lejlighed på søndagstur uden at have søgt om orlov. Han håbede så blot på at ingen havde savnet ham, så det ikke blev opdaget. Det forekommer at have været temmelig dristigt, men det er muligt, at forholdene ikke var så kontrollerede for alle de tyske soldater, som eftertiden måske har fået anledning til at tro.

Brevene fortæller også om jagten på forskellige varer, som soldaterne gerne ville købe og sende hjem til familien i Sydslesvig. Det var for eksempel dynamolygter, batterier, hængelåse og strømper, som var svære at få fat i, mens der ikke synes at have været problemer med at skaffe madvarer. Soldaterne sendte i hvert fald flittigt pakker

med mad hjem til deres familier i Sydslesvig. Det bemærkes af flere, at befolkningen i Danmark ikke led nogen nød i forhold til, hvordan befolkningen i Tyskland havde det med fødevarer. I Danmark var der rigeligt med varer, og butikkerne prangede ikke med mere i butiks-vinduet end de også virkelig havde at sælge, mens udstillingsvinduerne i Tyskland var pænt fyldt op med varer eller tomme emballager, og dog var forretningen tom og ryddet for varer. Men de sydslesvigske soldater kunne opleve, at det var svært for dem overhovedet at få lov til at købe noget i butikkerne. Den tyske uniform gjorde, at butiksindehaverne ind i mellem erklærede varer for udsolgte, men når soldaterne fortalte, at de var danskere fra Sydslesvig, viste det sig som regel, at der alligevel var varer til salg.

Som bekendt gik Danmark under betegnelsen »die Sahnfront« – frit oversat »Flødeskumsfronten«. Mange danskere har fortalt, at de i gaderne ofte så tyske soldater, der kom bærende på hvide papæsker fra bageren med flødeskumskager – eller at tyske soldater købte flødeskum på ismejeriet eller hos bageren og spiste det, bare sådan. Soldaterne oplevede selv Danmark som et land, hvor der var rigelig mad, og hvor man let kunne spise sig mæt, i modsætning til, hvad soldaterne oplevede både på fronterne og hjemme i Tyskland. I brevene og også i erindringer gøres der meget ud af at beskrive måltider, fortælle om jagten på bestemte madvarer, kredse om hvilke madvarer der kan skaffes og sendes hjem til Tyskland og hvordan det skal gøres, så varerne ikke falder i de forkerte hænder undervejs. Selv en lille ting som den forholdsvis ydmyge grød en soldat fik til morgenmad hos den familie, han var indkvarteret hos i Danmark, kom til at stå i et helt særligt paradisisk lys, da han senere tænkte tilbage på den, efter han var blevet sendt retur til Østfronten, og dér stort set intet havde at spise.

Brevene fortæller meget om det private, det dagligdags, og hverdagsoplevelserne fylder meget. Tjenesten som soldat fylder derimod kun lidt. Undtagen når soldaterne reflekterede over deres rolle og situation – og situationen i Danmark. Loyaliteten overfor moderlandet, hjemstavnen, Sydslesvig, mindretallet, familien, var tydelig i ord og gerning, og mange opfattede deres funktion som tyske soldater som hjælpere og støtter for den danske befolkning. I almindelighed optræder de danske sydslesvigere som udprægede tilhængere

af den såkaldte samarbejdspolitik. Fra Sydslesvig vidste de, at det kun var muligt at overleve som mindretal, hvis man nåede frem til et pragmatisk samspil med magthaverne. Derfor mente de også, at Danmark måtte bøje sig for overmagten og finde frem til et samarbejde med besættelsesmagten. Den danske modstandsbevægelse drev i deres øjne et farligt spil, som let kunne føre Danmark i fordærv. Et samarbejde mellem danskere og besættelsesmagt var tværtimod nødvendigt. Flere af de danske sydslesvigere så sig som hjælpere i dette projekt – de så sig som beskyttere af deres danske landsmænds interesser over for besættelsesmagten. Denne hensigt havde de i tanker, for eksempel når de virkede som tolke, når de bidrog til forhandlinger mellem danske leverandører og besættelsesmagten, eller når de på anden måde varetog samspillet mellem den dansktalende befolkning og den tyske besættelsesmagt.

Et andet emne, der fylder ganske meget i de fleste breve, er spørgsmålet om orlov. Der blev brugt meget tid og megen energi på at skrive om orlov, muligheder for orlov, ønsker for orlov og på at mindes den gode orlov der lige havde været. Et andet tema, der berøres igen og igen, er, trods censuren, hvornår krigen dog ville slutte, hvornår man dog ville kunne vende tilbage til hjemmet, familien og den hårdt trængte hjemstavn, det vigtige arbejde dér og det dagligliv, man længtes så kolossalt efter.

Brevene kaster også et overraskende lys over begrebet »tyskerpiger«. Anslået var der ca. 50.000 danske kvinder, der under besættelsen indledte forhold med tyske soldater i Danmark, og det satte spor i brevene. Flere steder tager de danske soldater fra Sydslesvig klart afstand fra de mange danske piger, som de tyske soldater gjorde bekendtskab med. Disse forhold var bestemt heller ikke velsete i den danske befolkning, og holdningen til og reaktionerne overfor kvinderne blev skærpet betydeligt gennem krigsårene. Kvinderne blev kaldt tyskertøse og feltmadrasser, og mange af dem blev efter befrielsen udsat for voldsomme og ydmygende repressalier ved af rasende folkemængder at blive klædt nøgne, få malet hagekors på kroppen og få klippet håret af. Det var de første ansatser til en sådan folkestemning, de sydslesvigske soldater var oppe imod, når de selv mødte danske piger og færdedes med dem offentligt. Også disse piger kunne let blive opfattet som tyskerpiger, selv om der her var

tale om, at en dansk sydslesviger havde fundet sig en dansk kæreste. Det har krævet mod og styrke af både de sydslesvigske soldater og de danske piger at vise deres kærlighed offentligt. Da det ikke var tilladt at gå i civil og soldaterne derfor altid var nødt til at bære den tyske uniform, i alt fald hvis reglerne blev fulgt, skete det, at der blev spyttet på dem, når de gik på gaden sammen. Den slags ydmygelser fra egne landsmænd måtte de sydslesvigske danske værnemagtssoldater også opleve.

Denne brogede mangfoldighed er emnet for de følgende sider. Vi vil lade de autentiske kilder fra besættelsesårene 1940-45 tale med deres eget sprog. Kilderne gengives i uddrag og kun med en sparsom kommentering, og det skal pointeres, at der er tale om smagsprøver, ikke om en afsluttet forskning. Der præsenteres et udvalg af de sydslesvigske soldater, der var i Danmark som led i deres tyske militærtjeneste, og bogen fremviser således ikke et komplet billede af hvem der var i Danmark som tyske soldater.

Bogen indledes med et kapitel om den 9. april 1940, den dag, hvor det tyske militær besatte Danmark. Enkelte sydslesvigske soldater deltog nemlig i selve besættelsen. Dernæst følger et kapitel om en fremtrædende sydslesviger, den daværende generalsekretær Frederik Petersen, hvis efterladte breve giver et meget alsidigt indblik i en sydslesvigsk soldats ophold i Danmark under besættelsen. Og til sidst følger to kapitler med beretninger og breve fra andre sydslesvigske soldater, dels fra ophold i København, dels fra ophold i provinsen.

9. april 1940

Den 9. april 1940 kl. 04.15 om morgenen marcherede tyske tropper ind over grænsen til Danmark ved Kruså. Samtidig blev tyske tropper landsat på en række strategisk vigtige punkter i Danmark: Gedser, Korsør, Nyborg, ved Lillebæltsbroen og Storstrømsbroen, Aalborg og Værløse. I København blev Kastellet, den danske militære generalkommandos hovedkvarter, besat i løbet af ca. 15 minutter. I løbet af et par timer var Danmark besat.

Danmark var på grund af sin geografiske placering interesseområde for både Tyskland og England. For Tyskland var Danmark dog kun et sekundært mål – Danmark var ikke mere end et trin på vejen til Norge. Norge derimod var interessant i sig selv for Tyskland på grund af muligheden for etableringen af tyske baser som et led i fremstød eller blokade mod England. Norge var samtidig interessefelt for England, eftersom en engelsk blokade af Tyskland kun kunne fungere effektivt, hvis forsyningerne fra de skandinaviske lande blev afskåret. Englænderne var særligt bekymrede over leverancen af jernmalm til Tyskland fra Lapland, som blev udskibet med tyske dampskibe via Narvik i vintermånederne. Ifølge ganske vist fejlagtige engelske beregninger ville den tyske krigsindustri bryde sammen i løbet af seks måneder, hvis malmeksporten via Narvik blev standset. Tyskland så helst, at Skandinavien forblev neutralt. Frygten for standsning af malmtransporterne og en allieret invasion i Norge blev efterhånden mere vigtig for tyskerne end deres plan om blokade af England gennem etableringen af baser i Norge, og i februar 1940 begyndte forberedelserne af felttoget mod Norge. Danmark blev snart draget ind i planerne, eftersom Luftwaffe ønskede at kunne disponere over Aalborg Flyveplads som mellemlandingsstation på vej nordpå. Angrebet på Danmark og Norge den 9. april 1940 blev kaldt Operation Weserübung.

Årsagerne, forløbet, reaktionerne og konsekvenserne af 9. april 1940 for Danmark og Norge er behandlet grundigt i litteraturen. For det danske mindretal i Sydslesvig blev den 9. april 1940 også af

afgørende betydning. Dagen markerede en begivenhed, som berørte selve mindretallets identitet – det at den stat, hvor de levede som et mindretal, besatte den stat, som de opfattede som deres hjemland og moderland. Det var en situation, der var mere end vanskelig at forholde sig til.¹ Endnu sværere var det for de danske sydslesvigere, der som soldater i den tyske hær blev nødt til at deltage i besættelsen af deres eget fædreland.

En af de danske sydslesvigske soldater, der deltog i besættelsen af Danmark den 9. april 1940 var den daværende generalsekretær for mindretallet i Sydslesvig, *Frederik Petersen*.

Han blev indkaldt til det tyske militær i november 1939 og tilbragte de første par måneder i en af militærets træningslejre ved Bremen. Herfra skrev han hjem til sin kone, Hanne og deres to børn, Karen og Sven. I disse breve kommenterede han også opmarchen mod Danmark før den 9. april 1940. Som så mange i Danmark, heriblandt de danske politikere, godtog han påstanden om, at den tyske opmarch kun gjaldt beskyttelse mod et engelsk invasionsforsøg på den danske vestkyst. En besættelse af Danmark regnede han ikke med. Troen på ikke-angrebspagten mellem Danmark og Tyskland var altså intakt. Frederik Petersen håbede på at kunne få en behagelig tid i det nordligste Tyskland, syd for grænsen til Danmark.

16. marts 1940 – Frederik Petersen til Hanne, Karen og Sven:

Kære Hanne, Karen og Svennemand!

Du har sikkert mærket, at der var noget galt hernede. Jeg har ikke nænnet at skrive om det. Men nu må jeg ikke tie længere. Det går bort fra Bremen, måske allerede mandag, hvis endda ikke før. Påskeorloven er der slået en streg over, men det gælder ikke kun os alene, det gælder »die ganze Armee«.

Ja, dette var to triste nyheder, som I dog ikke skal blive forfærdet over, for den 3. nyhed strør lidt sukker på denne bitre pille, så det er lettere og behageligere at slukke den, at få den ned. Fra skrivemesteren har jeg fået at vide, at vi skal op imod den danske grænse, »nach Schleswig«, som han sagde. – Og dette har jeg hørt fra flere sider, bare det nu er sandt. For det er næsten for skønt til at kunne være sandt. Tænk jer, muligt at komme til Flensborg eller Slesvig eller Husum, bo hjemme, bo hos lærer Jørgensen² eller Svend Johannsen³ eller pri-

vat i Husum og kunne komme hjem hver søndag, eller måske hver aften. Og så fortsætte på Hauptmann-kontoret! Så har jeg vel nok skudt papegøjen. Et roligere og bedre hjørne gives jo slet ikke! Lad os trykke begge tommelfingre, at dette må blive sandt. – Selvom det lyder nok så utroligt.

Jeg tænker, de vil sikre sig ryggen mod et eventuelt engelsk angreb og landgangsforsøg i Esbjerg eller andet sted. Med Danmark har Tyskland jo en ikke-angrebspagt. Så hele poststyret kan jo ikke gælde Danmark.

Men selv om vi ikke skulle komme helt til Flensborg, så er det jo også godt, hvis vi kommer over på den anden side af Elben, helst ikke længere mod vest eller sydvest eller helt over mod sydøst. – Ja, således går, ja flyver tankerne nu, hvor vi – jeg – ved, at opbruddets time kan ventes hvert øjeblik. Alt er pakket og parat. Vi venter blot på ordren. Min skrivemaskine er også nedpakket. Alt er pakket i store kister. I aftes skrev jeg lister over mandskabets fordeling på vore biler og lastbiler og motorcykler. Vi har i alt i staben: 8 personbiler, 8 lastbiler og 8 motorcykler. Jeg kører i den BMW-vogn, som jeg sidst hentede i Hamborg, sammen med en løjtnant. Så jeg kommer nok hurtigt af sted.

I de sidste dage har vi arbejdet til henimod kl. 10 og længere om aftenen. Det har næsten været lidt for meget.

Nu er jeg træt og vil gerne i seng, derfor slutter jeg dette brev med de venligste hilsener til jer alle fra – Far

Trods troen på, at ikke-angrebspagten mellem Tyskland og Danmark var klippefast, endte det jo med, at Danmark blev besat den 9. april 1940. Frederik Petersen kom til at deltage i selve besættelsen. Om sine oplevelser denne dag berettede han senere i et feltpostbrev, som blev bragt i Flensborg Avis den 19. marts 1941. Udover at være en spændende og medrivende beretning er det værd at lægge mærke til tonen i brevet – Frederik Petersen lægger stor vægt på den måde, danskerne behandlede tyskerne på, især deres venlighed overfor de tyske tropper. Det var for eksempel ikke noget problem for Frederik Petersen at skaffe natkvarter til de trætte tyske soldater udenfor Viborg, hvor de gjorde holdt om aftenen den 9. april 1940. Frederik Petersen fremhæver også, at den danske natur og den danske befolkning vakte både

respekt og beundring hos hans tyske militære overordnede. Den rolige befolkning så ud til at acceptere den tyske besættelse uden større protester eller reaktioner. Frederik Petersen beretter om, hvordan de tyske soldater blev modtaget med gæstfrihed af danskerne, og at det gjorde et uforglemmeligt indtryk på soldaterne. Frederik Petersen efterlader et meget civiliseret indtryk af besættelsesdagen, den 9. april 1940, og de efterfølgende uger. I det hele taget er det tydeligvis hans formål at fremhæve, hvor harmonisk besættelsen var forløbet, og at relationerne mellem befolkning og tyskere – inklusive ham selv – nærmest var idyllisk. Beretningen var beregnet til offentliggørelse, og i det perspektiv tjener den nærmest som en anbefaling af tysk-dansk samarbejdspolitik, samtidig med at den vækker til beroligelse af landsmændene i Sydslesvig. Denne hensigt, og derudover hensynet til den tyske censur, har sikkert fået Frederik Petersen til at male i så overraskende lyse farver.

19. marts 1941 – Frederik Petersen, feltpostbrev til Flensborg Avis: *Som tolk i Danmark*

Om få uger er det ét år, siden jeg med mine kammerater forlod garnisonsbyen for at være med i de begivenheder, der fyldte alverden med uro og spænding. For få uger siden vendte min formation tilbage til Tyskland fra Normandiet. Ringen af ét års begivenheder og oplevelser som tysk soldat var dermed – foreløbigt – sluttet. Og det kan for en selv – som vel måske også for venner og landsmænd – være interessant at opgøre årets status, at lade en del af dette års mange og store tildragelser passere revu for en.

Natten var eventyrlig smuk! En pragtfuld stjernehimmel hvælvede sig over os. Så mange stjerner og så strålende smuk en himmel havde man ikke set i mange, mange år, syntes man. Når de med soldater tætpakkede biler holdt på den brede autostrada, holdt i timevis, fordi landevejen var fuldkommen forstoppet af alle slags motor- og hestekøretøjer, så var der rigelig og god lejlighed til at opfriske sin skolevisdom om himlens stjernebilleder. Snart havde man fundet alle de kendte billeder frem; men atter og atter søgte blikket tilbage til den store bjørns strålende stjerne, der lyste mod nord, den stjerne, der viste vej hjemefter, den vej, vi også nu fulgte.

Lang vej var vi kørt; hvor langt vi endnu skulle, vidste ingen.

*»Grænsen er lige passeret 9/4-40. Syd for Aabenraa«. Da Frederik Petersen måtte del-
tage i den tyske besættelse af Danmark den 9. april 1940, tog han et par billeder kort
efter han havde passeret grænsen ved Kruså sammen med sit kompagni. Kolonnen ses
her syd for Aabenraa.*

Nattekulden bed gennem de tykke køre-kavajer. Og det var svært at holde øjnene åbne.

Efter flere nætters kørsel passerede vi i de første formiddagstimer den 9. april den dansk-tyske grænse ved Kruså. I den gryende, kolde april-morgenstund kørte vi over grænsen og op gennem landet – til Aabenraa, Haderslev, Kolding, Vejle, Viborg. Tunge tanker myldrede ind på en, da man som et lille fnug i den store krigsmaskine, ukendt, uset og upåagtet, rullede gennem sin hjembys overfyldte gader og ind over grænsen ved Kruså.

Den første nat i Danmark som tysk soldat! Uden for Viborg, ved det store vejkryds, standsede vor bil-kolonne. Nu var det umuligt at komme længere. Viborg var overfyldt med tysk militær, meldte vor udsendte motorcyklist, og stadig rullede fra alle veje den ene kolonne ind gennem byen efter den anden. Herning-vejen og Vejle-vejen prydedes kilometervidt, så langt øjet rakte, af en lang snorlig kæde af små hvide lys fra de holdende biler.

– Her må vi blive for natten, erklærede vor fører, og jeg fik min første større opgave som tolk, nemlig at skaffe kvarter til hele flok-

»Grænsen er lige passeret 9/4-40. Syd for Aabenraa«. Frederik Petersen fotograferede den tyske kolonne af køretøjer på vej mod Aabenraa, da han den 9. april 1940 havde passeret grænsen ved Kruså.

ken. Opgaven var hurtig og let løst. De danske gårdmænd, hvis ejendomme lå langs vejen, åbnede stue, lo, stald og lade for de trætte soldater, og snart havde hver sit leje for natten. Men for mig havde denne begivenhedsrige dag endnu en stor oplevelse i behold!

Af en overordnet, med hvem jeg om morgenen, mens den ene store flok af flyvemaskiner efter den anden drønedes hen over vore hoveder mod nord – havde haft en samtale, havde jeg fået tilladelse til at opsøge min broder inde i Viborg og tilbringe natten hos ham. Det var med beklemmt hjerte og underlige følelser, jeg begav mig på vej på den natlige vandring. Vejene var overfyldte med soldater og motorkøretøjer. Strækningen ind til domkirkebyen var længere, end jeg havde troet; men der var jo køretøjer nok, der havde samme vejs ærinder som jeg, og det var den letteste sag at hoppe op i en motorcykels bivogn og køre de få kilometer ind til jernbane-viadukten.

Behøver jeg at fortælle, at det blev et forunderligt møde i min broders hjem? Vel sjældent er et par brødre, der har samme sindelag og indstilling, mødtes på en sådan måde og under sådanne forhold! Der var nok, man fra begge sider gerne ville have besked om og forkla-

»I Viborg – De første erobringer«. Frederik Petersens kompagni kom den 9. april 1940 til Viborg, og ifølge Frederik Petersens egen billedtekst er dette altså »de første erobringer«. Billedet svarer fint til hans senere beskrivelse af den 9. april 1940, ifølge hvilken besættelsen af Danmark foregik i al fredsommelighed, og hvor den danske befolkning, her i hvert fald børnene, modtog de tyske soldater med venlighed.

ring på – dertil blev der levnet os rigelig tid. Staben, jeg var tildelt, blev liggende i Viborg i fem uger, og jeg havde mit kvarter hos min broder.

De følgende dage og uger bragte nyt arbejde og nye oplevelser. Hver dag var jeg som tolk undervejs med officerer fra divisionsstaben. Den ene dag i Århus, den anden i Kolding. Snart gjaldt det forhandlinger med de danske militærmyndigheder, snart var det danske jernbanefolk, vi opsøgte.

Jeg fik Jylland at se på en helt ny måde, og jeg fornåm, at land og folk aftvang de tyske officerer beundring og respekt. De havde hverken troet, at landet var så frugtbart og så smukt, eller at befolkningen var så velstående og rolig.

På Skagen gik den tyske marinesoldat vagt, og hagekorset blafrede fra signalmasten. Men fra fyrtårnet lyste Dannebrog ud over det storslåede landskab. Ålborg tog en smule nyfident mod de mange tyske soldater, men overalt herskede der ro og orden. Uden for Randers

galopperede de danske dragoner i deres blå uniformer og tog tilsyneladende kun flygtigt notits af de forbisusende tyske militærbiler.

Eller man havnede en sildig eftermiddag i en lille hede-landsby, hvor en ældre kone, der var blevet påkørt af en tysk motorcyklist, skulle afhøres; og snart sad man bænket i stadsstuen om et aftensbord, der bød på alle de gode sager, man så længe havde måttet undvære.

Denne storslåede gæstfrihed betog alle mine soldaterkammerater. Som hin eftermiddag i Silkeborg! Efter en tjenesterejse var mine foresatte og jeg tyet ind i en kafé. Pludselig opdagede jeg en god bekendt fra Flensborg, der senere var flyttet til Silkeborg, gå forbi ude på gaden. Jeg snappede min felthue, sagde nogle forklarende ord til mine forbavsede bordfæller og styrtede ud af døren. At jeg kom tilbage med en indbydelse til aftensmad, blæste enhver træthed og forjagethed hos mine ledsagere bort. Og senere sad vi så i det smukke hjem omkring det veldækkede aftensbord, passierende på skiftevis dansk og tysk.

Opholdet i Danmark blev ikke langvarigt. Den 10. maj havde sat

»Med Gefr. Rechtenbach bort fra Viborg«. Frederik Petersen i sidevognen, mens Gefreiter Rechtenbach styrer motorcyklen. De er på vej bort fra Viborg i maj 1940.

krigsmaskinen i bevægelse på andre fronter, og også for vor formation slog afskedsstunden snart.

Inden vi i slutningen af maj forlod Danmark, havde vi dog et ugelangt ophold i Aabenraa. Og atter havde jeg lejlighed til at se venner og bekendte samt til at gense egne og steder, man var vokset op sammen med og havde fået kær.

Dette korte ophold i Danmark vil for mig stå som den smukkeste oplevelse i hele min soldatertid. Og jeg ved, at det også gør det for de tyske soldater, der kom med derop. Derpå har jeg fået mange beviser.

Fr. P.

Beretningen har en klar tendens og er »officiel«. At der bag dens harmonisering gemmer sig en anden og mere modsætningsfyldt virkelighed og store udfordringer til forfatterens danskhed kom frem i et brev til vennen Leo Dane⁴ den 20. februar 1942. Frederik Petersen var her nødt til at forklare og forsvare sin rolle den 9. april 1940 overfor kritik:

20. februar 1942 – Frederik Petersen til Leo Dane:

Du har måske – enten gennem mine egne breve eller gennem kameraters og landsmænds udtalelser – fået at vide, hvad jeg nu og da har måttet stå til ansvar for min danskheds skyld. Det begyndte allerede en måned efter min indkaldelse i efteråret 1939, og foran hele mit kompagnis samlede front måtte jeg forsvare min danskhed, et forsvar der endte med disse udtalelser: »Jeg er stolt over at være en dansker.« Så kom min forsættelse til staben og her begyndte forhørene etc. forfra, skønt på en mere tiltalende måde – og jeg fik officiel tilladelse til at læse Flensborg Avis, mens dens forsendelse til soldaterne almindeligvis var forbudt. Og så kom én af mit livs tungeste dage, den 9. april 1940. Aldrig glemmer jeg hin kolde morgen i Istedskovbrynet, hvor de tunglastede flyvemaskiner med voldsomt brøl fløj henover os mod nord, hvor geværene blev ladet med skarp ammunition, og hvor jeg ene blev kaldt frem foran fronten for at skulle træffe valget: Enten at blive afleveret i en flensborgsk kaserne som en soldat, der ikke ville gøre sin pligt, og som måtte tage sin fæstningsstraf herfor, eller at tage med over grænsen for muligt at kæmpe imod

mine egne brødre. Mit livs tungeste dag, mit livs tungeste afgørelse!

Afgørelsen blev et kompromis: Jeg valgte at tage med over grænsen, men ikke som den der skulle kæmpe, kun som tolk. På den måde mente jeg at gavne mit folk bedst – uden at jeg forsømte mine pligter som tysk statsborger. Denne betragtning gav mine foresatte mig medhold i.

Og så rykkede jeg som leder af en afdeling ind i divisionsstaben. Og i nogen grad gentog sig nu det samme over for mine nye kammerater og foresatte. Og nu kort før jul måtte jeg atter stå min mand. Man forsøgte at nægte mig at skrive dansk; det ændredes til, at jeg officielt fik tilladelse til at skrive dansk, mens man samtidig forbød mig at offentliggøre feltpostbreve i Flensborg Avis. Samtidig indstilledes jeg til straf, fordi jeg i strid med bestemmelserne havde ladet offentliggøre breve, jeg som soldat først måtte have vist min disciplinær-foresat og have indhentet divisionskommandørens tilladelse til. Samtidig havde jeg i mine breve, som var blevet beslaglagte, omtalt forskellige bynavne.

Nogen disciplinær straf fik jeg dog ikke tildelt. Men min forfremmelse til den næste højere grad, vel sergeant, på tysk feldwebel, som skulle have været udtalt til jul, blev taget tilbage.

Selvfølgelig er min danskhed og mit uplettede rygte som dansk mig kærere og langt mere værd, end en forfremmelse til feldwebel. Denne førstefødselsret sælges ikke for slig en ret linser.

Men derfor kan man vel meget vel være korrekt i enhver henseende og ikke give anledning til misforståelser.

Jeg har ønsket at fortælle dig alt dette – hellere end at fortie, at [jeg] ikke – endnu! – har fået dit originalbrev, men kun en afskrift deraf. Du ved, vi altid »fægter med åben pande«. Og dette brev, der sendes med en kammerat og måske undgår feltpost-censuren, har givet mig lejlighed til at være lidt »åbenmundet«. Fra officiel side har jeg fået et vink om at være forsigtig. Mine breve står under censur og jeg selv overvåges som spionagefordægtig. Jeg vil dog altid være bestræbt på at opføre mig således, at min danskhed og inderlige overbevisning ikke kommer i konflikt med mine soldaterpligter som tysk statsborger. Jeg valgte 1922 frivilligt at give afkald på mine rettigheder som dansk statsborger ved option for at kunne gøre et desto større og bedre arbejde for mine sydslesvigske landsmænd. At dette – den-

gang ingenlunde lette valg for anden gang skulle føre mig i krig på tysk side, har ikke voldt, at jeg fortryder hvad jeg dengang gjorde, tværtimod! – men jeg vil ikke nu ved en ubetænksomhed eller ufor-sigtighed ødelægge alt det, jeg i 20 år har været med til at bygge op for mine landsmænd. Og jeg regner jo med et langt liv og udbytterigt arbejde i danskhedens tjeneste – efter disse krigsår!

Yderligere detaljer om Frederik Petersens optræden kom frem i avis-artikler i 1962. Efter at brevet til Leo Dane var blevet offentliggjort i Flensborg Avis meldte den tidligere sognepræst i Hoptrup, pastor Augustinus, sig med en beretning om den tyske indmarch gennem Hoptrup:

Den 9. april oplevede vi i Hoptrup, der ligger ca. 7 km syd for Haderslev, den forfærdelige tyske invasion. Nogle hjemmetyskere kom til landevejen og viftede med hagekorsflag. – Jeg var dengang sognets præst.

Da tyskerne var forsvundet mod nord, kom nogle af de gode Hoptrup-folk og fortalte mig, at et sted i byen havde en tysk soldat fra en bil råbt til dem på dansk: »Tag hagekorsflaget væk! Her vil vi se Dannebrog! – Hils sognepræsten!«

Han havde også råbt sit navn til dem, men i den motorspektakel, der opstod, var de ikke sikre på, de havde hørt rigtigt.

Jeg er temmelig vis på, det havde været Frederik Petersen. Ad mærkelige veje fik jeg nemlig at vide, at han var med den 9. april i Danmark.

Jeg kendte ham fra tidligere dage. Han havde været elev på Antvorskov Højskole, hvor jeg var forstander indtil 1920; og herfra min-des jeg ham som en ung mand, der fulgte skolens undervisning, især Sønderjyllands historie, med den mest levende interesse. Hans breve taler smukt og tydeligt om det gode danske sindelag, der var i ham. Haderslev, den 21. maj 1962.

P. Augustinus⁵

Også Frants Thygesen,⁶ som overtog Frederik Petersens post som generalsekretær for det danske mindretal i 1945, har i sine erindringer genfortalt historien om, hvordan Frederik Petersen gebærdede

sig under tyskernes indmarch i Danmark den 9. april 1940. Frederik Petersen prøvede ifølge Frants Thygesen at holde den danske fane højt, mens den tyske værnemagt var i gang med at invadere Danmark:

Enkelte danske sydslesvigere måtte 9. april 1940 som tyske værnepligtige deltage i indmarchen i Danmark. Blandt dem var den danske generalsekretær Frederik Petersen, hvis post på Flensborghus jeg overtog i 1945, efter at han var forsvundet på østfronten. Han ville ikke bruge våben mod sine landsmænd og havde heldigvis en forstående chef, der satte ham på kontorholdet den dag. Han kom derfor kørende i en åben vogn noget efter kamptropperne, og forbløffede tilskuere i Nordslesvig ved i tysk uniform, men på godt sønderjysk, at anmode heilende hjemmetyskere om at skamme sig og gå hjem.

Hvis disse beretninger rummer blot en kerne af sandhed, må det konstateres, at ikke blot besad Frederik Petersen en stor portion personligt mod til at demonstrere sit danske sindelag i en for ham temmelig penibel situation – men det danske var også så vigtigt for ham, at han ikke stiltiende kunne se til, at nogen som helst begejstredes over tyskernes besættelse af Danmark.

At en dansk sydslesviger havde været med til at besætte Danmark, og at han selv havde fortalt om det, var noget der blev bidt mærke i, også i efterkrigstiden. I dønningerne efter den 9. april 1940 og i tiden efter besættelsen tjente det flere formål at fortælle historien om en dansk sydslesviger, der af pligt var i tysk uniform, og som trodsigt holdt fast i det at være dansk – og oven i købet modigt demonstrerede sit danske sindelag i en situation, hvor det forekom at være temmelig dristigt. I en stemning af national oprustning og i arbejdet for at vise dels det danske mindretals tilstedeværelse, dels dets stadige eksistensberettigelse gennem den pligtopfyldenhed overfor herbergstaten, der var blevet udført under 2. verdenskrig, var det vigtigt at kunne fremdrage et eksempel som Frederik Petersen, der på én og samme tid til fulde gjorde sin pligt og viste sit danske sindelag.

Andre danske sydslesvigere deltog også i besættelsen af Danmark den 9. april 1940. En af dem var lærer ved den danske kommuneskole i

Flensborg, *Nicolai Büchert*. Nicolai Büchert havde fået en meget dansk national opdragelse. Året efter han blev født i 1913 på Jaruplundmark måtte hans far træde i tysk militærtjeneste i første verdenskrig, hvor han blev hårdt såret. Faderens beretninger om militæret, krigens gru og tyskernes adfærd satte sig dybe spor i sønnen, som voksede op i et hjem med stærkt dansksindede og anti-militaristiske holdninger. Nicolai Büchert blev indkaldt den 22. februar 1940 som en af i alt syv lærere fra kommuneskolen i Flensborg – ud af en lærerstab på elleve. Efter indkaldelsen fik han sin militære uddannelse på Junkerhulvejkasernen i Flensborg, hvorfra han blev inddraget i besættelsen af Danmark den 9. april 1940.

I december 1944, da Nicolai Büchert sad i fransk krigsfangelejr i La Ciotat i Frankrig, skrev han til den danske konsul i Marseille i håb om, at han kunne hjælpe med at forbedre forholdene for ham i krigsfangelejren – og hjælpe med den frigivelse og hjemsendelse, som han håbede snart ville blive sat i gang. I brevet fortæller han om sine oplevelser den 9. april 1940:

19. december 1944 – Nicolai Büchert til den danske konsul i Marseille:

Til den danske konsul i Marseille!

Jeg takker mange gange for modtagelsen af Deres brev for flere uger siden. Det brev gav mig meget håb og lettede også meget min tilværelse. Men desværre er det ikke givet alle mennesker at kunne leve på et håb i længere tid. Hr. Konsul, jeg har været i tysk trøje i 4^{1/2} år, hvilket jeg vist også har meddelt Dem i mine forrige breve, og De må tro mig, når jeg siger, at jeg har udelukkende levet på håb i disse 4^{1/2} år; jeg har håbet, at freden snart ville indfinde sig – selv om jeg vel, som så mange andre, meget godt kunne se, at det slet ikke har set ud dertil; men lige meget, jeg håbede trods alt. Jeg har været vidne til flere landes besættelse og har gjort mine tanker derved. Jeg blev tvunget til at marchere bevæbnet imod mit eget fædreland, Danmark, den 9. april 1940. Hvad jeg den dag har gennemgået, behøver jeg vel ikke at fortælle, for det kan enhver dansk mand med et dansk hjerte let tænke sig til. Fornedrelsens time var atter kommet til Danmark, og atter dukkede der nye håb op i én. Ja, og mange andre tildragelser fødte igen nyt håb – men i opfyldelse gik intet endnu. Og følgen var,

at man blev skuffet gang på gang. Dertil kom de hårde budskaber derude fra slagmarkerne til vort danske mindretal. Det sled og bed i os. Der er ikke mange, der smiler mere derhjemme. Sorgen har overalt holdt sin indgang.

Stadigvæk siddende i krigsfangelejren i foråret 1945 skrev Nicolai Büchert en beretning om sin rolle i begivenhederne den 9. april 1940:

Nicolai Büchert om besættelsen af Danmark 9. april 1940:

Betragtninger og tanker i fangelejren!

Den 9. april 1940 blev jeg tvunget til at marchere mod mit eget fædreland. Stationeret i Flensborg fik vi tidligt om morgenen ordre til at gøre alt klar til kamp og derefter marcherede vi mod nord. Mange flensborgere tiljubede os på vejen. Mange koner tilbød kaffe og rundstykker. En ældre kone, der ville give mig noget, er sikkert blevet forbavset over mit uvenlige ansigt og over mit korte, hårde »nej tak!« – »fy! I flensborgere!« Så kom grænsen ved Kruså. Netop midt imellem de to toldsteder kom der et hold danske fanger i møde; det var jenser. Store og kraftige var de, og sikken en holdning, de havde, hovedet oprejst, blikket rettet lige frem; der var ikke tale om en skelen til venstre side, hvor den tyske krigsmaskine rullede og marcherede frem; det imponerede dem ikke. Jeg kendte ingen personlig af denne flok, 14 var der, men jeg vidste og jeg følte, at det var mine brødre, der måtte vandre den tunge vej i fangenskab. De tog deres skæbne med oprejst pande og jeg kunne ikke føle andet end stolthed over, at de var mine brødre og at Danmark var mit fædreland. Men det alvorlige, det uretfærdige, det sørgelige ved det hele overmandede mig dog; hvordan mine øjne reagerede, det beholder jeg som en hemmelighed. Jeg ved, at der den dag flød mange tårer, både hos mænd og kvinder, så det er vel ingen skam, at også jeg hengav mig til at udtrykke min sindstilstand på denne måde. Jeg kæmpede imod og gjorde mig hård; for de tyske soldater skulle ikke se det. Min stolthed sejrede meget hurtigt igen. Det var en tung dag, den 9. april; det var den tungeste dag i mit liv.

Børge Outze fortæller også om Nicolai Büchert og hans tjeneste som

tysk soldat i sit firebinds-værk »Danmark under den anden verdenskrig«. Fremstillingen bygger formentlig blandt andet på samtaler med Nicolai Büchert:

[General] Kaupisch fik i sidste øjeblik de tropper, [general] Himer havde krævet den 19. marts [1940] som forstærkning. Rekrutter, som lå til uddannelse på Junker Hohlweg-kasernen i Flensborg skulle danne bagtrop for de angribende tropper og rykke mod Sønderborg ad kystvejen langs Flensborg fjord. Nogle af dem var indkaldt i februar! Det drejede sig om en bataillon. Den blev først den 8. [april 1940] om aftenen klar over, hvad der forestod, idet der uddeltes skarpe patroner til gevæerne. I bataillonens maskingeværkompagni satte man hele aftenen skarpe patroner i båndene.

Blandt rekrutterne var i hvert fald een dansk sydslesviger, den danske lærer Nicolai Büchert, som i februar var blevet indkaldt sammen med Bøgh Andersen, Hermann Tychsen, Tønnsen og Axel Lieb, alle lærere ved den danske offentlige skole i Flensborg og altså af de tyske myndigheder kendte som dansksindede. (Det var utvivlsomt et forsøg på at knuse den danske skole. Det blev kun modvirket ved, at lærernes koner gav møde i deres mænds sted – og blev på skolen som lærerkræfter krigen ud!). Mens de andre var sendt til Hamburg, havde man beholdt Büchert i Flensborg. Kort efter indkaldelsen havde han været til et slags forhør hos obersten, og han havde ikke lagt skjul på sit sindelag, men ejheller på, at han var indstillet på at gøre sin pligt som statsborger. Det var jo alle danske sydslesvigeres lod.

Da de skarpe patroner blev udleveret, vidste han, at det gik mod hans eget fædreland. Han var, så vidt han selv vidste, den eneste dansker i bataillon, og da den først skulle afmarchere efter dagry, stod det ham klart, at han ville komme til at marchere gennem Flensborgs gader nordud af byen og over den danske grænse, mens venner og bekendte så til. Det blev strenge timer den nat.⁷

Det fremstød ad vejen Kruså-Kollund-Sønderhav-Rønshoved, som forsvarerne ved Frydendal aldrig fik besked om, blev ført med den tyske reserve fra Flensborg – den styrke, som i sine rækker blandt andet talte den danske lærer Büchert. Han fik lov til at løbe spidsrod ved højlys dag, som han havde frygtet. Den tyske oberst, der inspi-

cerede tropper både i Duborgkasernen og i Junker Hulvejskasernen den morgen, sendte reserven afsted til fods langs kystvejen mod Sønderborg med ordene: »I skal beskytte det danske folk, som er ved at blive angrebet af englænderne. Tyske soldater! Gå ud og gør jeres forbandede pligt! Gå med Gud.«

De gik ud ad Nystaden og ad Åbenrågade mod Kruså. »Jeg gik,« fortæller Büchert, »nærmest som i en drøm. Det hele var uvirkeligt. Gaden var fyldt til trængsel af flensborgere, mest kvinder, som fra fortovene tiljubede os, og som kom med kopper og kaffekander. Også mig rakte man en kop kaffe. Jeg slog til den, og koppen og kaffen faldt ned på stenbroen. Man har vel i jublen glemt dette optrin igen. Oppe på bakken, ca. 100 m syd for Danfossfabrikken,⁸ så jeg i mængden nu afdøde lærer Jepsen Christensen.⁹ Alvorlig stod han og betragtede den nordgående tyske hær. Et lille sørgmodigt nik til hinanden var vor hilsen den dag. Lige ud for Danfossfabrikken gjorde vi holdt og fik ordre til at sætte 5 skarpe patroner i geværet. Jeg svor, at ingen af mine skulle komme til at dræbe landsmænd. Så gik det mod Kruså. Der var ingen pasforevisning den dag! Nøjagtigt midt mellem toldstederne mødte vi fem danske krigsfanger, ledsaget af fire tyske soldater. Det var fem menige, afvæbnede, endog uden hovedbeklædning. Man førte mit folk i fangenskab, ind i det land, hvis uniform jeg måtte bære. På en eller anden mærkelig måde fyldtes jeg af stolthed, da jeg så på fangerne. De gik ranke. Enhver delingsfører ville have glædet sig over deres holdning. De så lige frem. De tyske kampvogne, der hele tiden rullede mod nord, syntes ikke at imponere dem. Jeg skammer mig ikke ved at tilstå, at tårerne kom mig i øjnene. Ved det danske toldsted fik jeg øje på bankbestyrer Madsen fra Gråsten Bank. Et sørgmodigt møde var det. Ved korsvejen havde 20-30 hjemmetyske nordslesvigere taget opstilling. De skrålede og heilede. Det var et væmmeligt syn. Der var endog tyske soldater, som fandt det væmmeligt.«

Reservetropperne nåede til Sønderhav. Her fik de efter en times ophold besked om, at besættelsen var en kendsgerning. De blev sendt tilbage og nåede Flensborg klokken 14. Büchert svor på, at han skulle blive Tysklands dårligste soldat!¹⁰

Karl Budach var en anden af de sydslesvigske soldater, der måtte del-

tage i indmarchen i Danmark den 9. april 1940 som tysk soldat. Han blev født den 15. juni 1919 i Jaruplund, og indkaldt i efteråret 1939, efter at have gjort arbejdstjeneste fra 1938 lige indtil indkaldelsen. Efter besættelsen af Danmark var han dog kun i landet i en uge, indtil den 17. april 1940, og efter en orlov gik turen til Frankrig. I 1941 blev Karl Budach overflyttet til Østfronten, hvor han endte med at blive taget til fange af russerne den 30. januar 1945. Han sad i russisk krigsfangelejr, indtil han blev hjemsendt i begyndelsen af 1948.

Karl Budach har i sine erindringer, »10 år i krig og fangenskab«, beskrevet sine oplevelser den 9. april 1940:¹¹

Karl Budach om april 1940 i Danmark:

I løbet af vinteren 1940 marcherede divisionerne vestpå, sådan at vi først i marts lå tæt ved den hollandske grænse. Vi med de hestetrukne køretøjer var indkvarteret på nogle gårde, hvor der blev skaffet plads til hestene. Vi havde ualmindeligt mange alarmeringer dette forår, så da vi blev alarmeret og læsset på jernbanevogne natten mellem 7. og 8. april, troede vi i første omgang, det var en almindelig øvelse, men vi blev dog lidt betænkelige, da toget rullede afsted med os, og der blev uddelt skarp ammunition. I sådan et tilfælde kommer der altid en hviskeparole, hvor mon turen går hen? I soldaterlivet kalder man dem latrinparoler. Inderst inde i mig var der noget som sagde mig, at turen måtte gælde Danmark denne gang. Mærkeligt nok kørte vi sydpå, helt ned syd for Hannover. Men da mørket faldt på, gik det nordpå. Da vi var kommet nord for Hamborg, spurgte jeg en ung løjtnant, om turen gjaldt Danmark. Det svarede han nej til. Han forklarede mig, at der var landet nogle englændere ude ved Husum og også oppe i Norge. Vi skulle smide dem ud, som var landet ved Husum.

Godt og vel midnat blev vi læsset af ved Flensborg Sporskifte, det var kun ca. 4 km fra mit hjem. Det vrimlede med militær allevegne. Vi marcherede vestpå, jeg var glad for at jeg skulle føre min lille forsyningskolonne, så kom jeg ikke til at skyde på nogen. Denne glæde blev dog af kort varighed, for pludselig blev mit navn råbt op. Jeg red fremefter til ledelsen. Der holdt en ordonnans med motorcykel. Jeg var nu udtaget som tolk.

Disse timer inden dette skete var rent nervemæssigt noget af det

sværeste, jeg har været ude for hele krigen. Da vi holdt lige syd for grænsen vidste vi ikke, hvordan det hele ville spænde af. Jeg kendte jo nogle i Søgård-lejren og også nogle på kasernen i Tønder. Jeg følte mig som en mellemting mellem landsforræder og tyv. Jeg var jo imidlertid ingen af delene, og jeg ved, at jeg ved resolut optræden som tolk var med til at forhindre unødige blodsudgydelser.

Da vi kørte over grænsen ved Sæd nær Tønder var det mørkt endnu. Vi så ingen grænsegendarmer og mødte ingen modstand. Om morgenen kl. ca. 3 havde der været orienteringsmøde sammen med en tankbrigade, som skulle understøtte hvis det kom til kamphandlinger. Jeg hørte to kompagnichefer orientere deres underførere. Den første fortalte sine folk, at den danske regering havde anmodet om hjælp, fordi man var bange for at blive besat af englænderne. Skulle der mod forventning komme modstand fra den danske hær, skulle denne nedkæmpes med mindst mulige tab. I øvrigt måtte man for alt i verden ikke give det tyske mindretal det indtryk, at der var tale om en grænseflytning. Den anden officer fortalte, at vi blev nødt til at gå ind i Danmark, fordi man havde sikre beviser på, at England var ved at forberede et angreb på Danmark. Behandlingen af soldater og civile var begge enige om. Alle skulle behandles korrekt.

Jeg kom til at køre i en kommandovogn sammen med en ung løjtnant, en maskingeværskytte og en chauffør. Den unge løjtnant var forbindelsesofficer imellem tankbrigaden og infanteriet. De første morgentimer var meget spændte. Det mest uhyggelige var de store mørke JU 52-transportmaskiner, som fløj meget lavt. Løjtnanten fortalte, at vi her vesterude sikkert ikke stødte på megen modstand, men vi skulle støde nordpå så hurtigt som muligt, for så senere at falde i ryggen på de danske tropper, som var koncentreret fra Haderslev og sydpå.

Fra Tønder kørte vi nordpå. Så vidt jeg kan huske, var det første sammenstød med de danske tropper ved Abild. Vi holdt dog længere tilbage i køen, men kunne høre at der blev skudt. Vi bøjede nu ind på Koldingvejen. Ved en lille by før Løgumkloster¹² mødte vi ret hård modstand, som blev nedkæmpet. En motorcykelordonnans kom med en råber, og jeg fik ordre til at råbe til de danske soldater, at de skulle indstille skydningen.

Det mest ubehagelige for mig var befolkningens reaktion. Holdt vi

et øjeblik i en by, blev vi hyldet med chokolade og cigaretter. Nogle tililende hjemmetyskere i uniform tilbød endda hjælp. De blev dog omgående sendt hjem. Jeg vil dog i dag sige, at hjemmetyskernes reaktion var fuldstændig naturlig. Værre var det, da vi længere nordpå også mærkede den samme opmærksomhed. Jeg tror, der var en del danskere, som var kraftigt inficeret med »nazibaciller«. Den største del af befolkningen modtog dog de tyske tropper med ro og værdighed.

Fra Løgumkloster kørte vi over Gram, Rødding og Vamdrup til Kolding og så nordpå til Århus uden nogle nævneværdige oplevelser. Ved 1-2 tiden om eftermiddagen stødte vi på min gamle enhed, som alligevel ikke var blevet læsset ud ved Flensborg Sporskifte. Den blev i toget, som kørte over grænsen ved 7-tiden og fortsatte til Århus, hvor man var ved at læsse ud, da vi kom.

I dag kan det virke lidt nedslående at konstatere, at Danmark uden alt for store anstrengelser kunne have forandret krigens gang. Man kunne have ødelagt flyvepladserne, især Ålborg, og have sænket de store troppe-transportskibe undervejs til Norge, idet Danmark dengang lige havde fået 8 moderne undervandsbåde. Man kunne naturligvis også have sprængt de vigtigste jernbanebroer. Den 9. april står for mig som en skammens dag. Man var blevet advaret gang på gang i København, blandt andet af redaktør Jakob Kronika og af oberst Lunding og mange andre. Man kunne med det blotte øje se opmarchen mod Danmark i dagene før den 9. april. Regeringen kunne have sagt til befolkningen, at man efter grundige overvejelser indså, at det var en håbløs gerning at gøre modstand mod overmagten. Jeg synes, Danmark blev besat på en uværdig måde. Når jeg nu mange år efter tænker på besættelsen, især de første år, så synes jeg det store flertal af den danske befolkning er kommet for let igennem krigen.

Vi fik nu vores middagsration udleveret og var så inde i et lokale, hvor der blev drøftet, hvad der videre skulle ske. Jeg fik tildelt den opgave at lave kvarter for vores enhed i Brabrand. Jeg fik tildelt en ordonnans, som hed Hans G. Hansen. Han var fra Frørup og kunne nok forstå en del dansk. Sammen var vi inde for at drikke kaffe inden vi forlod Århus. Vi var i grunden helt godt tilpas med dagens begivenheder. Vi havde lige fået vekslet et par ord om morgenen lidt før vi gik over grænsen, og var fulde af bange anelser begge to. Plud-

selig, da vi kører ud ad vejen til Brabrand, ser jeg et stykke ud ad vejen en deling dansk artilleri komme kørende imod os. Det var så vidt jeg kan huske fire 10,5 cm hestetrukne kanoner. Da officeren, der red foran, opdagede os igennem sin kikkert, lod han omgående kanonerne køre i stilling. Vi opdagede det med det samme og halede et lommetørklæde op af lommen, og vinkende med dette kørte vi lige hen til officeren. Jeg mener, han var oberstløjtnant. Jeg foreholdt ham det tåbelige, han var ved at gøre og sagde så, at den danske hær i øvrigt havde fået ordre til at indstille al modstand. Så svarede han: »Jeg respekterer kun én ordre, og det er, at jeg skal forsvare mit fædreland. Hvor har De lært at tale et fejlfrigt dansk, har de virkelig sendt folk på skole bare for at overfalde os?« »Nej«, svarede jeg. »Jeg har lært dansk i mit hjem og på Duborg-Skolen og er lige så ked af denne dag, som De er.« Så mumlede han et undskyld og opgav modstanden. Jeg har altid beholdt denne officer i min erindring som et rigtigt mandfolk. Senere på eftermiddagen blev vi vel modtaget på Brabrand kommunekontor og fik kvarter anvist til både mandskab og heste.

Den næste dags morgen kørte vi til Rye Nørskov og ordnede indkvarteringen der for næste dag. I disse første aprilsdage var der ustandselig bud efter mig som tolk. Her lige en af de mest markante. Den 10. april om morgenen kom generalmajor Wittke kørende med chauffør og adjutant. Jeg skulle omgående med som tolk, og vi kørte ind til Silkeborgs største manufakturhandel. Jeg fik en flunklende ny svinelæderkuffert betroet. Vi kom ind i forretningen, og jeg skulle forlange engelske kamgarnsstoffer. Vi blev meget venligt betjent, og da general Wittke havde søgt sig en række ruller ud, blev der spurgt, hvor mange meter han ville have af de forskellige ruller. Generalen kiggede helt forbavset. »Was sagt er?« Og så blev der stor munterhed, for han ville have alle rullerne. Det drejede sig skam ikke om nogle få meter. Så pegede han på min kuffert og sagde, at jeg skulle betale. Jeg fik nøglen udleveret, og stor var min forbavselse over at se en hel kuffert fyldt med nye hundredekronesedler. Jeg fik betalingen ordnet. Imens var officererne inde for at få ild på en cigar og smage på en Larsen-cognac.

Mere trist var det at være ude at købe hør, havre og levnedsmidler o.a. Den tyske pris lå lidt over noteringen, og folk solgte gladeligt,

selvom jeg udtrykkeligt gjorde opmærksom på, at det var ganske frivilligt, om de ville sælge eller ej. Til lidt irritation for mig var yderligere alle de piger, som flokkedes nede ved soldaterne om aftenen. De fleste kom fra Silkeborg, som jo dog var 14 km borte. Midt i det hele fik jeg bevilliget hjemmeorlov, da jeg lige bestemt havde været i Danmark i otte dage. Inden vi forlader dette kapitel, vil jeg ikke undlade at nævne en episode på Rye Nørskov. Godsejerinden, fru Faber, var en statelig dame på ca. 45 år og en flot rytterske. Kaptajn Briewig var en kvindejæger af rang. Da han een af de første dage havde set fruén til hest, bad han mig gå over til hovedbygningen og indbyde fruén til en ridetur. Jeg indvendte, at fruén nok sov til middag, men han sagde, at hun skulle vækkes. Da jeg ringede på, kom stuepigen trippende. Jeg fremførte mit ærinde og fik at vide, at fruén sov. I mellemtiden kom fru Faber ned ad trappen og spurgte, hvad jeg ønskede. Så sagde jeg, at kaptajnen indbød til en ridetur, om hun ville være så venlig at komme over i stalden og udsøge sig hest og sadel. »Vær venlig at fortælle Deres kaptajn, at hvis jeg vil ud at ride, så foretrækker jeg mit eget selskab og min egen hest.« Jeg boblede indvendig af latter, da jeg blev sendt tilbage med den besked. Til kaptajnens ære skal siges, at han inden aften fandt andet selskab.

Jeg blev hjemsendt på en 14 dages orlov den 17. april. Foråret kom ret sent det år, så jeg fik lejlighed til at hjælpe dem lidt derhjemme. I øvrigt var det en ret trist orlov, det at tyskerne nu også sad i Danmark gav en vis uhygge. Et par dage før min orlov var til ende, fik jeg besked på sammen med et par officerer at ordne en indkvartering for regimentet i Sønderbrarup, kun ca. 25 km fra mit hjem. Den 170. infanteridivision som besatte Danmark lå kun kort tid i Danmark. Hvis det havde vist sig nødvendigt, var vi blevet fløjet til Norge, men i stedet kom vi tilbage på vor plads ved den hollandske grænse.

Jeg tror ingen af de soldater, som var indkvarteret i Sønderbrarup, nogen sinde glemmer den tid. De blev fejret som helte, der havde vundet et stort slag, og virkeligheden var jo den, at de allerfleste ikke havde bestilt andet end at spejle æg og spise flødeskumskager, så de var lige ved at revne. Dog nu bagefter kan jeg kun sige, det var godt, at de fik de få gode dage, for den rå virkelighed lå lige om hjørnet.

Også *Peter Lützen* deltog i tyskernes besættelse af Danmark den 9. april 1940. Peter Lützen stammer fra en dansk/frisisk grænselandsfamilie i Nibøl i Nordfriesland, som efter 1945 fandt sig hjemme i det danske mindretal. Han blev født den 7. februar 1915. Han stak til søs som 15-årig, og efter et par forhyringer meldte han sig frivilligt til den tyske marine i 1932 på grund af den høje arbejdsløshed. Han blev dog ikke antaget i første omgang – Tyskland måtte efter Versailles-traktatens bestemmelser efter 1. verdenskrigs afslutning kun have en hær på 100.000 soldater, og i marinen måtte der kun være 15.000 mand, mens et luftvåben ikke var tilladt. I 1930'erne var der rift om de få pladser – på trods af at tjenestetiden var 12 år. Efter tjenestetidens afslutning kunne soldaterne vælge mellem at få udbetalt en pengesum eller at modtage et såkaldt Zivilverorgungsschein, der gav ret til ansættelse i en offentlig myndighed med mulighed for en embedskarriere. Udsigten til en fast arbejdsplads var i 1930'erne meget fristende. Peter Lützen blev indkaldt til militærtjeneste i 1934, og da han gjorde hele krigen med var han ved militæret i 11 år. Han fik en uddannelse som radiotelegrafist, og gjorde tjeneste først ved marinen, siden ved luftvåbenet. En stor del af krigen var han ved Østfronten, men kom hjem til Sydslesvig kort før den endelige kapitulation. I sommeren 1945 blev han sendt hjem efter et kortvarigt ophold i engelsk krigsfangelejr.

Peter Lützen har i sine erindringer beskrevet sin oplevelse af besættelsen af Danmark den 9. april 1940. Han blev sat ind som radiooperatør på Rømø:

Peter Lützen om invasionen i Danmark:

Pludselig blev jeg den 7. april 1940 om natten hentet af en soldat på motorcykel og omgående beordret til List på Sild. Jeg troede, at jeg nu skulle flyve derfra på »Fernaufklärung über See«. Jeg vidste jo, at der her var stationeret Dornier flyvebåde. Da vejen til List går via Nibøl, tog jeg Elly med til min mor. Sent om aftenen kom jeg til List; på banegården tog en tjenstgørende officer imod mig og bragte mig straks til kommandanturen.

Kommandanten, en oberst, fortalte i knappe vendinger til en skare

officerer, at Norge og Danmark skulle besættes. Hans ord til en kaptajn: »Hauptmann Stenzel, Sie besetzen die Insel Römö, und Feldwebel Lützen, Sie sind Herrn Hauptmann Stenzel als Dolmetscher [tolk] zugeteilt.«

Vi gik i nattens mørke ombord på små lystfartøjer, og i den tidlige morgen blev øen besat uden at et skud blev løsnet. Der var ca. 80 grænsegendarmer på øen, som heldigvis ikke øvede modstand. De var jo bare udstyret med geværer, medens vi havde et helt flakbatteri med samt maskingeværer. Godt at det ikke kom til blodsudgydelse.

Fra de høje klitter på Røømø kunne man se alle flyvemaskiner starte i List. Der har sikkert været agenter, som meldte om disse starter til Esbjerg, hvor det blev meldt videre til englænderne, og de tyske fly fik en varm velkomst. Ellys fætter Hans, pilot og løjtnant, lå i Westerland. Han var pilot i en Heinkel III, et 2-motorers kampfly, og han faldt.

Som radiomand skulle jeg på øen holde udkig efter antenneanlæg. Usædvanlige antenner, beregnet på at modtage og sende over større afstande var fordægtige. Bortset fra et større antenneanlæg på en kutter fandt jeg ingen. Danskerne var snilde nok til at få dem fjernet, da de så, at tyskerne kom.

For mig var der ikke ret meget at lave. De fleste øboere kunne jo tale tysk. Officersstaben og dermed jeg var indkvarteret på Hotel Røømø. Om aftenen hyggede vi os med en romtoddy, og de tyske officerer fortalte værten, som var en ældre kaptajn fra handelsflåden, at tyskerne var kommet som venner, og at de var kommet englænderne i forkøbet. Hvis englænderne var kommet først, ville det have ført til hårde kampe.

Jeg havde megen fritid på Røømø, snakkede med folk, besøgte endda min kusine Mimi, som var gift med en landmand i Vesterhede, og jeg blev mange steder inviteret på kaffe og kager. Det faldt adjudanten for brystet. Han var en ældre krigsdeltager fra 1. verdenskrig og stor godsejer i Mecklenburg. Jeg husker ikke hans navn, men han var adelig. Hans ord til mig lød:

»Hüten Sie sich vor der Bartholomäusnacht, Sie haben einen zu engen Kontakt zur Inselbevölkerung; eines nachts riskieren wir, daß sie uns die Kehle durchschneiden« [Tag Dem i agt for Bartholomæus-

natten, De har en alt for tæt kontakt til øens befolkning; vi risikerer, at de en nat skærer struben over på os].

Jeg svarede ham:

»Diese Menschen hier sind Nordschleswiger, keine Meuchelmörder, und ich habe nicht die geringste Furcht, daß mir die Kehle durchschnitten wird« [Disse mennesker her er nordslesvigere, ikke snigmordere, og jeg nærer ikke den ringeste frygt for at få min strube skåret over]. Han var nok ikke helt tilfreds med mit svar.

En afdeling ældre soldater, vagtsoldater, afløste os unge aktive krigere, og vi blev sendt til Herning. Der beslaglagde tyskerne Hotel Eyde, og der blev jeg også indkvarteret. Der var kommet nogle højere embedsmænd fra luftvåbenet, og sammen med min chef Stenzler var det især en luftvåben-oberbaurat, jeg skulle hjælpe.

Vi forhandlede med entreprenørforretninger om bygning af flyvepladser og rejste meget rundt i Jylland. Nogle gange sad vi om aftenen sammen med danske officerer og drak en genstand, og jeg kunne tydeligt mærke, at ikke alle danskere brød sig om det.

Det var en pinlig tid for mig i Herning. Jeg skulle jo også hjælpe de tyske officerer med at købe ind. I Tyskland var alt rationeret, man kunne kun købe ting på kort, og der var ikke meget at få. Hitler-tyskland havde i flere år ikke haft megen samhandel med udlandet, derfor var der mangel på varer. Officererne købte derfor alt muligt, fra pelsjakker og -frakker, håndtasker af fineste læderkvalitet til damestrømper. Men ikke kun ét par strømper, nej, med det samme en hel karton. Når vi så kom ud af forretningerne råbte nogle drenge »Butterhamster, Butterhamster« og andre ukvemsord, som de tyske officerer ikke forstod.

Men jeg ønskede mig bare væk fra Danmark, selv om der ikke fandtes noget bedre sted at være i krigstid. Der led man ingen nød. Det varede da heller ikke længe, før jeg blev afløst af en lærer, som overtog mit job. Man havde nok ikke råd til at beskæftige en soldat med min uddannelse med den slags arbejde. Jeg kom tilbage til Pütznitz¹³.

Brevskriveren Frederik Petersen

Frederik Petersen var som nævnt med blandt de soldater, der deltog i besættelsen af Danmark den 9. april 1940. Efter indkaldelsen til militærtjeneste i Tyskland den 29. november 1939 gjorde han krigstjeneste i den tyske værnemagt hele krigen igennem – og så forsvandt han i april 1945 kort før krigens afslutning.

Frederik Petersen blev født i Broager den 1. maj 1900. Efter afstemningen i 1920 valgte han tysk statsborgerskab fremfor dansk. Med en læreruddannelse i ryggen blev han i vinterhalvåret 1922/23 vandrelærer i Fruerlund, Tarup og Munkbrarup. Allerede i september 1923 blev Frederik Petersen ungdomssekretær for de samvirkende ungdomsforeninger i Sydslesvig, i april 1928 blev han sekretær på Dansk Generalsekretariat med landdistrikterne som arbejdsområde, og fra 1932 var han efter den hidtidige generalsekretær Jacob Kronikas fratrædelse ansvarlig leder af generalsekretariatet. Han blev officielt udnævnt til generalsekretær for Den Slesvigske Forening i 1934. Det var altså det danske mindretals aktive og energiske generalsekretær, der blev indkaldt i 1939, og i hans fravær måtte sekretariatets opgaver udføres under nødtørftige vilkår.

Efter sin indkaldelse og første militære træningstid blev Frederik Petersen knyttet til en panser(kampvogns-)afdeling i Nordtyskland. Denne panserafdeling deltog som nævnt i besættelsen af Danmark den 9. april 1940. Efter den 9. april 1940 var han dog kun i Danmark i fem uger, dels i Viborg, hvor han var indkvarteret hos sin bror, Asmus, dels en uges tid i Aabenraa hos en anden bror, Jørgen Peter, inden divisionen blev sendt sydpå mod Holland og Belgien. Frederik Petersen kom altså også til at deltage i besættelsen af Holland, Belgien og Frankrig i sommeren 1940. I april 1941 blev Frederik Petersens division flyttet til Rumænien, og i sommeren 1941 var divisionen med i Operation Barbarossa, angrebet på Sovjetunionen. Han var ved Østfronten indtil sensommeren 1942, hvor han søgte om at blive tilknyttet tolke-kompagniet ved generalkommandoen i Hamborg – med henblik på at blive sendt til Danmark som tolk for den tyske

Frederik Petersen, generalsekretær i Den slesvigske Forening. Frederik Petersen var blandt andet stærkt engageret i den danske roklub i Flensborg, her ses han i ro-trøje i 1930'erne.

værnemagt. Det lykkedes – i december 1942 blev Frederik Petersen sendt til Struer for at udføre tolketjeneste for værnemagten, og han opholdt sig i Struer som tjenstgørende ved skiftende divisioner, indtil han blev arresteret af Gestapo den 14. juni 1944.

Den præcise årsag til at Frederik Petersen blev arresteret fortæller sig i det uvisse. Men der findes flere teorier: Én går ud på, at han havde forfalsket en orlovsseddel; en anden at han havde købt møbler, som skulle sendes til Flensborg, på trods af at det ikke var tilladt at udføre varer og penge fra Danmark; en tredje at han havde samarbejdet med modstandsbevægelsen og var blevet angivet. Frederik Petersen sad fængslet hos Gestapo i Århus indtil den 28. august 1944, hvor han blev overført til internering på Nr. Nissum Højskole. Den 6. september 1944 blev han idømt fire måneders fængsel og rangfortabelse (hans rang var feldwebel/sergent), og den 19. september 1944

Frederik Petersen i uniform i oktober 1941 ved Werchnetokmak på Østfronten. Der kendes ingen fotografier af Frederik Petersen fra hans ophold i Struer.

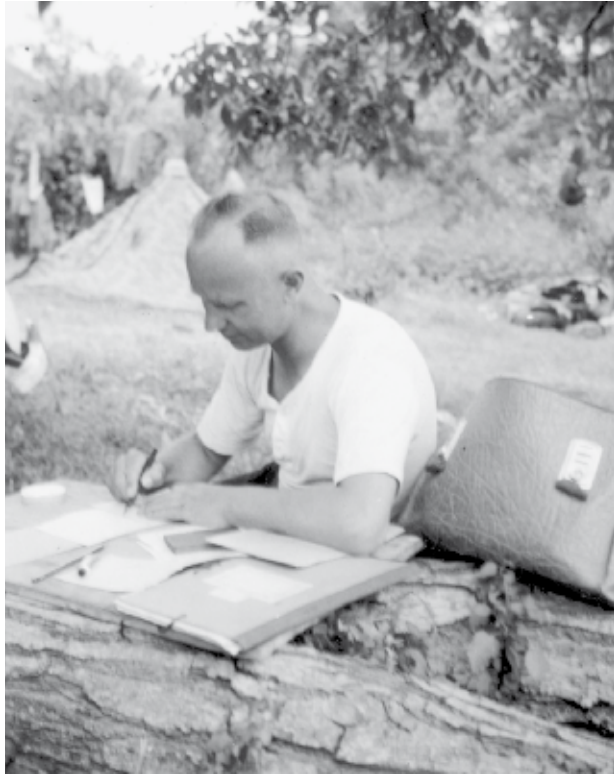
blev han sendt til et militærfængsel i Anklam i Pommern. Inden han havde udstået sin straf, blev han den 11. november 1944 overført til en SS-straffebataljon ved Østfronten. Det sidste kendte brev, Frederik Petersen sendte hjem til Flensborg, er dateret den 15. april 1945, og ifølge Røde Kors faldt han formodentlig i kampene i slutningen af april 1945 under tilbagetoget fra Neisse syd for Berlin. Men der findes ingen præcise oplysninger om hans skæbne.

Frederik Petersen blev i 1927 gift med Hanne Lausten, som var datter af faktor ved Flensborg Avis L. K. Lausten og søster til Viggo

Lausten, lokalredaktør for Flensborg Avis i Tønder. Viggo Lausten blev fængslet af det danske politi den 20. april 1940 på grund af en mistanke om, at han var engelsk spion og dermed altså landsforræder. Viggo Lausten blev ført til Kastellet i København, hvor han blev forhørt, og hvor han døde natten til den 2. maj 1940. Tyskerne påstod, at han havde begået selvmord, men hvad der egentlig skete med Viggo Lausten hører stadig til de dunkle punkter i besættelsestidens historie.¹

Frederik Petersen havde i 1932 indledt et forhold til kontorassistent på generalsekretariatet siden 1927, Dagmar Wrang, og de to planlagde at blive gift, når krigen var ovre, og Frederik Petersen havde opnået skilsmisse. Frederik Petersen og Dagmar Wrang skrev flittigt til hinanden, mens han gjorde krigstjeneste, gerne hver dag, og en stor del af deres brevveksling er bevaret. Der er dog et hul på over et år i brevvekslingen fra sidst i november 1942, kort før Frederik Petersen kom til Struer som tolk, til december 1943, mens han var i Struer. Der er også et hul i strømmen af breve fra Frederik Petersen til Dagmar Wrang mellem sidst i april 1944 og begyndelsen af november samme år. Af de bevarede breve fremgår det, at Frederik Petersen sendte de breve han modtog fra Dagmar Wrang tilbage til hende, formodentlig i portioner. Muligvis kan disse huller i brevvekslingen, som ellers var meget stabil, skyldes at Gestapo beslaglagde brevene, da Frederik Petersen blev arresteret i juni 1944. Det samme kan gøre sig gældende for de breve Dagmar Wrang måtte have haft liggende – hun blev nemlig urolig for Frederik Petersen, da hun sidst i juni 1944 intet havde hørt fra ham, efter at han, hvad hun jo ikke vidste, var blevet arresteret den 14. juni 1944. Dagmar Wrang tog derfor til Struer for at undersøge, hvad der var sket, men hun blev selv arresteret af Gestapo og ført til Århus. I Flensborg blev hendes skrivebord på Dansk Generalsekretariats kontor gennemsøgt af Gestapo, og breve, papirer og andet blev beslaglagt. Dagmar Wrang blev dog løsladt igen sidst i august 1944, efter at have siddet fængslet i Århus.

Frederik Petersen var en yderst flittig brevskriver – noget eftertiden kan nyde godt af, fordi brevene i glimt belyser de forhold og vilkår, en sydslesviger måtte indrette sig på som soldat i den tyske værne-magt. Det gælder også hans tid i Danmark. Frederik Petersen skil-

Frederik Petersen bruger en væltet træstamme som skrivebord i Tepilowa på Østfronten i juli 1941. Billedet illustrerer på bedste vis, hvilken flittig brevsriver Frederik Petersen var.

ler sig dog en anelse ud fra andre sydslesvigske soldater, der var i Danmark, dels ved at han opholdt sig så længe i Struer på en bestemt post, dels ved at der er så mange vidnesbyrd fra hans hånd bevaret.

Soldaterne i den tyske værnemagt var, i hvert fald når det gjaldt feltpost, underlagt visse restriktioner; de måtte for eksempel ikke nævne stednavne, så de kunne ikke fortælle deres pårørende præcis, hvor de befandt sig. Soldaterne skulle også være forsigtige med emne- og ordvalg af hensyn til censuren. Men Frederik Petersen udnyttede feltpostmulighederne til det yderste, samtidig med at han var dygtig til at omgå reglerne for ordinær postafsendelse. Han fandt hele tiden nye måder, hvorpå han kunne både modtage og afsende

breve, så han kunne opretholde en stabil brevkontakt med sine kære i Flensborg og med andre indkaldte soldater, venner, bekendte og forretningsforbindelser.

Blandt andet skrev Frederik Petersen med Aksel Lieb, søn af Johan Lieb, der som sekretær på Dansk Generalsekretariat i Flensborg holdt kontorfunktionerne i gang under krigen sammen med blandt andet Dagmar Wrang. Frederik Petersen og Aksel Lieb var gode venner; de kendte hinanden fra arbejdet i det danske mindretal, hvor Aksel Lieb var lærer på den danske kommuneskole i Flensborg. Frederik Petersen brevvekslede også med sin gode ven Leo Dane, fra 1942 redaktør af Nysted Avis på Lolland og landsformand for Konservativ Ungdom fra 1938 til 1940.

I brevene fortælles der om mange ting. Især brevene til og fra Dagmar Wrang former sig som en slags samtale med afbrydelser, om stort og småt. Brevene formidler et indtryk af at være en kommunikation til omverdenen, når man som Frederik Petersen var låst fast i en fremmedartet situation, som man ikke selv var hverken herre over eller interesseret i at involvere sig alt for dybt i. Brevene virker som en måde at holde fast i normaliteten, i det gamle liv, det der var før krigen, og det dagligliv, der uundgåeligt fortsætter der hvor man selv slap det ved indkaldelsen til militæret. Der blev brugt megen energi og plads på at skrive om orlov, muligheder for orlov, ønsker for orlov og tanker tilbage på den gode orlov der lige havde været. Der blev også brugt megen energi på at skrive om det praktiske omkring brevene, modtagelses- og afsendelsesdatoer, om breve der ikke var kommet frem endnu, spørgsmål der skulle besvares, svar der manglede – og den uro, der uundgåeligt dukkede op, hvis der gik alt for lang tid mellem brevene. Desuden blev der givet udtryk for personlige tanker og følelser – alle de ting der myldrede frem i stille stunder og mørke timer, når man var langt fra sine kære. Frederik Petersen ofrede selvfølgelig også mange spekulationer og tanker på det danske mindretal og Sydslesvig, situationen i hjemstavnen og arbejdet for danskheden. Et andet tema der blev berørt igen og igen, var, trods censuren, hvornår krigen dog ville slutte, hvornår man dog kunne vende tilbage til hjemstavnen og sit dagligliv. Det kunne heller ikke undgås, at krigens gru og rædsler også blev nævnt, omend ofte peri-

Postkort, som Frederik Petersen sendte hjem til Dagmar Wrang, da han i februar-april 1940 var i Bremen. Frederik Petersen var indkvarteret privat hos familien Abtmeyer, og han har noteret bag på kortet: »Dette kort fik jeg i aften af Hr. Abtmeyer. Den lange tynde er min stue-kammerat Martens. Han er snedker.« Talebobljerne på forsiden har han selv tilføjet: »Für die Überstunden, lieber Petersen!« Den lange tynde mener så: »Erst den Urlaub, dann die Kisten, sage ich.«

fert, dels fordi det ikke var tilladt at skrive om det, dels fordi det var så grufuldt, at det var svært at skrive om. Sådanne beskrivelser kunne jo give anledning til stor bekymring hos dem derhjemme.

Frederik Petersen blev som nævnt indkaldt til det tyske militær i november 1939 og tilbragte de første par måneder i en af militærets

træningslejre. Herfra skrev han hjem til sin kone, Hanne og deres to børn, Karen og Svend.

Det fremgår af brevene, hvor meget det allerede efter så kort tid ved militæret betød at få post hjemmefra. Det at holde kontakten med de kære derhjemme var en måde at bevare sin integritet, også som dansker, i en militær træningslejr, hvor alle personlige træk og særpræg blev forsøgt ensrettet. Desuden kan man læse, at Frederik Petersen får tilsendt Flensborg Avis. Folkene bag Flensborg Avis lagde stor vægt på, at avisen nåede ud til de indkaldte soldater, uanset hvor de måtte befinde sig, så de kunne følge med i hvad der skete i hjemstavnen. Det var en stor og til tider vanskelig opgave – men særdeles betydningsfuld for soldaterne, fordi det gav dem mulighed for at holde en smule fast i det danske, mens de var indrulleret i den tyske krigsmaskine.

17. januar 1940 – Frederik Petersen til Hanne, Karen og Sven:

Kære Hanne, Karen og Sven!

Jeg havde i dag ventet en lille hilsen fra dig, men den kan vel heller ikke være her endnu. Alligevel skal min daglige hilsen afsted – trods staldvagt og stærk optagethed.

I dag ved parolen spurgte Hauptwachtmeisteren, hvad det var for en avis, jeg fik.

– En dansk! svarede jeg.

– Hvad skal vi med danske aviser, vi er dog tyskere!

– Det er en dansk avis, der udkommer i Tyskland!

– De er da tysker, Petersen.

– Nej, jeg er medlem af den danske folkegruppe.

– Vi er dog alle stolte over at være tyskere!

– Jeg er stolt over at være en dansker!

– Snak med ritmesteren derom.

– Javel, Herr Hauptwachtmeister.

Jeg er glad over, at der nu er skabt fuldkommen klarhed foran hele den samlede front, mandskab og underofficerer over, hvad og hvem jeg er.

Ritmesteren er i går rejst på orlov. Når han kommer tilbage, skal jeg søge den påtvungne samtale med ham. Jeg er spændt som en paraply.

Endnu har jeg ikke fået de to pakker udpakket. Jeg har ikke haft tid dertil.

Jeg skriver en af dagene til Christiansen,² måske først efter ovennævnte samtale.

De venligste hilsener sender til jer alle – Far

22. januar 1940 – Frederik Petersen til Hanne, Karen og Sven:

Kære Hanne, Karen og Sven!

I dag var der desværre ingen hilsen fra dig; men der går jo også dage, hvor du intet modtager fra mig, til trods for at jeg skriver hver dag.

I formiddags var jeg med et par andre nede i landsbykroen for at rydde op [efter et »Manøver-Bal«]. Det var endda ikke så slemt.

I eftermiddags faldt sanitets-undervisningen bort, men vi slap for anden tjeneste. De andre var ude på skydebanen for at tage den anden skydeøvelse – i snevej.

I aften var jeg nede hos ritmesteren. Jeg forstod, at han var fuldt underrettet om alt. Han ville have forklaring på, hvorledes jeg som tysk soldat og undersåt kunne kalde mig dansker. Jeg gav ham den ønskede forklaring, som han øjensynlig fandt tilfredsstillende. Han spurgte ikke mere, men sagde blot, at vi jo havde frihed og rettighed til at pleje vort eget folkeliv. Han fandt ikke noget forbryderisk i at læse en avis, der var tilladt og udkom i Tyskland, men for at være helt rigtig, ville han indhente instrukser fra divisionen. Så var både han og jeg dækket.

I øvrigt har hele denne affære medført, at gefreiter og underofficer har bedt mig om at give dem lidt undervisning i dansk. Vi har allerede begyndt, og hele stuen følger interesseret med. Det kniber lidt med litteratur, foreløbig har jeg kun en gammel avis.

I dag modtog jeg atter en pakke fra søster Anne. Den indeholdt nogle småkager, honninghjerter og et par æbler.

De er alle alt for søde ved mig, synes jeg næsten. Men den, der får flest pakker, er jeg nu langt fra. Men foreløbig behøver du altså intet at sende mig.

De venligste hilsner sender jeg alle – Far

Den første tid i Struer

Fra Nordtyskland blev Frederik Petersen som nævnt sendt til Danmark den 9. april 1940. Det blev imidlertid kun til et kortvarigt ophold. I slutningen af maj 1940 blev Frederik Petersen sendt til Vestfronten, og derfra videre til Østfronten. Her var virkeligheden helt anderledes og ulig mere barsk end i Danmark. For Frederik Petersen, som for alle andre soldater, kunne det kun føre til ønsket om at komme væk fra fronten og de mest risikofyldte krigshandlinger, og få en stilling eller en position bag fronten – eller allerbedst, i fredelige områder, hvor der ikke var kamphandlinger. Værnemagten disponerede normalt over sine soldater, som den fandt bedst i den aktuelle situation, og var ikke lydhor overfor personlige ønsker. Men på trods af, at det militære bureaukrati tilsyneladende var umuligt at påvirke, fandtes der smutveje. Frederik Petersen trak i de tråde, han havde mulighed for, og søgte om at blive tolk ved generalkommandoen i Hamborg, med det formål at komme til Danmark – langt væk fra Østfronten. Det lykkedes, og Frederik Petersen blev sendt til Struer, hvor han opholdt sig i halvandet år, fra sidst i 1942 til sommeren 1944. Han blev i første omgang indkvarteret hos viceskoleinspektør Christensen Lang, med tjenestested på Østre Skole, hvor han arbejdede som tolk for de forskellige divisioner, der blev posteret i området. Fra denne tid foreligger et fyldigt brevmateriale, som i stort og småt fortæller om vilkårene for den tyske soldat i Danmark.

Både mens han var i Hamborg og efter han kom til Struer korresponderede Frederik Petersen med sin ven Leo Dane. Begge gjorde sig overvejelser om det at være dansk i tysk uniform i Danmark. For Leo Dane var det svært at se bort fra, at Frederik Petersen i alle tilfælde var *tysk* soldat. Frederik Petersen fremhæver derfor, hvordan han i Hamborg opsøgte de danske kredse i byen i sin fritid – og da han har været i Struer i nogle måneder beretter han blandt andet om, hvordan han i sit arbejde for værnemagten søgte at tjene sine danske landsmænds sag.

19. oktober 1942 – Frederik Petersen til Leo Dane:

For at sige det kort og godt: Jeg er nu i Hamborg og gør midlertidig tjeneste i et Dolmetscher-Kompagni, altså: Tolkekompagni. Jeg er altså ude af det russiske helvede, og det er hovedsagen – især nu, vinteren stunder til.

Og nu sidder jeg så her i tolkekompaniet og afventer, hvad der skal ske med mig. Stillingen i Norge har jeg givet definitivt afkald på, og det af gode grunde, som du måske kan gætte dig til – nogle da! Jeg havde ikke haft det mindste imod nu også at lære Norge nærmere at kende. Jeg har altid gerne villet til Norge – men helst på en anden måde og under andre former.

Jeg har – sandheden tro! – angivet, at mit hovedsprog er dansk – med kendskab til norsk og svensk. Nu snakkes der om, at jeg skal til Berlin, hvor alle tolke i dansk samles. Måske skal jeg der på tolkeskolen, som Hans Ronald J.³ jo også har været. Han opholder sig forresten i Meißen, hvor han på en anden tolkeskole omskoles til norsk, siger hans kæreste.

Måske kan jeg så have held med mig og komme som tolk til Danmark. Det kunne jeg nok lide, og mine venner skulle så i mig få en god hjælper. Nu får vi se; noget bestemt ved jeg endnu ikke; men jeg skal nok holde dig underrettet om sagens videre udvikling.

17. november 1942 – Leo Dane til Frederik Petersen:

Kære ven!

Tak for dit brev og til lykke med det nye job. Jeg forstår din glæde og tilfredshed, selv om jeg ikke ønsker for dig, at du kommer til Danmark. Det kan måske lyde mærkeligt, men sådan er det nu, som alt har udviklet sig. Men du får måske også opgaver andet sted, hvor du kan være dine venner en god hjælper uden at mærke de skuffelser et ophold i Danmark rimeligvis ville bringe. Du forstår mig sikkert!

21. november 1942 – Frederik Petersen til Leo Dane:

Jeg forstår så udmærket godt, kære Leo Dane, at du ikke ønsker, jeg måtte komme til Danmark. Det er jo altid en komplet umulighed at tjene to herrer. Som tysk soldat i Danmark kunne der komme situationer for mig, som jeg ikke kunne have med at gøre som dansk. Dette er jeg klar over. Også over, at [jeg af] mange landsmænd og måske endda nærstående bekendte og venner blev betragtet som halvvejs forræder og spion. Jeg er klar over, at en soldatervirksomhed i Danmark ville bringe mig mange skuffelser.

Og alligevel har jeg med glæde grebet denne chance til at komme ud af det russiske helvede og i krigens sidste fase komme hjemstav-

nen – i både snæver og vid forstand! – nærmere. Jeg ønsker, at krigen må gå til ende, inden jeg for anden gang skal til Danmark som tysk soldat.

Efterhånden er jeg kommet i god kontakt med den rigsdanske koloni i Hamborg. Jeg er ofte i den danske forsamlingsbygning, hvor de danske arbejdere samles; her findes danske aviser – jeg savner Nationaltidende – og her er en pæn lille skrivestue. Desuden overværer jeg hver torsdag aften foredragene i den danske menighed, og jeg nyder overalt den frihed og hjemlige hyggelige danske luft, der findes overalt, hvor danske samles.

17. november 1942 – pastor Ingstrup Mikkelsen, Dansk Menighed og Sømandsmission i Hamborg, til Frederik Petersen:

Herr Fr. Petersen, Estorff Kaserne, Wandsbeck

Kære Herr Petersen

Tak for Deres brev af 11. ds. Jeg har allerede tilsendt Dem vort kirkeblad og skal hermed byde Dem velkommen i den danske menighed i Hamborg. Vi vil være glade ved at se Dem her i den udstrækning, Deres tid måtte tillade det.

Såvel i vore lokaler som i D.K.U.'s læseværelse, Brennerstraße 19, og jeg formoder også i den danske forsamlingsbygning, Holzdam 12, er der i det sidste års tid kommet adskillige schleswigere, som var udkaldt til tjeneste i den tyske hær. Så snart de danske arbejdere bliver klar over, at de ikke har at gøre med en frikorpsmand, men med en dansk sønderjyde, der gør sin pligt, vil de kun respektere Dem for Deres standpunkt. Jeg mener altså, at De roligt kan gå derhen, hvor De har lyst.

Med venlig hilsen, Deres Ingstrup Mikkelsen

12. december 1942 – Frederik Petersen til Leo Dane:

Struer, 12.12.42

Kære venner!

Hurtigere end jeg havde ventet og ønsket, kom jeg til Danmark: Den 1. ds. fik jeg besked om, at jeg var forflyttet til Danmark som tolk, til en nyoprettet division, hvis stab ligger i Kolding. Og dagen efter var jeg – forresten i et forrygende snevejr – på vej nordpå. Jeg havde ordre til at melde mig ved staben i Kolding, og jeg havde så småt

håbet at blive der. Men det lykkedes desværre ikke. Jeg fik besked om øjeblikkelig at rejse til en afdeling, der ligger her i Struer. Undervejs gjorde jeg ophold i Viborg, hvor jeg besøgte min bror, hos hvem jeg jo boede, da jeg sidst (foråret 1940) var i Danmark.

Her i Struer bor jeg hos formanden for den sønderjyske forening, hvem jeg kendte fra før; han er skoleinspektør og her har jeg det så godt, så godt. Et brev vil nå mig under adressen: Fr. P., viceskoleinspektør Christensen Lang, Struer, Skolegade 14.

Hidtil har jeg ikke haft anledning til at fortryde, at jeg er kommet til Danmark. Mit danske sind kan jeg ikke dølgge og jeg håber ikke, det må komme i konflikt med min pligtfølelse. Jeg har haft travlt med at afslutte kontrakter med alle de organisationer og private, der har udlejet til værnemagten. Og jeg bilder mig ind, at jeg her i mange tilfælde har kunnet hjælpe og varetage danske landsmænds interesser. Det samme har været tilfældet med de danske håndværkere, der har afgivet tilbud til forskellige arbejder, og med de personer, især kvinder, der på den ene eller den anden måde står i værnemagtens tjeneste.

Det blev mig meddelt i Hamborg, da jeg rejste, at min herværende tolkevirksomhed ville være tidsbegrænset. Dette arbejde ville høre op, når denne division forlod landet. Hvornår dette sker, ved jeg ikke. I Hamborg regnede man kun med få uger, men her regner man med de fleste vintermåneder, for eksempel til marts.

Det vil sikkert interessere dig at høre, at jeg i torsdags aftes var med til et konservativt møde her i byen, hvor Aksel Møller⁴ talte. Jeg fik indbydelsen til mødet få minutter, før mødet begyndte. Og jeg må sige, det blev en enestående og smuk oplevelse for mig. Aksel Møllers redegørelse for den sidste tids begivenheder og landets politiske og nationale stilling var klar og objektiv; og den bød på adskillige nyheder, jeg hidtil ikke havde haft kendskab til. Mødedeltagerne studsede jo en kende, da de så Aksel Møller gå til talerstolen ved siden af en tysk soldat – men jeg tror, de accepterede mig som landsmand. I hvert fald fik jeg indbydelse til at komme næste gang igen, der var møde. Og det vil jeg meget, meget gerne.

Jeg håber, jeg i år kan fejre jul hjemme i Flensborg; men helt afgjort er det endnu ikke. Det ville være skønt, måtte det blive til virkelighed. Jeg har allerede fået gjort nogle få indkøb – både af julegaver og

andet – i håb om at kunne tage det med hjem til jul. Jeg skal se i de nærmeste dage at få vished om, om jeg kan komme hjem i julen eller ej. Ellers har jeg jo familie nok heroppe og mange gode venner og landsmænd, jeg kunne fejre jul hos, fik jeg blot lov til at rejse her fra byen, der jo i mere end én henseende er noget langt ude.

4. april 1943 – Frederik Petersen til Leo Dane:

Du havde i dit sidste brev en vending, som faldt mig svært for brystet. På en måde blev jeg stillet i række og geled med forrædere og tyskerhåndlangere. Måske det i denne forbindelse må være mig til-ladt at bemærke, at det er lykkedes at komme i et godt forhold til byens befolkning, så både myndighederne i rådhus og politistation, næringsdrivende, forretningsfolk og andre gjorde, hvad de kunne for at beholde mig her. Jeg beder dig om i disse kendsgerninger ikke at ville se spor af pral eller selvgladhed eller selvovervurdering – men blot en smule selvretfærdiggørelse overfor den indstilling, der fik dig til at bruge de ovennævnte ord i brevet til mig.

Det har glædet mig at kunne være landsmænd til nytte og gavn, og det i de mest forskellige forhold. Du aner måske ikke, hvad man alt – som tolk – kan komme ud for, og være med til at ordne og afbøde.

I slutningen af februar holdt jeg møde i den herværende sønderjyske forening og viste min farvefilm fra Sydslesvig, som jeg – på grund af krigen og min indkaldelse – jo desværre aldrig nåede at få færdig. Jeg har – i civil – været med til en del møder – politiske og kulturelle – og været glad over at få lidt væde ind over den udtørrede ager.

16. april 1943 – Frederik Petersen til Leo Dane:

Og du vil så vide, at jeg stadig er her i Struer og nærer det forfængelige og dristige håb, at jeg vil kunne blive her i hvert fald endnu en længere tid. Jeg skulle ikke have noget imod at kunne få lov til at blive her indtil krigens afslutning. Ja, kære ven, hvad skal det blive til, og hvornår mon vi atter ses som forhen i et fælles arbejde for land og folk. Man tør næsten slet ikke lade sine tanker beskæftige sig med, hvad der ligger ud over dagen i morgen. Og dog må vi gøre det, for denne gang må tiden ikke finde os uforberedt, om den atter skulle komme med bud til os om store afgørelser. For mig gælder

det kun om – rent personlig betragtet – at holde hovedet klart, spare på nerver og kræfter, indtil vort folk og mine landsmænd kalder på mig til en indsats af endnu voldsommere art og større omfang end nu. Men det er jo en lang ventetid for mange af os. Jeg håber blot, at unge, ubesindige kræfter [den danske modstandsbevægelse] ikke må ødelægge for meget, inden afslutningen er nær. Jeg mærker jo selv i mit arbejde her, hvor ømskindede og sensible tyskerne er, når det gælder dem selv. Og jeg har ofte kunnet hjælpe, når man ville træffe modforholdsregler og deslige. Dette gælder Danmark. Her har man tid til at vente. Det har man ikke i samme målestok hos vore venner og landsmænd i Sydslesvig. Forholdene er ikke gode dernede. Der sultes og lides i det stille og i det skjulte. Langt mere end man måske tror heroppe. Jeg er så taknemmelig over, at du har hjulpet os med pakker, da det endnu ikke var muligt for mig selv – som nu – at få sendt lidt ekstra ned til min familie. Det er jo så særlig slemt for den unge generation.

Jeg nyder foråret heroppe, kære Dane. Nyder dette at kunne færdes alene langs den danske strand, at kunne lytte til vort eget modersmål, at kunne tale det hver dag og næsten altid, at kunne være sammen med danske mennesker til møder og sammenkomster, at kunne hjælpe landsmænd med både det ene og det andet. Ofte er jeg snart mere til for mine danske landsmænd end for værnemagten. Men dette forhold finder jeg kun rigtigt.

I Frederik Petersens arkiv findes et gennemslag af en del af et brev, dateret O. U. [Orts Unterkunft] den 13. januar 1943, der blandt andet beskriver stemningen i den danske befolkning og danskernes holdning til og opførsel overfor tyskerne. Brevet kan muligvis være skrevet af Frederik Petersen som en rapport om tilstanden i Danmark. Og muligvis kan modtageren af brevet være en tysk instans. Abwehr, den tyske værnemagts efterretningstjeneste, ønskede for eksempel at lodde stemningen i Danmark og indsamle derfor rapporter fra forskellige observatører. Brevet har karakter af at være en sådan efterretningsrapport. Frederik Petersen fortalte desuden selv om, hvordan han den 28. august 1943 foretog en rejse i Struers omegn, som han beskrev som en fortrolig mission i civil (se s. 59-60). Han kan derfor i kraft af sin position som tjenstgørende for divisionsstaben på

en skrivestue være blevet pålagt som en af sine opgaver at undersøge og rapportere om stemningen i den danske befolkning. Set i det lys er det ikke umuligt, at Frederik Petersen kan være forfatteren. Hvis brevet er skrevet af Frederik Petersen giver det i hvert fald et indtryk af, hvordan han efter kun en måneds tid i Danmark som tysk soldat vurderede danskerne og deres måde at forholde sig til den tyske værnemagt på:

13. januar 1943: Stimmungsbericht

Die Stimmung innerhalb der dänischen Bevölkerung gegenüber Angehörige der deutschen Wehrmacht ist kühl und zurückhaltend. In Gesprächen mit Dänen merkt man trotz aller Vorsicht und Zurückhaltung, die wohl vorallem gegenüber einem dänischsprechen[den] deutschen Soldaten angewendet wird, doch eine gewisse England-Freundlichkeit, obwohl man oft bestrebt ist, eine Unparteilichkeit vorzutäuschen.

Im allgemeinem erkennt man die Korrektheit im Benehmen der deutschen Soldaten an, und stellt ihre disziplinierte Haltung als gutes Beispiel für die dänische Jugend hin.

Lenkt man das Gespräch auf politische Dinge, wird der Däne leicht stutzig und schweigsam, vielleicht weil er eine Falle wähnt. Gespräche über den Nationalsozialismus geht er ebenfalls aus dem Wege. Man sieht zwar die guten Seiten und spricht darüber zeitweilig auch seine Anerkennung aus, aber für mehr reicht es dann auch nicht.

In der Abfertigung in den Geschäften ist eine große Unterschiedlichkeit festzustellen. In einigen Geschäften wird man mit Liebewürdigkeit und sogar bevorzugt behandelt, wogegen man in anderen Läden deutlich fühlt, daß man nur geduldet ist und nur innerhalb der Grenzen kaufen kann, die in dem Rundschreiben des Befehlshabers der dänischen [sic!] Truppen in Dänemark festgelegt sind.

Die Stadtbehörde (Bürgermeister, Kämner) und die Polizei zeigt sich liebenswürdig und dienstbereit.

Feldweibel & Dolmetscher

[Stemningen i den danske befolkning overfor den tyske værnemagt er kølig og tilbageholdende. I samtaler med danskere mærker man trods den forsigtighed og tilbageholdenhed, som vel altid udvises

overfor en dansktalende tysk soldat, en vis venlighed overfor England, selv om man ofte bestræber sig på at demonstrere upartiskhed. I almindelighed anerkender man de tyske soldaters korrekte adfærd, og fremholder deres disciplinerede holdning som et godt eksempel for den danske ungdom. Leder man samtalen hen på politiske emner, bliver danskeren let kort for hovedet og tavs, måske fordi han mener at spore en fælde. Han går ligeledes udenom samtaler om nationalsocialismen. Man anerkender dog de gode sider og udtaler igen og igen sin anerkendelse deraf, men mere rækker det heller ikke til. I forretningslivet ses der store forskelle. I nogle forretninger bliver man behandlet med stor venlighed, mens man i andre forretninger tydeligt føler, at man kun er tålt og kun kan købe det, der er fastsat i rundskrivelsen fra den øverstkommanderende for de danske [sic!] tropper i Danmark. Myndighederne (borgmester, kæmner) og politiet er venlige og tjenstivrige. Feldwebel og tolk].

Det er måske værd at bemærke, at forfatteren har skrevet: »des Befehlshabers der dänischen Truppen in Dänemark« – det må anses for at være en tanketorsk. Der skulle vist have stået »de tyske tropper i Danmark«.

Augustoprøret 1943

Den 29. august 1943 blev der erklæret militær undtagelsestilstand i Danmark. Efter tre års besættelse med en samarbejdspolitik, der blev opfattet som eftergivende overfor tyskerne og stadigvæk vanskeligere økonomiske vilkår, blandt andet i form af varemangel, steg utilfredsheden i den danske befolkning. Desuden var tyskeres krigslykke begyndt at vende i vinteren 1942-43. Det dannede grobund for en spirende modstand mod den tyske besættelse af Danmark. Synet på sabotage ændrede sig lidt efter lidt fra misbilligelse til sympati, og på arbejdspladserne begyndte man at iværksætte strejker. Da sabotageaktionerne tog til i styrke og intensitet, og strejkerne og demonstrationerne tog til, så tyskerne sig nødsaget til at indføre skrappe forholdsregler overfor modstandsbevægelsens aktører. I begyndelsen af august 1943 stillede tyskerne krav til den danske regering om at gribe ind overfor sabotagerne ved at vedtage en lov der påbød, at alle straffe over otte år skulle afsendes i Tyskland. Det blev startskuddet til

folkestrejker og omfattende uroligheder i flere større byer i Danmark i løbet af august måned. Tyskerne krævede derefter indførelse af forbud mod møder med mere end fem personer, strejkeforbud, samlingsforbud, udgangsforbud, pressezensur, oprettelse af særdomstole og indførelse af dødsstraf for sabotage. Disse krav kunne den danske regering ikke imødekomme, og den 29. august 1943 blev der indført militær undtagelsestilstand i Danmark. Hermed havde den hidtil førte samarbejdspolitik lidt skibbrud, og Danmark gik en usikker fremtid under tysk styre i møde.

Frederik Petersen oplevede denne dag, den 29. august 1943, i Struer, og han skrev kort efter til Dagmar Wrang og fortalte detaljeret om, hvordan dagene omkring den 29. august var forløbet for ham:

6. september 1943 – Frederik Petersen til Dagmar Wrang:

Struer, den 6. september 1943

Min kære Dagmar!

Jeg vil i denne korte middagstime forsøge, om jeg kan få samlet nogle af de tanker og indtryk, som den skæbnesvangre søndag den 29. august bragte ind på mig. Det vil desværre nok blive temmelig spredt fægtning, men hovedformålet med denne notits er heller ikke at give en udtømmende skildring, men kun nogle korte notater til min egen hukommelse senerehen.

Lørdag den 28. august var jeg over land med en Oberleutnant fra regimentet i en fortrolig mission. Som jeg før har meddelt dig var formålet med denne rejse næsten det samme som i sin tid med Oberleutnant Dühring, og vi besøgte næsten de samme steder som da – med undtagelse af Thyborøn. Også ruten var den samme. Garthe kørte mig til Skive, hvor jeg for Oberleutnant Dühring havde et andet ærinde, som jeg heldigvis kunne nå at få klaret så rettidigt, så jeg kunne tage med toget kl. 15 videre fra Skive til Viborg, hvor jeg gerne ville besøge min bror og svigerinde, som jeg søndagen i forvejen på grund af den pludselige alarm havde måttet sende telegrafisk afbud til. Det skal bemærkes, at jeg denne dag af de forannævnte tjenstlige grunde rejste i civil.

I Viborg opsøgte jeg straks min bror nede på hospitalet. Jeg var forbavset over den kølighed, hvormed han tog imod mig. Men måske lå forklaringen i det, han et øjeblik efter fortalte mig, nemlig at den

BEKENDTGØRELSE

De sidste Begivenheder har vist, at den danske Regering ikke mere er i Stand til at opretholde Ro og Orden i Danmark. De af fiendtlige Agenter fremkaldte Uroligheder retter sig umiddelbart mod den tyske Værnemagt. Jeg proklamerer derfor i Henhold til Artiklerne 42-56 i Haager Landkrigsordningen den

militære Undtagelsestilstand i hele Danmark

Med øjeblikkelig Varsel anordner jeg følgende:

- 1.) Embedsmænd og Funktionærer ved de offentlige Myndigheder og Justitsmyndigheder skal foralt forsvare med at opfylde deres Embedspligter. De skal efterkomme de Anvisninger, som bliver givet af de indsatte tyske Myndigheder.
- 2.) Sammenkomlinger og Ansamlinger af mere end 5 Personer paa Gaden og paa offentlige Steder er forbudt, ligesom alle Forsamlinger, ogsaa de ikke offentlige, er forbudt.
- 3.) Løkketider fastsættes til Markets Fredstid. Fra dette Tidspunkt er ogsaa enhver Trafik paa Gaden forbudt.
- 4.) Enhver Afbenyttelse af Post, Telegraf og Telefon er indtil videre forbudt.
- 5.) Enhver Strejke er forbudt. Opfordring til Strejke til Skade for den tyske Værnemagt, Isensee Fjenden og straffes i Begreb med Døden.

Overtrædelser af ovenstaaende Bestemmelser vil blive straffet ved de tyske Stødvæbter. Mod Volds handlinger, Sammenkomlinger o. s. v. vil der hensynsløst blive gjort Brug af Vaaben.

Enhver Børgere i Danmark, som efterkommer denne paa folketetlig Grundlag hvilende Krigslov, tilsikres Personens og Ejendommens Beskyttelse i Henhold til Lovene.

Den Øverstbefalende for de tyske Tropper i Danmark.

Plakat med bekendtgørelse af den militære undtagelsestilstand den 29. august 1943, som blev hængt op paa offentlige steder.

danske regering var gået af som følge af et ultimatum fra tyskerne og at der var oprettet militær diktatur i landet. Det skulle kl. 16 være blevet meddelt i den danske radio. Jeg var en smule forberedt på denne meddelelse, idet vi i Struer siden den foregående onsdag

havde arbejdet med denne udvikling for øje. På grund af en generalkommando-ordre fra den øverstbefalende havde vi udarbejdet en fuldstændig plan over alle de enkeltheder, der i så tilfælde skulle iværksættes. Men personlig havde jeg håbet, at det ikke ville være kommet så vidt. Og jeg havde det indtryk, at hvis det fik lov til at drive over denne gang, eller udviklingen ville holdes hen denne uge, så var faren drevet over for nogen tid. Men måske ser jeg ikke helt klart i dette forhold og måske har tyskerne villet have netop denne udvikling for lettere at kunne opnå deres mål og gennemføre deres krav.

Den danske radioudsendelse kl. 18.35 bragte slet ingen meddelelse om den tilstand, landet befandt sig i. Så både min bror og jeg beroligede os gensidigt med at det denne gang nok var drevet over. Og vi var begge enige om, at dette måske nok var det bedste, idet der for landet og befolkningen som sådan – som helhed – ikke kunne vindes noget for Danmark ved en militær undtagelsestilstand. Måske undgik man også en sådan og at der i stedet for indførtes civil undtagelsestilstand. For også en sådan var der regnet med i ovennævnte hemmelige ordre. Jeg forlod derfor Viborg om aftenen i det håb, at det denne gang var lykkedes at hindre udviklingen i at løbe løbsk.

I Vinderup kom der en herre blæst ind i kupeen, og da han så, at der kun sad civilister, busede han ud med »en stor nyhed«. Han havde lige været med til et politisk møde, hvor en folketingsmand havde talt – navnet har jeg glemt – og denne havde under mødet haft en ekspressamtale med indenrigsministeren, under hvilken denne havde fortalt, at regeringen havde holdt møde både om fredagen – dagen i forvejen – og om lørdagen, idet den fra den tyske regering havde fået tilstillet et ultimatum, at regeringen skulle få stillet de for urolighederne i Odense ansvarlige mænd for domstolen, indtil dommen var afsagt skulle byen stille ti gidsler. Regeringen havde anmodet om udsættelse af svaret på dette ultimatum til mandag. Der var ingen i kupeen, der svarede et ord på disse oplysninger. Så manden med den vigtige nyhed var vistnok en smule skuffet.

Ankommet til Struer gik jeg straks op til Østre Skole, hvor jeg traf Oberleutnant Dühring, der fortalte mig, at jeg ikke måtte gå hjem⁵. Han vidste, at den militære undtagelsestilstand ville blive erklæret om et par timer. Jeg bad om lov til at komme hjem for at få mig klædt

om, fra civil til uniform, og han kørte mig derfor hjem til Nordvestvej 18 i bil, men bad mig om at ville være oppe på skolen igen om en times tid.

Kort over midnat var jeg atter på skolen. Jeg påbegyndte et brev til dig, men nåede kun at få skrevet et par linjer før Dühring kom og beordrede mig i seng, det ville måske nok vare nogen tid endnu, og så ville det være godt, om vi begge havde hvilet en smule. Jeg søgte mig derfor en ledig seng oppe i mandskabsstuen, og der forsøgte jeg så at sove. Men det lykkedes kun dårligt. Hovedet var fyldt med for mange tanker. Og inden der var gået en time, i hvilken jeg kun havde ligget og tænkt på den vanskelige tid, mit land og folk nu gik ind til, kom Unteroffizier Körschenbausen og bad mig komme ned til Oberleutnant Dühring, der i mellemtiden var kommet.

Han gav mig meddelelse om, at nu var der kommet officiel meddelelse om, at fra og med kl. 4 var den militære undtagelsestilstand indført i hele landet og nu gjaldt det så om at få de ting bragt til udførelse, som vi havde arbejdet med i de sidste dage: Besættelse af banegården ved 1. kompagni, af elektricitetsværket ved samme kompagni, af gasværket, vandværket og slagtergården ved 14. kompagni, af rådhuset, posthuset og telefoncentralen ved 1. kompagni. Desuden skulle vejene, der førte ud fra byen, besættes og bevogtes, og de spanske ryttere, vi havde fået lavet i de foregående dage, skulle anbringes de forskellige steder til vejspærringer. Det opråb, der var blevet tilsendt, og som jeg havde oversat, skulle slås op på banegården og andre steder i byen. Dette sidste fik jeg Unteroffizier Körschenbausen til. Og kl. 4 skulle jeg ringe til følgende herrer og bede dem komme op til os i Østre Skole. Det var: Borgmesteren, postmesteren, stationsforstanderen og politiassistent Graugaard. Jeg ordnede dette vanskelige hverv på den måde, at jeg ringede til Graugaard og bad ham sige de andre tre herrer besked og komme herop sammen med dem. Men det varede noget, inden han kom i forbindelse med dem alle, idet han til borgmesteren havde måttet sende en betjent hen, idet borgmesteren kun har telefon nede i forretningen.

Derfor skete det, at stationsforstanderen kom først og alene. Og da forhandlingen var begyndt med ham, ankom de andre herrer, sidst borgmesteren. Jeg fik hilst ganske kort på både borgmesteren og Graugaard.

Forhandlingen med de herrer fandt sted nede i adjutantværelset, hvor foruden mig som tolk var til stede: Hauptmann Macht som stedfortræder for major Schönrich i dennes egenskab som bykommandant og en enkelt gang Oberfeldwebel Kempken som O.V. O. [Ordonnanz Verbindungs Offizier] og Unteroffizier Pebelick, der vistnok kun var til stede på grund af egen nysgerrighed. Det overraskede og berørte mig pinligt, at Oberleutnant Dühring forinden tog sin tjenesterevolver ud af hylstret og lagde den foran sig på skrivebordet.

Forhandlingen var kun kort og temmelig ensidig, især så længe den kun førtes med stationsforstanderen alene. Men jeg vil ikke dvæle ved alle de små enkeltheder. Til at begynde med oplæste jeg bekendtgørelsen for de herrer fra den øverstbefalende af de tyske tropper i Danmark vedrørende undtagelsestilstandens proklamation og i tilslutning hertil den forpligtelseserklæring, de skulle afgive om loyalt at ville føre deres embedspligter videre, ikke at ville yde passiv modstand samt at ville adlyde de eventuelt indsatte tyske tilsynsførende. Alle erklærede de sig uden undtagelse og betænkning eller forbehold villige hertil og alle afgav de herpå håndslag til Hauptmann Macht. Endvidere meddeltes dem de indskrænkninger, der var indført i de civile samkvem, som rejseforbud, forbud mod civil bilkørsel og så videre.

Med borgmesteren og politiassistent Graugaard førtes en længere og mere indgående forhandling. Borgmesteren fik pålæg om at lade bekendtgørelsen trykke og ophænge i byen. Endvidere at underrette bogtrykkerierne om, at de ikke uden værnemagts tilladelse måtte trykke bøger og pjecer etc. At henstille til skoleledelsen, at lærerne påvirkede børnene om, at de ikke måtte rive plakaterne ned eller de større elever lave andet dumt tøj. Postmesteren fik tilladelse til at udbære den post, der lå på posthuset, men ellers var der lukket af for post, telegraf og telefon.

Allerede under denne forhandling var der mødt flere civilister på kontoret, sendt op af vagten på banegården, som ville have rejsetilladelse. Vi havde heldigvis forberedt flere sedler, men et sådant rykind var vi slet ikke forberedt eller belavet på. Hele formiddagen var der en ustandselig strøm af folk, der ville ud at rejse, især rejse hjem. Og hele formiddagen igennem var vort »trykkeri« i virksomhed, og vi

havde ordnet det således, at der altid sad mindst fire mand og skrev passersedler og andre beviser – tilladelser til at være på gaden til efter kl. 21, tilladelse til at køre med last- eller personbil, tilladelse til at komme på banegården og så videre. Jeg spurgte folk og bragte så legitimationskort og mundtlig meddelelse i hvert enkelt tilfælde til den af skriverne, der netop var »ledig« på torvet. Denne ordning viste sig at være meget effektiv. Publikum behøvede ikke at vente længe og så godt som enhver fik det han ønskede. Jeg var ikke smålig og lod mig i alt råde af min menneskelige fornuft og konduite. Og jeg tror, at folk uden undtagelse var tilfredse og kunne være godt tjent hermed.

Men efterhånden blev man jo træt, og det gjorde sig gældende, at man uafbrudt havde været over et helt døgn i virksomhed. Derfor fik jeg lov til imod enhver bestemmelse at tage hjem om middagen og hvile mig i tre timer. Og jeg tror også, jeg fik nogen søvn. Både hr. og fru Hansen var meget omsorgsfulde for mig. Jeg fik pæn middag og efter middagssøvnen en god kop søndagseftermiddagskaffe. Og så gik det atter uafbrudt med travlt arbejde til hen imod aften. Der kom så mange mennesker, at politiet og vagten fra organisationen Todt⁶ måtte ordne adgangen til skolen og kontoret, og en lang lang slange af ventende folk trak sig ned ad Danmarksgade og helt ned til Søndergade. Men alt dette fik jeg slet ikke tid at se, så optaget var jeg. Men da jeg kom kl. 15, stod der i snesevis af mennesker uden for.

Mens hele staben ellers på grund af undtagelsestilstanden og den dermed forbundne alarm ikke fik lov til at forlade skolen og alle fik ordre til at flytte ind i skolen, fik jeg af Oberleutnant Dühring tilladelse til at blive boende hjemme hos Hansens i Nordvestvej 18. Men jeg var kun lige kommet hjem og havde fået aftensmad, før jeg atter blev hentet. Man havde planlagt en razzia gennem gaderne for at se, hvem eller hvor mange, der ikke efterkom ordren om at være hjemme fra gaderne kl. 21. De, der blev nappet af denne kontrol, skulle overgives til politiet, der skulle træffe bestemmelse om deres straf. Kontrollen blev gennemført af 14. kompagni, der straks efter kl. 21 suste gennem gaderne med bil og lastbil, begge fulde af soldater, der alle var svært bevæbnede. Resultatet af denne første razzia var 20 herrer og tre damer. En del af dem fik lov til omgående at gå hjem igen, og til disse udstillede jeg en passerseddel. Oberleutnant Düh-

ring og jeg afhørte hver enkelt. Og de fleste havde ikke nogen gyldig grund, hvorfor de havde trodset forbuddet og ikke havde været borte fra gaden kl. 21. Men for en stor part af dem gælder også, at det var deres egen nysgerrighed, der havde gjort det af med dem. De skulle se, hvordan dette spandt af, og derfor stod de her og der på fortovet foran deres hjem. Men de var jo således ikke borte fra gaden, og også de blev taget med på køreturen. Andre havde ment, at det ikke skulle tages så ganske nøjagtigt på minuttet. Men de har måske fået denne nysgerrighed og denne upræcished revet væk aldeles omgående.

Da vi var færdig med afhøringen, kom politiet tre mand høj og tog dem med ned på politistationen, hvor de atter fik en formaning, hvorefter politiet lod dem gå hjem på et bevis jeg allerede i forvejen havde gjort klar.

Den næste aften var der seks mand, der måtte gøre turen rundt med »salatfadet« og de følgende aftener har der enten ingen »forbrydere« været eller en enkelt vagabond, der sad indespærret på vagtstuen til jeg kommer om morgenen. En enkelt har jeg så givet tilladelse til at gå hjem, men i de fleste tilfælde har jeg underrettet politiet, der så har afhentet dem og idømt dem bøder.

Ellers var der i Struer den første og de følgende dage altid fuldkommen ro. Der skete ikke det fjerneste, alt var roligt, ingen sjov i gaderne, intet tegn på uro eller uorden eller oprør.

Straks mandag morgen satte der atter en strøm ind af folk, der ville ud at rejse eller ville have et andet bevis. Op på formiddagen måtte jeg dog af sted, idet jeg skulle køre sammen med kommandøren og Hauptmann Macht rundt til alle de steder og lokaliteter, værnemagten havde besat. Det gjaldt elektricitetsværket, banegården, rådhuset, posthuset, telefoncentralen, vandværk, gasværk, slagtergården samt vejene ud af byen. Overalt talte kommandøren med vagten samt med de ansvarlige danske tjenestemænd. Han lod sig gentage forpligtelsen og fik dem til at sætte deres navn under denne forpligtelseserklæring. Og flere steder fik vi gennemført lettelser og lempelser. Således opnåedes ved min hjælp og mit forslag: Telefoncentralen holdes fra om formiddagen ikke mere besat. Kun foran indgangsporten sættes der en vagt. Posthuset besættes heller ikke fra om middagen. Også her lades der kun en enkelt vagtpost om dagen og en dobbelt-post om natten. Rådhuset fik jeg også frigivet og vagten trukket tilbage,

men kun med virkning fra den kommende, følgende dag. Desuden opnåede jeg, at flere fik lov til at benytte deres telefon. Frigivelsen blev givet til: Rådhuset og alle deres embedsmænd i rådhuset og de kommunale værker, til slagtergården. Alle lægers, dyrlægers og jordemødres telefon samt politiets telefon blev givet helt fri, hvilket vil sige, at der uindskrænket kunne gøres brug af disse menneskers telefon også udefra. Altså lægen kunne ringe, men der kunne også ringes til ham. Denne tilladelse fik alle læger i Struer, dyrlæger, jordemødre og politiet.

Senere fik posthuset lov til at bære også mandagens post ud. Men allerede inden samme dags aften blev al posttrafik samt telegraf og telefon frigivet i fuldt omfang. Samme dags aften blev senere også vagtposterne inddraget fra både posthus, telefoncentral og rådhus.

Sammen med majoren og Hauptmann Macht var vi også rundt til alle vagtposter ude omkring. Det havde vist sig, at disse vagtposter var blevet forkert instrueret. De anholdt enhver passant og forbød endda cykling o.s.v., mens jo kun jernbanekørsel og civilbilkørsel var forbudt og tilladt for dem, der havde bevis fra værnemagten. Dette fik jeg nu ved denne lejlighed forebragt majoren og omgående rettet, og der blev straks givet ny instruks til alle vagtposter. Vi fik ved den lejlighed at vide, at vagten ved OT [Organisation Todt], der dannedes af danske københavnere, var gået meget skrappt frem. De havde stoppet enhver og havde ransaget deres bagage, endda damernes håndtasker. Også dette blev omgående stoppet og bragt i orden.

Vi var ligeledes nede på banegården, og her benyttede jeg lejligheden til at få vagten instrueret om, at alle returbilletter, uge- og månedskort vedblivende havde fuld gyldighed og ikke behøvede noget bevis fra værnemagten.

Om tirsdagen indtraf den næste lettelse, idet der kom officiel meddelelse om, at der i de byer, hvor befolkningen havde bevaret ro og orden kunne gives udgangstilladelse indtil klokken 23, således at spærretiden kun var fra kl. 23 til kl. 5 morgen.

Om onsdagen var jeg med majoren og politiassistent Graugaard ude omkring hos alle sognefogederne i vort distrikt. De blev gjort bekendt med de nye bestemmelser og majoren aftog forpligtelse af dem til loyalt at fortsætte deres arbejde som hidtil. Vi besøgte følgende sognefogeder: i Gimsing, i Handbjerg, Borbjerg, Maabjerg, Hjerm,

Vejrum, Asp, Fovsing, Ølby, Resen og Humlum. Tilsidst kunne jeg remsen udenad. Der var den dag det smukkeste vejr, og jeg sad i bilen og nød den danske eftersommer; vi har i år den smukkeste september.

Jeg tror ellers ikke, der er noget videre at fortælle. Desværre har jeg i middagstimen måttet se mit snit til at skrive denne lille oversigt. Og det har taget flere af mine middagstimer. Derved er der kommet noget spredt og ufuldstændigt over fortællingen. Men hvad der står, er autentisk, måske er der en del, der i skyndingen er glemt, men det får så hjælpe sig. Hvad det kom an på hos mig, var en beretning om den første skæbnsvangre dag, søndagen den 29. august, og denne beretning håber jeg, jeg har fået formet ret udførligt.

Jeg har haft den tilfredsstillelse, at jeg har kunnet afbøde en del meningsløse hårdheder til fordel for Struer by og dens beboere samt kunnet være mange landsmænd til hjælp og tjeneste. I de første dage var der ingen der fik afslag på noget som helst. Vi udskrev rejsebeviser i flere tusinder og alle, der bad om beviser til deres last- eller telefonbiler og motorcykler i embeds medfør eller forretningsbrug, fik denne tilladelse, foreløbig udstillet for 14 dage, idet jeg håbede og regnede med, at undtagelsestilstanden ville være ophævet til den tid.

Jeg hørte endda, at folk i banen havde fortalt hinanden, at de rejste fra Holstebro til Struer for at få rejsetilladelserne, idet Petersen i Struer var til at snakke med og hos ham fik de lettere de beviser, de skulle have. En sådan reklame var jeg selvfølgelig nu helst foruden. Men bevidstheden om, at jeg har kunnet hjælpe danske landsmænd, giver mig både glæde og en vis tilfredsstillelse.

Kærligste hilsner sender din Frederik

Frederik Petersen kommenterede i et brev til Leo Dane et halvt års tid senere, hvad den 29. august 1943 kom til at betyde for hans forhold til befolkningen i Struer:

11. januar 1944 – Frederik Petersen til Leo Dane:

Jeg personlig har det stadig godt. Trods alt har jeg kunnet få den drejet således, at jeg stadig er i Struer. Og det er jeg glad ved. Her kender befolkningen mig nu, og bortset fra nogle enkelte episoder

er jeg glad for og taknemmelig over befolkningens forstående holdning. Dagene omkring den 29. august var en meget svær tid, men den smedede mig sammen med Struer-boerne.

Hverdagen i Struer

En meget stor del af den tid, Frederik Petersen havde til rådighed til at skrive breve i, gik med at skrive til Dagmar Wrang. De to skrev til hinanden hver dag, og deres breve er en stadig dialog om stort og småt. Mange dagligdags ting, som man under andre omstændigheder måske ikke ville finde det værd at sætte ord på, finder vej til brevene, og meget får en kommentar med på vejen. Det fremgår også, at Frederik Petersen lærte en del mennesker at kende i Struer, og at han blev inviteret hjem til dem som enhver anden bekendt.

15. november 1943 – Frederik Petersen til Dagmar Wrang:

Du »forstår ikke rigtig, at politiet var meget ked af, at I flyttede«. Nej, for dem var det netop ingen lettelse, at Struer slap af med soldaterne. De ville hellere, at vi var blevet, og Todterne [soldater fra Organisation Todt] skulle være rejst. Det var meget sjældent, politiet havde noget udestående med værnemagten. Vi har tværtimod ofte kunnet være politiet til hjælp. Og min hjælp og assistance har politiet og byen jo gang på gang trukket veksler på.

17. november 1943 – Frederik Petersen til Dagmar Wrang:

[...] dvæler du ved bataljonens afrejse fra Struer – og ved de mange soldaterløse piger, der er blevet her i Struer. Du undrer dig over, at hverken Dühring eller majoren i denne henseende er bedre end de andre. Ak ja, Dagmar: Kødet er skrøbeligt. Men du har ret, noget sådant måtte ikke være til. Fru Hansen siger, at sligt skulle straffes som alt andet tyveri.

18. november 1943 – Frederik Petersen til Dagmar Wrang:

Hvis jeg nu får lavet det sådan, så jeg bliver her i Struer, så får jeg omtrent det samme virkefelt som sidst: Stab og to kompagnier i Struer, to kompagnier i Holstebro, et kompagni i Klosterhede, et kompagni i Vinderup og et kompagni i Skive. Alle steder er jeg kendt og

alle steder er jeg fortrolig med forholdene. For begge parter ville det være udmærket, om jeg kunne få lov til at blive her, og det håber jeg.

19. november 1943 – Frederik Petersen til Dagmar Wrang:

Og så til dagens nyt. I aftes sent ringede Dühning, klokken var da 21.15. Godt, jeg ikke sad på kontoret og ventede på ham. Vi fik så i telefonen en længere sludder, og han bad mig ringe til hans pige og træffe en aftale med hende. Ved den lejlighed fik jeg altså at vide, hvem det er. Det er en pige, jeg godt kender, og altid har hilst på på gaden. Om hende ville jeg nu ikke have troet det. Hun blev glad for opringningen og lovede at ville mødes med ham et kvarter (= 21.45) senere på det sted, han godt kendte. Det ringede jeg så tilbage til Dühning, og vi fik atter en længere snak sammen.

Så mødtes vi nu i formiddags, men desværre kunne jeg ikke være så meget sammen med ham, som jeg gerne ville, da de nye gang på gang lagde beslag på mig. Til sidst rendte jeg fra dem. Men da havde Dühning allerede foretaget sine indkøb, og vi fulgtes derfor ad hen på politistationen, hvor vi traf hele politiet. De var glade for at se ham, og vi blev budt på en kop sen formiddagskaffe. Jeg lånte så politiets cykel til at cykle op til Sonderbaustab med brevet til dig, så det kunne komme rettidigt af sted, hjem at få civil på og fat i fotografiapparatet, og så atter ned på politistationen for at tage et par billeder af os to og politiet.

Og derefter kørte jeg så i bil med Dühning til Skive i et privatærinde, hvorfra jeg atter tog tilbage til Struer med eftermiddagstoget. I Skive var jeg atter flere steder inde for at høre efter dynamolygten, men den er ikke til at få fat i. Overalt var den udsolgt for flere måneder siden, og det ville være umuligt at få en sådan lygte. Jeg er ked af, at vi ikke fik dette ordnet for længe siden. Allerede i Hamborg var jeg på jagt efter en dynamolygte til dig, ved du!

21. november 1943 – morgen – Frederik Petersen til Dagmar Wrang:

Det øsregnede i går aftes. Efter (film-)fremvisningen hentede jeg Hansens oppe hos Niensens, hvor vi fik aftenkaffe.

I går eftermiddags var jeg nede hos Donatzkys, og selvfølgelig

skulle jeg have kaffe, kaffe med lidt ægte kaffe i, og Donatzky hentede en stor lagkage hos bageren. Jo, de ved ikke, hvor godt de skal gøre det.

21. november 1943 – aften – Frederik Petersen til Dagmar Wrang:

Jeg havde sagt til fru Hansen, at de ikke måtte vente mig til middag før kl. 12.30. Men da jeg ville forlade skolen kl. 10 minutter over 12 kom kriminalbetjent Buhl og anmeldte fundet af en lille ballon med en lille beholder af cellofan, der lå på en mark i Ølby. Så måtte jeg samme vej tilbage igen, denne gang i Herr Buhls højbenede Ford. Finderen – en karl – får ifølge en vedhængende seddel en findeløn på 10,- RM [Reichsmark]. Nu skal jeg i morgen have det hele indsendt. Jeg tænker, det fundne har været brugt til meteorologiske undersøgelser.

Klokken blev 13.30, inden jeg atter var hjemme til middag: flæskesteg med rødkål og æblegrød. Fru Hansen forstår nok at koge. I aften røbede hun, at hun godt kunne lide fede mænd, mænd med strutmave, og hun havde mig mistænkt, at jeg ville slanke mig. Nej, det ville jeg ikke, men jeg ville på enhver måde forhindre, at jeg fik en sådan strutmave. Måske har hun hørt, at jeg hver aften driver de få minutters gymnastik.

Også i eftermiddag måtte jeg ofre en time på at komme op på skolen. Vejret har hele dagen været ret dårligt; næsten uafbrudt snuske-regn. Og fru Hansen har haft et mas med at pudse mine støvler.

11. februar 1944 – Frederik Petersen til Dagmar Wrang:

I aften går jeg for første gang ikke op på skolen om aftenen. Jeg vil nu benytte denne lejlighed, hvor jeg har været væk i tre dage, til at slå en slutstreg under denne uskik at ofre 2 timer af sin kostbare aftenfritid til at gå på kontor i. Og jeg håber altså, det må gå. Dette var dagens nyt, lidt og magert, men solen har skinnet så dejligt. Hansen fortalte i aftes, at han i eftermiddags havde mødt lærer Lang⁷ og Anne Marie. Lang havde spurgt, om jeg endnu var i byen. De kunne slet ikke forstå det, for de havde slet ikke set eller hørt noget til mig. Anledningen hertil er sikkert, at Sønderjydske Forening i aftes holdt sit eneste årlige møde – med sang og recitation af den kongelige koncert-

sanger Westh. Og dér havde de sikkert ventet at træffe mig og havde jeg været hjemme, var jeg da også gået derned. Det var min mening, da jeg for nogen tid siden læste en notits i avisen om dette møde. Men nu var jeg jo forhindret i at deltage i dette møde – og for øvrigt ved de jo, hvor jeg er at finde – de ved, hvor jeg bor og hvor jeg er at nå på telefon. Så ville de i forbindelse med mig, kunne dette let være sket. Desuden finder jeg det underligt, at de ikke lod høre fra sig eller sagde tak, da jeg den 5. december sendte dem min blomst. Nej, de mest trofaste og bedste mennesker imod mig, har alligevel de to små mennesker været, jeg nu bor hos. Og dem kunne jeg komme til at bo hos for allerede et år siden, om jeg havde villet. Hansen var jo mange, mange gange ude om mig, ved du nok. Lurede mig op søndag formiddag og bad mig komme ned at besøge dem. Da fandt jeg det alt for påtrængende og blev derfor lidt bange og tilbageholdende. Nu fortryder jeg det næsten. For der har bestemt ikke været spor af beregning deri, men kun en trang til at være flink og god!

12. februar 1944 – Frederik Petersen til Dagmar Wrang:

I dag har jeg atter kunnet skaffe generalen 50 østers. Jeg er altså nu ved at blive kongelig hofleverandør i østers. Lad os håbe, det må gøre mig bekendt og må fæstne min stilling her i Struer. Alt andet interesserer mig ikke i denne forbindelse.

15. februar 1944 – Frederik Petersen til Dagmar Wrang:

I middags ringede fru Donatzky til mig, og bad mig se ind, når jeg kom forbi. Og i eftermiddag var jeg så derude. Og tænk, de ville forære mig en røget skinke. Den er i dag kommet ud af røgen, så den er helt frisk og så lækker ud. Mine indvendinger frugtede intet; jeg måtte tage den. Så nu har jeg kød og skinke nok, synes jeg. Også de skinker, jeg købte forud for jul, er nu færdigrøget. Nu gælder det blot om at få alt godt og rigtigt hjemsendt. Det er et problem for sig, som jeg må have overvejet rigtigt og gennemtænkt grundigt. Bedst var det jo, om jeg kunne få dem hjemsendt nu – nu mens de er helt friske, nu mens I har brug for dem, nu mens de kan holde sig. Længere hen på året, når det bliver varmt, kan dette sidste måske blive besværligt nok. Nu får vi se. I aften skal vi [Frederik Petersen og fru Hansen]

til Aksel Schiøtz-koncerten i Struer kirke. Jeg glæder mig til at høre ham. Måske får jeg senere hen tid og lejlighed til at give et nærmere referat af aftenen.

Nu må jeg holde op, for vi skal afsted til kirken for at sikre os en god plads. Jeg fortsætter, når vi er vendt hjem igen.

Så er vi vendt hjem fra Aksel Schiøtz-koncerten. Jeg fortrød ikke, jeg var gået hen. Kirken var fyldt til allersidste plads og mange måtte stå op, skønt der blev sat skamler ind på midtergangen. Jeg overraskedes af sangerens ungdom. Er han mon stort mere end de 30? Hans sang er meget smuk. Alt i alt en smuk aften, som jeg længe vil mindes. Den hører til én af de bedste aftener, jeg har tilbragt i Struer.

20. februar 1944 – Frederik Petersen til Dagmar Wrang:

Du omtaler mit besøg med divisionslægen i gymnasiet. Netop i går ankom lazarettets forkommando. Men lederen af den, en Oberfeldwebel, fortalte mig, at det endnu ikke var helt afgjort, [om] lazarettet åbnede her. Bygningen var ikke så velegnet. Og kunne dr. Jepsen finde et andet, bedre egnet sted, var der stor sandsynlighed for, at de tog derhen, men endnu var alle muligheder åbne. Jeg håber og ønsker, det ikke må blive Struer, der bliver lazarettby.

Nu ligger de nede i Hornsyld, sydøst for Horsens. Så vidt jeg husker, ligger der dér et stort og moderne indrettet sygehus. De ville gerne været taget til Hald Kuranstalt, syd for Viborg; men der var optaget.

Jeg håber til det sidste, vi ikke må få lazarettet her i Struer, for jeg synes, det ville være skrækkeligt, skulle gymnasiet nu også lukkes. Og for at sige dig det endnu en gang. Jeg tror slet ikke på, at englænderne laver invasion her i Danmark. Men den må jo vel komme engang i foråret og et sted i Europa!

22. februar 1944 – Frederik Petersen til Dagmar Wrang:

I dag havde jeg besøg af Oberstabsarzt Jepsen fra Flensborg. Jeg kunne nok kende ham igen. Men hvor er han dog ældet. Jeg har jo ikke set ham i mange år, og det sidste, jeg husker om ham, er, at jeg en søndag i 1933 blev forbavset over at se ham i et nazistisk optog gennem Flensborgs gader. Til 4. marts overtager han Struer Statsgymnasium

og omdanner det til lazaret. Før – det vil sige i det sidste år og indtil oktober i fjor – havde han sit lazaret i Hald Folkekuranstalt, siden i Hornsyld ved Horsens. Hans optræden var mig ikke sympatisk. Nu får vi se, hvorledes det hele spænder af. Det er synd, at byen nu også skal give afkald på gymnasiet, og det bliver nok ikke det sidste.

25. februar 1944 – Frederik Petersen til Dagmar Wrang:

Nu er gymnasiet blevet beslaglagt. I middags oversatte jeg beslaglæggelsesordren. Den 29. februar klokken 8 om morgenen skal hele skolen være rømmet. Rektoren ringede senere til mig, at dette var en fysisk umulighed. Det lader til, at de har fået nogle lokaler, spredt rundt omkring i byen, så undervisningen kan fortsættes provisorisk. Med undtagelse af Teknisk Skole er alle byens skolebygninger nu taget i brug af tyskerne. Det er forfærdeligt!

27. februar 1944 – Frederik Petersen til Dagmar Wrang:

Oberleutnant Ahrendts ringede til mig sent på eftermiddagen og fortalte mig, at det nu vistnok blev til alvor med, at pionererne skulle flytte ind i sommerhusene ved Toftum strand og bakker. I eftermiddags havde divisionslægen været her, og det kunne nu kun dreje sig om dage, hvornår de skulle flytte herfra.

Pionererne skal give plads til Sanitetskompagniet, der skal indsætte lazarettet i gymnasiet. Et sanitetskompagni er ikke den dårligste hob af soldater. Forresten flagede gymnasiet på halv, da det i går holdt sidste skoledag. En lidt tom og pjattet demonstration.

28. februar 1944 – Frederik Petersen til Dagmar Wrang:

Hvor er det koldt i dag! Atter rigtig vinter med lidt snefald. Februar har været lunefuld og været vinterens strengeste måned, hvad jo sædvanligvis plejer at være tilfældet her på vore breddegrader.

Men jeg må ikke klage. Jeg har mit gode, lyse, varme kontor, og om aftenen hygger jeg mig i Hansens dagligstue og den lille, smalle, men varme »højskoleseng«. Jeg er så glad og taknemmelig over, at jeg sidder her oppe mod nord og ikke øvre mod øst, hvor man nu sikkert hver eneste dag måtte være på valsen. Om sommeren gør det ikke én noget. Men om vinteren i kulde, sne og is må det være værre.

2. marts 1944 – Frederik Petersen til Dagmar Wrang:

Dagen i dag har været travl og rig på afveksling. I formiddag var jeg sammen med to herrer fra det hemmelige feltpoliti – GFP [Geheime Feldpolizei] – i Thisted. Det havde modtaget en anmeldelse fra en »dansk Todt-mand« [fra Organisation Todt] om en beboer i Struer, der af sin danske husvært var mistænkt for at have en hemmelig radiosender. Vi fik talt med både ejeren og lejereren, og det hele afslørede som et ondskabsfuldt trick fra ejerens side til at komme af med lejereren. Den »hemmelige sender« viste sig at være dele af en drejebænk, som lejereren havde haft i brug i køkkenet, og hvorpå han til jul havde lavet en pæn dukkeseng til sin lille pige.

Ofte kan jeg ikke forstå den danske befolkning. Dum, egoistisk, uden fællesskabsfølelse og uden skamfølelse som nation.

Allerede da vi gik derved, sagde den ene af de to fra GFP, at det skulle slet ikke undre ham, om der absolut intet lå til grund for anklagen, men at det kun var en husejer, der denuncierede en ildset lejer. Og dette viste sig jo helt at være tilfældet.

3. marts 1944 – Frederik Petersen til Dagmar Wrang:

På søndag skal jeg til barnedåb hos Axel, sønnen af murerens. Jeg fik indbydelsen nu i aften; men jeg vil nu ikke gerne være tvunget til at skulle tilbringe hele eftermiddagen og aftenen i selskabet. Og desuden skal jeg i morgen vel se at få købt en dåbsgave. Men hvad?

5. marts 1944 – Frederik Petersen til Dagmar Wrang:

Og i eftermiddag var vi så til barnedåb. Det vil sige: Hansen og jeg mødte kun til kaffe ved godt 16-tiden, og så blev vi der til aftensmad: Flæsketeg og som dessert is. Og nu sidder jeg så og skriver til dig, mens Hansen er gået op på skolen for at fyre, og det øvrige selskab er blevet i dåbshjemmet. Af gæster var der kun den snævraste kreds af familie: Axels forældre og herværende søskende: Lydia og Holger, samt hr. og fru Hansen og jeg. Men Hansen og jeg skal atter derop til aftenkaffe.

9. april 1944 – Frederik Petersen til Dagmar Wrang:

I morges rejste fru Hansen til sølvbryllup hos sin søster i Esbjerg. Murerens er også rejst derved + nogle af børnene. Hansen ville ikke

med. Jeg bragte hende til toget i morges. I dag har vi altså måttet klare os – med Lydias hjælp. I løbet af i morgen kommer fru Hansen tilbage igen.

Ellers har jeg intet oplevet i dag af betydning. Selvfølgelig har man savnet mig i går. Både adjudanten og kommandøren ville have fat i mig; men jeg sagde, at jeg også ville have søndag engang. Lige i dette øjeblik ringede Oberleutnant Dühning. Han kommer imod slutningen af ugen og ville gerne have mig med til Holstebro for at købe en kjole til konen. Det gør jeg gerne – til ham.

10. april 1944 – 2. påskedag – Frederik Petersen til Dagmar Wrang:

Nu er jeg lige kommet hjem fra min lille halvdagstur til Skive. Toget var en lille halv time forsinket, og klokken er nu over 23; men alligevel må jeg have skrevet en lille hilsen til dig, ellers er dagen afsluttet på rette måde.

Min bror var mødt ved toget for at tage imod. Vi fik en hyggelig eftermiddag ud af det. Da det efter kaffetid lod til at blive tørvejr, gik Peter og jeg en tur gennem byen – mens den øvrige familie gik i kirke, det vil sige, drengen, Christian, var i biografen. Helt tørt holdt vejret sig nu ikke; der kom et par stænk nu og da. Men vi gennemførte turen. Vi var gennem anlægget – jeg tænkte på vor tur igennem det i fjor – og var inde i museet for at se på en maleriudstilling, men den var der nu ikke meget ved.

Efter aftensmad gik vi ned på banegården for at hilse på min bror Asmus og familie, der siden i går havde været på besøg hjemme hos hendes familie. De skulle skifte i Skive, og den lejlighed benyttede vi os af til at få hilst på hinanden. På den måde slog jeg to fluer med et smæk.

Nu vil jeg blot håbe, man ikke har savnet mig alt for meget og at man ikke har opdaget, jeg ikke var i byen. For jeg havde jo ikke bedt om lov til at rejse bort fra byen eller blive borte fra kontoret.

19. april 1944 – Frederik Petersen til Dagmar Wrang:

Nyt fra i dag har jeg ellers ikke at fortælle. I formiddags var jeg ganske kort ude på indkøb sammen med en major, der kom direkte fra Rusland. Vi købte blandt andet et par sko til hende [majorens kone], størrelse 35. Denne ikke meget gængse størrelse havde de endnu i

allerbedste fredsvare. Vi købte et par af slangelæder – kun 28,- kr. Men majoren, der ikke kendte forholdene herovre og ikke havde forstand på de danske penges værdi, fandt prisen meget høj. Men da han altså fik prisen omregnet i kun 14,- RM var det jo spotbilligt. Vi købte også pænt skrivepapir og lange håndgjorte lys til konens fødselsdagsbrev. Hun bliver 23, så du vil gætte, at manden er omtrent lige så ung. En meget sympatisk, tiltalende ung mand. I overmorgen tager han atter herfra.

Hos Waffen-SS på Østfronten

Det sidste bevarede brev fra Frederik Petersen til Dagmar Wrang fra hans tid i Struer er dateret den 23. april 1944. Frederik Petersen blev arresteret af Gestapo den 14. juni 1944, og de breve, der blev udvekslet mellem Frederik Petersen og Dagmar Wrang mellem den 23. april og den 14. juni 1944 blev formodentlig beslaglagt af Gestapo. Frederik Petersen endte med at blive idømt en straf på fire måneders fængsel, som han skulle afsone i et militærfængsel i Pommern. Han blev overført dertil den 19. september 1944. Det lykkedes ham formodentlig at skrive til Dagmar Wrang allerede i oktober, men det første bevarede brev til hende efter arrestationen er dateret den 5. november 1944. Frederik Petersen blev den 11. november 1944 overført til en SS-strafefataljon ved Østfronten. I de breve, han skrev til Dagmar Wrang herefter, prøvede han at fortælle så meget som muligt om hvordan hans dage ved fronten formede sig, uden at sige for meget, og uden at gøre hende urolig ved at beskrive kamphandlingerne indgående. Men mellem linjerne anes den konstante frygt, den gru og de rædsler, soldaterne på Østfronten blev udsat for – og det stadige, stærke håb om at komme frelst igennem det, alle soldaterne vidste var krigens sidste fase. Frederik Petersen dvælede desuden i disse breve ved sin tid i Struer, som forståeligt nok må have forekommet ham som noget nær paradisisk i sammenligning med hvad han kom til at befinde sig i på Østfronten.

5. november 1944 – Frederik Petersen til Dagmar Wrang:

I morges bad jeg konen her i huset om at koge mig en tallerken havregrød, idet jeg havde fået fat i en lille pakke havregryn. Men hun

kogte vælling, så jeg selv måtte spille kok, og nu har jeg jo gennem dig fået erfaring i at koge havregrød, så det gik helt programmæssigt, men jeg havde ikke regnet med, at der er stor forskel på havregryn. De danske er vel både finere og behøver ikke så lang kogning, i alle tilfælde kunne den grød jeg kogte i morges nok have tålt lidt længere kogning. Men den var ikke blot til at spise, den smagte endda meget godt. Og jeg måtte tænke på min daglige morgengrød hos Stinne – med smørhul, sukker på og fineste, friskeste dansk fed mælk til. Ak, ja, hvor havde jeg det dog i alle måder godt deroppe i Struer.

10. november 1944 – Frederik Petersen til Dagmar Wrang:

Og den lille pakke, jeg modtog, indeholdt et par strømper. Den er afsendt den 30. september, så den har til gengæld været længe undervejs. Tak for strømperne og for den lille kærlige hilsen, du medsendte. Pakken ankom i meget god tilstand til trods for, at den har været så længe undervejs. Og det har altså slet intet gjort, at du var så klog og fornuftig at sende begge strømper i én pakke, så den derved blev lidt sværere end egentlig tilladt. Jeg er glad over, at strømperne er kommet i min besiddelse. Det er altid rart at have nogle at skifte med. I Struer havde jeg et utal af gode strømper. Dem har de jo alle indkasseret. For resten morede det mig at se, at strømperne var indpakket i papir fra Aage Jespersen i Struer – en pakke sendt fra ham til Lassen – mon det har været med støvsugeren? – Ak ja, tankerne og minderne fra Struer-tiden. I ét af de i dag modtagne breve dvæler du også ved dem. Du omtaler min orlov i fjor i begyndelsen af oktober, og nævner, hvad jeg da alt havde med hjem til dig: Gaskomfuret, regnfrakken og kitlen. Dette med gaskomfuret husker jeg meget vel, men både regnfrakken og kitlen havde jeg glemt. Jeg troede næsten, at jeg havde gemt regnfrakken som en fødselsdagsgave. I øjeblikket kan jeg ikke komme i tanke om, hvad jeg i fjor forærede dig i fødselsdagsgave? Var det håndtasken? I forfjor var det jo glastingene fra Hamborg. Og i år? Ingenting.

18. januar 1945 – Frederik Petersen til Dagmar Wrang:

Så var der desuden to sjældne julehilsener. Og kan du tænke dig fra hvem? Den ene var en trykt julehilsen fra KFUK i Flensborg ved frk. Gudme,⁸ den anden et meget pænt julekort fra – ja, fra familien

Donatzky i Struer. Skrevet den 17. december og afstemplet af feltposten den 23. december med følgende indhold: »En god jul ønskes Dem og Deres kære – familien Donatzky.« Jeg blev meget glad for denne hilsen. Rørende af dem! Det må være Hansens, der har givet dem adressen, og så har de benyttet dem af deres gode forbindelser til de tyske soldater til at få sendt mig en julehilsen. Jeg skal ved lejlighed have sendt dem en hilsen tilbage. Ak, gamle minder!

18. januar 1945 – Frederik Petersen til Dagmar Wrang:

I et andet i dag modtaget brev, nemlig fra 22. december, fortæller du om Aksels [Aksel Lieb] dobbelte held: Hans 3-ugers orlov og hans forflyttelse til Norge som tolk. Hvor er jeg glad for dette og ønsker ham det af hjertet. At skulle ud til fronten nu efter i flere år at have siddet på kontor, ville have været en meget slem overgang for ham. I stedet for kommer han nu op til Norge, et land han altid gerne har villet besøge. Forhåbentlig lider han ikke for mange skuffelser. Og forhåbentlig kommer han ikke i et skævt forhold til landets befolkning. Nordmændene er jo ikke til at spøge med! Jeg ønsker Aksel alt tænkeligt godt. Du husker måske, at han i sin tid, da jeg endnu var i Wandsbek, rådede mig til at gå til Norge, og ikke til Danmark. Jeg forstår så fuldt, at han selv, nu da valget kom til ham selv, valgte Norge frem for Danmark. Kunne jeg vælge igen, jeg gjorde samme valg som i efteråret 1942. Trods alt!⁹

19. januar 1945 – Frederik Petersen til Dagmar Wrang:

I aften begynder jeg lidt før på mit brev til dig, så jeg håber, jeg atter kan få skrevet et langt og kærligt brev til dig – og måske også få skrevet et brev til vore venner i Struer. Jeg må jo se at få skrevet snarest muligt til Hans og Stinne. Hvor har de været gode ved mig og hvor er jeg dem begge megen tak skyldig. Jeg var jo hos dem som et medlem af familien og hjemme kunne jeg næsten ikke have haft det bedre.

Åh, hvor var det en skøn tid. Og alt hjalp til, at tiden gik og gik på en god måde.

20. januar 1945 – Frederik Petersen til Dagmar Wrang:

I aftes skrev jeg så et langt brev til mine og dine venner i Struer. En hilsen så lang som denne og ligeledes skrevet på maskine. Jeg vil nu blot håbe, at den må komme i de to gode menneskers og venners besiddelse. Jeg ønsker dem denne hilsen snarest tilstillet. Jeg formede den som en hilsen til alle i Struer – især også til Maren og Jens samt til mine søskende, idet jeg bad Stinne om at sende brevet videre til min broder Hans, således at alle mine søskende får læst denne hilsen.

En af de første dage må jeg også se at få skrevet til Donatzkys. Jeg må jo bære mig ad på samme måde, skønt fru Donatzky sikkert ikke har sendt hendes brev gennem Feldwebel Hoffmann,¹⁰ men gennem kammeraterne fra Dührings bataljon. Jeg får nok Hoffmann til at give brevet til Donatzkys, så de ad denne omvej kommer i besiddelse af mit brev. Jeg er glad for på denne måde atter at have fået lidt forbindelse med vennerne i Struer. Hvor skylder jeg – vi! – disse mennesker deroppe megen tak for al deres godhed!

Hoslagt sender jeg dig brevene fra Stinne og Maren. Jeg ved, det også vil interessere dig at læse dem. Vi har mange gode venner i Struer. Og vi vil besøge dem ofte. Vor første rejse skal gå til Struer og Nørre Nissum. Vi må jo også have hentet mine – vore – ting. Og det er nok bedst at gøre dette personligt.

Vi fik os mange pæne ting i Struer og omegn, Dagmar. Og vi udnyttede tiden og chancerne godt. Jeg købte altid, som om jeg skulle derfra igen næste dag. Og det viste sig jo, at denne indstilling var den rigtige. Mon jeg fortsat ville have været glad for at være i Struer? Om forholdene ville være de samme fortsat som før? Nu læste jeg om bombeeksplosionen på Andelsslagteriet i Struer. Hidtil var det jo meget roligt i det hjørne. Men som forholdene skærpes, øges vel også spændingen der. Og så vil det ikke være rart at være der som landsmand. Jeg er meget spændt på at erfare, hvorledes Aksel vil finde sig til rette i Norge.

9. marts 1945 – Frederik Petersen til Dagmar Wrang:

Ak, ja, mon jeg ville have kunnet holde mig i Struer under disse forhold? Måske – måske ikke! Men med de voksende vanskeligheder rundt om i Danmark er jeg såmænd ikke ked af, at på denne

måde måtte forlade landet. Hvad siger du? Hidtil havde jeg kunnet hævde mig som fuldgyldig dansk i Struer og behøver ikke skamme mig over noget som helst under min tid deroppe. For mig var de 2 år i Struer en meget lykkelig tid. Og begge har vi fundet mange venner deroppe, og deres tal er ikke blevet mindre ved min uventede bortgang. Det bliver en oplevelse atter at komme til Struer – for os begge.

16. marts 1945 – Frederik Petersen til Dagmar Wrang:

I et andet brev fortæller du, at du har sendt mit sidste »brev« med skildringen af den slovakiske jul¹¹ til de navngivne venner i Danmark. Jeg tror, at vore venner i Struer i særlig grad vil være blevet glade for denne hilsen. Du kan tro, denne avis har været på omgang blandt mange i Struer, både på Nordvestvej og Vestergade. Ak, ja, de gode mennesker. Hvor tænker jeg ofte på dem og siger dem i tankerne tak for al deres godhed og venlighed. Gid vi snart kunne følges ad derop og personlig sige dem tak for alt godt.

25. marts 1945 – Frederik Petersen til Dagmar Wrang:

Interessant, hvad du fortæller om de mange i Kruså, »der er gået under jorden«. Gid de må kunne holde sig. Jens Ege's navn blev jeg præsenteret for hos mine venner i Nørre Nissum i en bestemt anledning og sammenhæng. Og Filskov kom altså for sent. Han måtte følge med. Og han er atter blevet gift. Husker du hans skinægteskab med jødinden? Ja, han har drevet mange slags mærkelige forretninger.

Jeg har med stor interesse læst, at det nu skal være forbudt de tyske soldater at tage varer med ud af Danmark. De har kun lov til at sende de to pakker à 1 kg om måneden. Det er sandelig en forandring, så det forslår. Godt, at vi i tide sørgede for at få så meget hjem som muligt af alle slags ting. Nu vil det jo have været helt umuligt. For det første fordi varerne mangler, og for det andet fordi man ikke mere kan få dem med over. Jeg glæder mig over hvert eneste stykke, vi har købt og fået med hjem – både til vor fælles husholdning og til os personlig, både dig og mig. Godt, at jeg i sin tid var så flittig i så henseende.

10. april 1945 – Frederik Petersen til Dagmar Wrang:

Men jeg skriver altså endnu trøstigt løs og håber at brevet vil nå frem til dig og bringe dig bud om, at jeg endnu har det godt, har det så meget godt, som vel de allerfærreste, der er inde som soldat. Jeg tænker ofte på Aksel. Hvorledes det går ham i Norge og om det vil lykkes ham rettidigt at komme derfra. Der går rygter om opstande og skyderi i København. Jeg er såmænd glad ved, at jeg nu ikke mere er i Struer. Skønt der ville dér ikke være sket mig noget. Jeg skulle nok rettidigt være kommet det rette sted hen.

Det sidste bevarede brev fra Frederik Petersen til Dagmar Wrang er dateret den 15. april 1945. Herefter hørte hun ikke mere fra ham, og hun fik aldrig at vide, præcis hvad der blev hans skæbne. Ifølge Røde Kors forsvandt Frederik Petersen under kampene i slutningen af april 1945 under tyskernes tilbagetog i området syd for Berlin. Det lykkedes altså ikke for Frederik Petersen og Dagmar Wrang at fuldføre deres planer om at indgå ægteskab, og Frederik Petersen blev da heller aldrig skilt fra sin kone, Hanne. Det må have været dybt tragisk og sørgeligt for alle at skulle erkende at have mistet og måtte sige farvel uden at vide, og uden mulighed for at få at vide, hvad der blev Frederik Petersens skæbne.

Vennerne i Struer

Også Frederik Petersens nye danske venner i Struer brevvekslede han med, efter han var blevet arresteret – og senere igen, efter han var blevet sendt til Østfronten. Noget af denne brevveksling – som findes delvist i afskrift – giver et indtryk af, hvordan de danske venners holdning til Frederik Petersen var, og brevene illustrerer fint, hvordan det lykkedes ham at knytte kontakter og venskaber, som rakte langt ud over det faktum, at han var udstationeret i Struer som soldat i den tyske værnemagt og dermed var en del af besættelsesmagten. Hvilket indtryk Frederik Petersen havde efterladt i Struer lod sig også tydeligt læse i en avisartikel, som blev skrevet formodentlig kort efter befrielsen. Her kaldes Frederik Petersen en tysk Feldwebel, der var dansk i sit hjerte. Det nævnes, at »det er en kendsgerning, at han i tidens løb var både byen og mange af dens

borgere til stor hjælp i forskellige vanskelige situationer i forholdet til tropperne. En enkelt gang mødte han i civil i Sønderjysk Forening og viste en film fra Sydslesvig, som han selv havde optaget. Selv om dette næppe var tilladt et medlem af den tyske hær, havde man det indtryk, at Frederik Petersen i øvrigt var loyal overfor den stat, som han ufrivilligt måtte tjene.«

At holdningen til Frederik Petersen virkelig var som den skildres her fremgår klart af de bevarede breve, der blev vekslet mellem Frederik Petersen og vennerne i Struer. Lige inden Frederik Petersen blev sendt fra interneringen i Nørre Nissum til afsoning i et militærfængsel i Pommern i september 1944, nåede han at skrive til sine indkvarteringsværter i Struer, ægteparret Hansen. Han bad dem om et par tjenester, da der åbenbart var flere ting i Struer, der svævede efter hans arrestation. Ægteparret Hansen gjorde hvad de kunne for at ordne hans affærer. Under sin afsoning i militærfængslet i Pommern fik Frederik Petersen også brevvekslet en smule med ægteparret Hansen i Struer, og her dvælede han igen ved de gode dage, han havde oplevet i sin tid i Struer.

16. september 1944 – Frederik Petersen til Hans P. og Stinne Hansen, Struer:

Kære Hans og Stinne! Hvor blev jeg glad for den lille, kærlige hilsen, jeg modtog i går formiddags. Hjertelig tak for den, kære Stinne. Åh, hvor har De været god imod mig, og jeg er bange for, at jeg ikke rigtig har sagt Dem det og belønnet Dem derfor. Men så skal De vide, at Dagmar og jeg aldrig vil glemme Dem, og forhåbentlig tillader tid og forhold det snart, så vi to kan yde jer en smule gengæld for al den godhed, I har vist os!

Må jeg bede Dem om følgende Tjeneste:

- 1) Vil De hente et armbåndsurs hos Linding? Og vil De foreløbig lægge pengene ud. De må gerne udlåne uret til Aksel eller Holger, indtil jeg kan få det.
- 2) Vil De sige til møbelhandler J. M. Christensen, at der en af de første dage vil blive indbetalt 2.000 kr. som afbetaling på de bestilte møbler. Jeg beder ham om, at han vil gøre bestillingen færdig som aftalt. Han skal senere høre fra os. Møblerne bedes han foreløbig opmagasinere, ligeledes de bestilte tæpper + gardiner.¹²

- 3) Vil De bringe bankdirektør Jørgensen¹³ personlig en venlig hilsen fra mig og sige ham tak – og fortælle ham, hvor jeg nu tager hen.
- 4) Hvis der endnu skulle være ting af mine hos Dem, beder jeg Dem om at ville opbevare og gemme dem.

11. november 1944 – Frederik Petersen til Hans P. og Stinne Hansen, Struer:

Kære venner!

Det er med glæde, jeg benytter denne lejlighed til at sende Dem begge de venligste hilsener med en hjertelig tak for alt godt, I har vist mig. Jeg siger jer tak, fordi I har taget mod mine privatsager og vil opbevare dem for mig.

Nu har jeg atter en bøn til jer. I ved, vi har bestilt møbler hos J. M. Christensen, og efter aftale skulle jeg betale 2.000 kr. som afbetaling på dem til 1. juli. Da jeg kom så pludselig bort, lovede mit daværende tjenestested at ville betale pengene til ham, men nu får jeg meddelelse om, at han har nægtet at tage imod pengene. Af den grund beder jeg jer om at ville tage mod beløbet, der i alt er på 2.250 kr. og at ville indbetale dem til J. M. – jeg kan ikke tænke mig andet, end at han tager imod pengene, når I får talt med ham – i modsat fald bedes I beholde pengene indtil videre.

Der er jo hændt mig adskilligt i de forløbne to måneder – og jeg har set og oplevet en mængde. Først var jeg imod øst, nu er jeg i det sydøstlige hjørne. Men jeg har det efter omstændighederne godt og må ikke klage. Meget ofte er mine tanker oppe hos jer, og jeg mindes alt det gode, I har ydet mig, og genoplever vore hyggelige aftener og søndagseftermiddage. Nu ved jeg ikke engang hvad det er for en ugedag vi har.

18. november 1944 – Hans P. og Stinne Hansen, Struer, til Frederik Petersen:

Kære Petersen

Tusind tak for brevet, som vi modtog i går, det var vel nok kærkomment. Det er vel nok dejligt, at vi nu kan skrive til Dem. Ja, vi var så nede hos J. M., men han ville stadig ingen penge have, men møblerne og sagerne skulle De nok få, så snart krigen var forbi. Men så gik jeg ned til banken med dem, og nu står de så sådan, at De kan få dem,

så snart De vil. Jeg skulle hilse Dem fra N. E. Jørgensen,¹⁴ og jeg skal også hilse Dem fra Frandsens.¹⁵ Vi har det alle godt her i Struer, det hele står til som da De rejste. Hans fyrer stadig for Værnemagten. Ja, hvor var vi dog kede af, at De rejste, vi taler tit om Dem. Jeg siger tit, når vi skal til at spise, bare lige Petersen var her. Ja, De kan tro vi savner Dem. Men så snart tid og forhold tillader det, må De endelig komme herop en tur. Ja, vi skal nok opbevare Deres private sager, men De kan tro, det så ikke godt ud, da det kom hjem igen, det var næsten ukendeligt. Vi ønsker, at krigen snart var forbi, men det er der vist mange der gør, hvor er det synd for dem der lider under det. Ja, så er det snart jul, tiden går hurtigt, sidste jul fejrede De jo i Flensborg, i år bliver det nok ikke sådan. Ja, De kan tro jeg har ønsket Dem tilbage til os mange gange. Jeg syntes, det var så hyggeligt, når De sad her inde i stuen. Jeg syntes, De hørte huset til.

19. januar 1945 – Frederik Petersen til venner i Struer – skrevet i Slovakiet:

Kære Hans og Stinne, kære venner i Struer, kære Maren og Jens!¹⁶ Det var vel nok en meget stor og uventet glæde, der blev mig til del, da jeg i forgårs modtog jeres gode pakke og jeres venlige hilsen – og i går modtog jeg en kærlig julehilsen fra familien Donatzky. At alle mine tanker i disse dage derfor næsten er mere i Struer end hjemme i Flensborg, er kun naturligt. Og hvor ofte er mine tanker ikke oppe hos jer alle. Jeg ser mig sidde inde i jeres hyggelige stue med Stinne travlt optaget af at sy eller skrive, og Hans liggende på sofaen, hvor han får sig en lille lur. Hvor havde vi det dejligt og rart. Vi var helt groet sammen til en lille familie, der helt forstod hinanden. Eller jeg ser Stinne lave det pæne middagsbord til rette en søndag, hvid dug på bordet, alt så nydeligt og smukt. Og den rigelige mad, så vel tilberedt. Hvor har jeg dog haft det godt. Det påskønnede jeg i det stille også dengang. Men først nu kan jeg vel bedst værdsætte det. Eller jeg ser mig sidde henne hos Maren og Jens, de to så gode, sjælsrene og sjældent flinke mennesker. Hører om de småsager, der trykker den ene og den anden – og opleve, hvordan de til trøst og hjælp og opmuntring lagde det hele i Guds hånd. Måske forstod jeg da ikke helt dette eller alt. Nu føler jeg mig bedre i stand dertil. Nu har jeg lært at lægge alt i Guds gode hånd, og jeg har lært, at man kun farer

vel derved. Jeg har lært at tage alt som en nåde og gave fra Gud – at jeg må opleve dagen i morgen, at han lader mig få ro i den nat, der er gået, at han holdt sin beskyttende hånd over mig ved den eller den lejlighed. Jo, Maren og Jens, jeg har lært meget også af jer to stille, men dejlige mennesker. Eller jeg ser mig nikkende goddag til den altid travlt optagne Frandsen, den altid smilende og veloplagte Frandsen. Hvor lærte jeg mange pragtfulde mennesker at kende i Struer. Ja, sådan vælder det ene gode, smukke minde ind på mig efter det andet. Ak, de gamle minder! Jeg må ikke tænke derpå, for så er jeg nær ved at græde. Stinne, du skal have tak for den gode pakke. Tak for dit venlige brev. Begge dele har været længe undervejs, helt fra den 28. november, men alt i pakken var velholdt, og jeg har smagt pølsen og nydt den.

Hvad skal jeg fortælle om mig selv? Meget må jeg ikke fortælle. Der er meget skrap censur. Jeg har det godt, er sund og rask og lever i det ufravristelige håb, at Gud vil føre mig frelst ud af dette her. Måtte der blot ikke gå alt for lang tid, inden vi atter får fred på jord. Vi har været meget på farten. Vi har gennemkrydset landet på kryds og tværs, så jeg nu kender dette smukke, bjergrige land med den elskværdige befolkning, med det skønne landskab og de mange smukke kirker.

Jeg har lært land og folk at kende, og jeg må sige, at der ikke er meget stor forskel på indstillingen blandt folkene her og i Struer. Dette har jeg været glad for at konstatere. Men ellers er der jo rigtignok meget stor forskel mellem Slovakiet og Danmark. Intet sted er forholdene så gode som i Danmark. Intet sted er de sociale kår så gode som der. De 2 år i Struer vil jeg aldrig glemme, de hører med til de lykkeligste i mit liv.

15. februar 1945 – Hans P. og Stinne Hansen, Struer, til Frederik Petersen:

Kære Petersen!

Hvordan mon det kan være, vi aldrig hører fra Dem – De har måske slet ikke modtaget vores breve og et par pakker? Bare vi vidste om De fik det ville vi gerne sende Dem nogle pakker, men hvis de går forkert er det jo ikke så heldigt. Ja, De kan tro vi tit taler om Dem, bare De var her og lå i vor gode seng om natten og fik noget at spise,

men det er jo ikke sådan. Men jeg håber, at De efter alt har det godt, og at den dag ikke er fjern, at vi kan tale sammen. Ja, det kan De tro, vi venter efter. Ja, det blev jo ikke igennem Hoffmann,¹⁷ at vi kan skrive, de er her ikke mere. Hans fyrer på Østre Skole endnu, men hvor længe han skal blive ved, ved jeg ikke.

Henne hos min søster har de det godt. Jeg skal hilse mange gange fra dem, også fra de unge. Jeg håber, at De har modtaget mine breve, jeg skrev det nyt jeg vidste dengang. Deres ur kan ikke gøres i stand før efter krigen, det der skal bruges til det, kan ikke fås nu.

4. marts 1945 – Frederik Petersen til Hans P. og Stinne Hansen, Struer:

Kære Hans og Stinne!

Hvor blev jeg glad, da jeg i aftes sent modtog Deres venlige brev af 15. februar, et brev, der betød så usigelig meget for mig, atter bragte mig min Danmarkstid så levende nær og vakte mange gode minder til live. Hjertelig tak for dette gode, kærlige brev, Stinne. Og hvor er jeg ked af, at jeg ikke har modtaget de andre breve og Deres pakker!

Hvad skal jeg fortælle om mig selv? At vi i de første dage af februar kom fra Slovakiet til Tyskland, hvor vi på midterfronten øst for hovedstaden er sat ind mod russerne. Som skriver har jeg endnu kunnet redde mig fra at skulle være med til det værste; men endda har vi oplevet tilstrækkeligt. Jeg takker hver aften Gud for, at han atter har holdt sin beskyttende hånd over mig og beder ham om at ville føre mig frelst ud af dette helvede. Jeg må være taknemlig for, at jeg har kunnet frelse livet hidtil. Ofte har vi det ikke let, og mange gange daglig er tankerne gået op til jer i Struer, for så godt, som jeg havde det hos jer, får jeg det som soldat ikke mere. For tiden ligger vi i et stykke fyrreskov. Helt på feltfod. Langt borte fra mennesker og menneskelige boliger. Det meste har jeg ligget i en jordhule med lidt halm eller grankviste under mig og to tæpper til at dække mig til med. I en seng har jeg ikke ligget, siden jeg lå i Deres bløde seng. Nu først skønner man så rigtig på det.

I København

Nogle af de danske sydslesvigske soldater, der gjorde krigstjeneste for Tyskland i Danmark, tilbragte en del af deres tjenestetid i København. Enten fordi de var knyttet til en stab eller en deling, der opholdt sig i København, eller fordi andre af krigens lunefulde omstændigheder havde ført dem dertil – eller fordi syge- og rekreationsophold førte til ophold i København. Ophold i København gav nogle helt særlige muligheder for den sydslesvigske soldat, der ville udnytte tiden, dels til fornøjelser, men også til at knytte nye kontakter til danskere eller genopfriske gamle venskaber. København var heller ikke større, end at de forskellige sydslesvigske soldater, der kendte hinanden på forhånd fra Sydslesvig, kunne ses udenfor tjenesten, samtidig med at de kunne knytte fornyede bånd til de sydslesvigske interesseorganisationer, der havde sæde i København, for eksempel Grænseforeningen. Tyskernes besættelse af Danmark gav på en bagvendt måde mulighed for, at danske Sydslesvig-aktivister kunne pleje kontakter til danske sydslesvigere som den tyske værnemagt havde sendt til Danmark – og omvendt. Den mulighed blev udnyttet, i første omgang vel måske mest til gavn for de sydslesvigske soldater personligt, men på langt sigt sikkert også til gavn for det danske mindretal i Sydslesvig som sådan.

Den senere generalsekretær for Sydslesvigsk Forening *Frants Thygesen*¹ har i sine erindringer berettet om sine oplevelser under besættelsen, hvor han var i København ansat som sekretær i Indenrigsministeriet. Han havde stor interesse for Sønderjylland og Sydslesvig, og havde derfor gode kontakter til sydslesvigere, også til de sydslesvigske soldater, der tilbragte en del af deres militære tjenestetid i København. En af disse soldater var *Christian Marcussen* fra Brarup syd for Tønder. Han blev født den 3. december 1915, og uddannede sig til landmand. Han blev allerede indkaldt til tysk militærtjeneste den 1. oktober 1937. Han kom til at deltage i både indmarchen i Polen i 1939, i besættelsen af Frankrig i 1940, og i indmarchen i Rusland i

Christian Marcussen i tysk uniform ved krigens begyndelse i 1939.

1941. Han gjorde tjeneste på Østfronten, indtil han blev såret den 23. november 1943, og han var på lazaret indtil marts 1944, hvor han fik tilladelse til at blive overflyttet til sygehuset i Husum. Herfra blev han udskrevet i september 1944. Et par måneder senere blev han indkaldt igen og sendt til genoptræning i København, hvor han blev næstkommanderende ved vagten på Kastellet. Da der den 29. april

1945 blev udstedt udgangsforbud for alle tyske soldater, deserterede Christian Marcussen, og han kom hjem til Sydslesvig kort efter befrielsen. Christian Marcussen døde i 1988.

Frants Thygesen har i sine erindringer fortalt om Christian Marcussen:

Frants Thygesen om Christian Marcussen:

I det første besættelsesår var der kun lidt aktiv modstand mod tyskerne. I stedet søgte mange at øge det danske sammenhold på forskellig måde. Det skete blandt andet ved alsang, som jeg oplevede i Københavns Fælledpark, hvor der blandt de mange tusinde danskere var nogle enkelte i tysk uniform, hvad københavnernes følte som en ubehagelig indtrængen. Stor var deres forbavselse, da de viste sig, at disse tyske soldater kendte danske fædrelandssange langt bedre end københavnernes, – fordi de var danske slesvigere!

Vi mødtes af og til med dem (i.e. Christian Marcussen, Conrad Hauser og Ferdinand Timm) og et par andre dansksindede slesvigske soldater i en lejlighed på Vesterbrogade, men måtte på begge sider optræde forsigtigt ved disse møder. Vi gik ind ad en bagdør og kom og gik én ad gangen. For os fra København var der en dobbelt risiko, dels i forhold til Gestapo, dels i forhold til vore landsmænd, som kunne tro, at vi var landsforrædere i ledtog med tyskerne. Efter aftale med [min kone] Gudrun indbød jeg engang i vinterens løb de tre nævnte til at besøge vort hjem i Brønshøj; men de måtte først komme, når det var helt mørkt, så ingen så, at der kom »grønne« soldater og derved kunne få mistanke til os.

Chr. Marcussen var blevet forlovet med en gæv dansk pige, og da hans regiment blev sendt til fronten, lykkedes det ham ved hjælp fra en Flensborg-bekendt at blive i København som vagtkommandør i Kastellet. Her gjorde han nytte ved at skaffe våben m.m. til den danske modstandsbevægelse. Men i slutningen af april 1945 tog han bogstaveligt sit gode (civile) tøj og gik – under jorden og gemte sig i København til kapitulationen, selv om der var dødsstraf for at desertere. Derefter kom han hjem til Brarup og blev en trofast mand i det danske arbejde. Han blev efter meget besvær viet nord for grænsen til sin kære Karen fra København. De fik et godt dansk hjem i Brarup;

men han kom aldrig over det, han havde oplevet som tysk soldat i Polen, Belgien, Frankrig og Rusland.

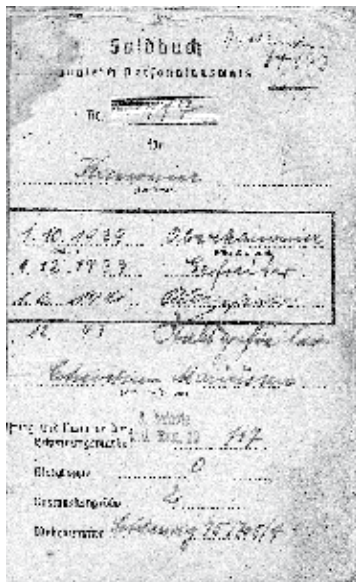
Karen Marcussen, Christian Marcussens enke, skrev i foråret 2002 en kort beretning om Christian Marcussen, blandt andet ud fra sine egne erindringer:

Karen Marcussen om Christian Marcussen:

Christian Marcussen blev født den 3. december 1915 på en gård i Brarup (Braderup) i det der dengang hed Sydtønder Amt. Som eneste søn og arving til gården lå hans fremtid fast – han skulle være landmand. Som 18-årig blev han derfor sendt et år til Danmark for at videreuddanne sig. Det blev hos gårdejer Jens Hørlück i Skodborg. I det år oplevede han for første gang en dansk hverdag og knyttede forbindelser, som også blev genoplevet efter krigen. Betingelse for en tilladelse til et års ophold i Danmark var dengang, at man ikke afbrød opholdet. Han fik lov til at rejse hjem 14 dage inden året var omme, da han ikke havde holdt ferie. Det havde senere som følge, at han mistede sin pension for de 8 år han havde været soldat, fordi han ikke havde været et helt år i et arbejdsforhold.

Men tilbage til 1935 – da han passerede grænsen [til Tyskland] blev hans pas inddraget, fordi han havde nået den værnepligtige alder. Og kort efter blev han indkaldt til arbejdstjeneste. Normalt behøvede bønder ikke at gøre arbejdstjeneste – kun når man mente, at de trængte til politisk opdragelse. Efter Christians eget udsagn bestod opdragelsen i mobning af den groveste slags. Han blev derefter udskrevet til tjeneste ved artilleriet i Itzehoe, men et længere sygehusophold gjorde, at han først blev indkaldt til tjeneste den 1. oktober 1937. Her blev han kaldt ind til en overordnet person for at bekræfte, at han var medlem af det danske mindretal – og fik den besked, at det ikke spillede nogen rolle for militæret, hvis han i øvrigt passede sit job.

Kort fortalt: Christian Marcussen deltog i indmarchen i Polen [i september 1939], lå vinteren over i Østprøjsen, var tilfældigvis hjemme på orlov den 9. april 1940, men fulgte med bagtroppen ved besættelsen af Frankrig, hvor han blev stationeret i Paris og skulle sørge for at hærens køretøjer var i orden. Først på sommeren 1940

Til venstre: Forsiden på Christian Marcussens soldaterbog, hvor hagekorset under den tyske ørn er blevet overstreget.

Til højre: Den første side i Christian Marcussens soldaterbog. Hans grad var kanonér, og de grader, han fik undervejs i tjenesten, er anført efterfølgende.

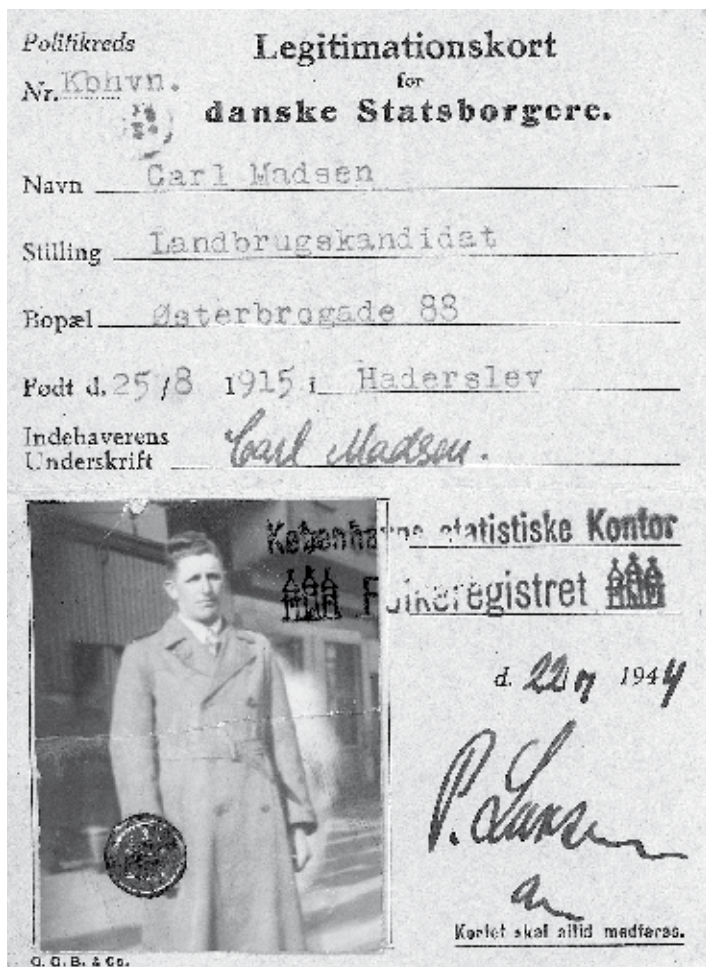
blev han sendt østpå og var med ved indmarchen i Rusland. Det er ikke meget jeg ved om de næste par år, udover at Christian hørte til det, han kaldte »Guderians flyvende division«.² Om det var en officiel betegnelse ved jeg ikke. Hans afdeling lå nogle måneder ved fæstningen Kronstadt. Senere har han nævnt byer som Berdisjev og Shitomir. Det var i nærheden af sidstnævnte, at hans køretøj blev ramt af en granat den 23. november 1943. Efter hans egen forklaring blev han først fløjet et stykke tilbage – til et sted i Polen – derefter kom han med et lazarettog til en klinik i Ørmingen, hvortil han ankom den 24. december 1943. I marts 1944 fik han tilladelse til at blive overflyttet til sygehuset i Husum, hvorfra han blev udskrevet i september samme år. Han var ikke mere »krigsduelig«, men endnu »arbejdsduelig«, og eftersom hans far døde i januar 1944 var der en chance for at kunne blive hjemme og passe landbruget. Men det krævede en underskrift fra borgmesteren på at man var politisk pålidelig – og den fik han ikke.

I oktober 1944 måtte han så stille i Ratzeburg – dér rystede man på hovedet og sendte ham hjem på orlov i tre uger. Da han kom tilbage blev han sendt til København til genoptræning – han var selvfølgelig ikke den eneste. Der var folk fra mange forskellige enheder, som jo ikke kendte hinanden, men som var i samme båd. De blev indkvarteret på ingeniørkasernen i Lyngby, og det viste sig hurtigt at der var 3-4 stk. mere, der var medlem af mindretallet og bedre endnu: På kasernen var der i forvejen en mand fra Flensborg Avis, hans navn var Kienke.³ Han var til stor hjælp, men blev kort efter sendt tilbage til fronten. Om det var Kienke der hjalp, ved jeg ikke, men det lykkedes Christian at få et »job« som næstkommanderende ved vagten på Kastellet, og det var sikkert medvirkende til, at han kunne blive så længe i Danmark. Ad veje jeg ikke kender var det lykkedes Christian at få forbindelse til en gammel bekendt fra Tønder, som var officer i den danske hær, og som var til stor hjælp og støtte for ham.

Her må jeg lige indskyde, at det jeg har skrevet indtil nu er noget jeg har fået fortalt. Medlemmer af mindretallet blev af Grænseforeningen informeret om, at de kunne henvende sig til Nordisk Institut,⁴ der havde en læsesal, hvor man blandt andet også kunne læse Flensborg Avis. Dér traf jeg så min senere mand engang i november 1944. Men det var hen på foråret 1945, inden vi begyndte at ses privat, og det lå jo i tiden, at man ikke fortalte så meget. Men jeg kan huske, at det undrede mig, hvor let Christian kom i kontakt med folk – trods uniformen havde han i løbet af de 7-8 måneder i København fået en ret stor bekendtskabskreds.

Indtil kort før jul i 1944 ringede Christian til sit hjem over en eller anden militærlinje, men så blev hans ældste søster hentet af Gestapo sammen med to polske krigsfanger, som arbejdede på gården. De blev beskyldt for at høre engelsk radio. Søsteren og den ene af mændene blev dog frigivet efter et kort fængselsophold, men den anden mand kom aldrig igen – og telefonen heller ikke.

Det er ikke meget af det Christian oplevede i de måneder, jeg kender til. Engang sidst i marts blev Kastellet på det nærmeste rømmet, men da blev han sendt ud for at skaffe sukker til de fire mand, der skulle blive tilbage. Det blev nu flygtninge i stedet for soldater, der kom til at bo i Kastellet. Men en vagt var der heldigvis stadig brug for. Den 29. april 1945 kom der udgangsforbud for alle tyske soldater.

Falsk legitimationskort, som Christian Marcussen fik i begyndelsen af maj 1945. Kortet er tilbagedateret til juli 1944. Den 12. maj 1945 fik Christian Marcussen en erklæring fra den danske generalkommando om, at han havde assisteret ved Hærens Efterretningstjeneste i København.

For Christian var det et tegn til at sige militæret farvel. Jeg ved ikke hvor han opholdt sig, men en enkelt gang var han med som tolk, da folk fra modstandsbevægelsen forhandlede med tyskerne om overgivelse – selvfølgelig udstyret med danske papirer og solbriller. Den

4. maj 1945 [sic!] om eftermiddagen fik vi i København besked om, at fredsbudskabet ville blive sendt fra London kl. 19.30 – det måtte vi da opleve sammen – alle der er gamle nok til at have oplevet det vil klart huske den grænseløse skuffelse, da det hele startede som det plejede. Efter 2-3 minutter rejste Christian sig og sagde: »Jeg må hellere gå.« Da den første fest var forbi og det var blevet hverdag igen meldte problemet sig med at komme hjem. Det var ikke nok med en soldaterbog, man skulle også være i uniform, men den var brændt. Jeg ved ikke hvem der sørgede for det, men en dansker der gjorde tjeneste i den engelske hær kørte Christian over grænsen.

En anden af de soldater, der opholdt sig i København under besættelsen, var *Hans Ronald Jørgensen*. Han var endnu en af de unge sydslesvigske mænd, der måtte trække i tysk uniform under 2. verdenskrig, og som kom til at gøre hele krigen med i den tyske værnemagts rækker. Hans Ronald Jørgensen slap dog, på trods af at han blev såret fire gange, gennem krigen med livet i behold – han vendte tilbage til Sydslesvig til et langt liv i mindretallets tjeneste.

Hans Ronald Jørgensen blev født den 17. februar 1915. I 1938 blev han indkaldt til den tyske værnemagt, og han gjorde krigstjeneste hele krigen igennem, især på Østfronten. På trods af at han blev såret fire gange, var det ikke så invaliderende eller alvorligt, at han kunne fritages for videre krigstjeneste, men det gav ham mulighed for sygeorlov, dels i Berlin, hvor han læste statsvidenskab i to semestre på Berlins Universitet mens han var såret, dels i Flensborg hos familien, og dels i København. Det viste sig, at det var en forklædt velsignelse for ham at blive såret, da syge- eller rekreationsorloven flere gange blev tilbragt i København. Det lykkedes også Hans Ronald Jørgensen at fejre jul hos sin familie i Flensborg både i 1941, 1942, 1943 og 1944, netop fordi han havde syge- eller rekreationsorlov. Han blev taget til fange af englænderne henimod slutningen af krigen, og sad i engelsk krigsfangelejr, indtil han blev løsladt i juni 1945. Efter krigen blev han ansat på Dansk Generalsekretariat, og i 1946 blev han amtsssekretær for Sydslesvigsk Forening Gottorp Amt i Slesvig, inden han i 1956 blev udnævnt til generalsekretær for Sydslesvigsk Forening. Han var generalsekretær indtil 1982. Hans Ronald Jørgensen døde i 2002, 87 år gammel.

Hans Ronald Jørgensen, som han så ud under 2. verdenskrig.

Hans Ronald Jørgensen førte i mange år en notatkalender i lommebøger, hvor han hver dag kortfattet skrev ned, hvad dagen havde budt på af aftaler, møder, aktiviteter og begivenheder. Mange af disse notatkalendere, helt fra hans unge år og til tiden som generalsekretær, er bevaret, og en af disse kalendere fortæller dag for dag, hvad han foretog sig under et af sine kortvarige ophold i København, nemlig fra ankomsten den 12. januar 1944 til afrejsen den 1. marts 1944. En af de ting, der falder i øjnene, når man ser på dagbogsnotaterne for dette ophold i København, er dels at han på trods af at være på sygeorlov måtte gøre vagttjeneste, dels at han rådede over temmelig meget fritid både om aftenen og i weekenderne. Fritiden udnyttede

han til at besøge venner og bekendte, gå i byen og more sig – og tage en tur til Kruså for at besøge sin kæreste. Det må formodes, at Hans Ronald Jørgensen bevægede sig omkring i København i sin tyske uniform, da det kun under helt særlige omstændigheder var tilladt at gå i civil.

Men det hindrede ham ikke i at færdes sammen med danske venner og bekendte på offentlige steder og i sammenhænge, hvor det måske kunne volde visse besværligheder at bære den tyske uniform. Hans Ronald Jørgensen tog under opholdet i København kontakt til gamle skole- og spejderkammerater, som opholdt sig i byen, for eksempel Sven Kjems, der læste jura på Københavns Universitet, og som på grund af sygdom undgik indkaldelsen til den tyske værne-magt – og Heini Hansen (senere Henrik Lisberg), som i en lang periode var chauffør for en marineofficer ved det tyske marineintendantur i København. Desuden besøgte Hans Ronald Jørgensen Grænseforeningen, hvor han havde kontakt med ansatte og bestyrelsesmedlemmer, og han mødtes med gamle venner og bekendte til frokost i byen, for eksempel M. P. Ejerslev, som havde været vandreleder i Sydslesvig, og som Hans Ronald Jørgensen formodentlig havde lært nærmere at kende under et ophold på Rønshoved Højskole i vinteren 1934-1935. Det fremgår på den måde, at der var kontakt mellem på den ene side Grænseforeningen og Sydslesvig-aktivister og på den anden side dansksindede tyske soldater – uden tvivl også med henblik på Sydslesvigs situation efter krigen. Hos Grænseforeningen og til frokoster i byen mødte Hans Ronald Jørgensen i de korte seks uger han var i København i 1944 blandt andet Grænseforeningens formand Holger Andersen, næstformanden P. Michaelsen, fuldmægtigen Antoni Petersen, overretssagfører Christian Manthey-Wagner og grosserer Knud Dahl.

Desuden gik Hans Ronald Jørgensen ud og morede sig med sine soldaterkammerater på restauranter og dansesteder, og benyttede sig af byens kulturelle tilbud, såsom en maleriudstilling på Charlottenborg. Når man ser på notaterne, tvivler man ikke på, at opholdet i København blev udnyttet til det yderste – og at han nød det. Det må have været som en drømmeverden at komme fra krigshelvedet på Østfronten, ene dansker blandt tyske kammerater, til København, hvor man kunne føle sig hjemme blandt landsmænd, hvor der var

Hans Ronald Jørgensen i tysk uniform under 2. verdenskrig, her formodentlig i gang med at bygge en skovbivouak på Østfronten.

venner og bekendte at mødes med og få diskuteret alle de ting, der under tjenesten ved fronten måtte lægges til side til bedre tider, hvor man kunne slippe lidt væk fra den snævert ensrettede militære disciplin – hvor man kunne træde ud af rollen som soldat og igen næsten være en selvstændig person. I al fald lades man ikke i tvivl om, at Hans Ronald Jørgensen forstod at udnytte den chance for at få et pust af en civil tilværelse langt fra fronten, som hans sygeorlov i København gav ham.

Hans Ronald Jørgensen, dagbogsnotater januar–marts 1944:

- 12/1 Onsdag: Warnemünde – Gedser. Feber. Ankomst Kl. 7 København.
13/1 Torsdag: Rolig Dag. Ingen Udgang.
14/1 Fredag: Lægeundersøgelse Gr. 2.

- 15/1 Lørdag: Igen til Lægen. Ud med Raschert⁵ til (?) Restaurant, set ind i Tosca⁶ – masser af Piger med Soldater. Ringet til Ruth – kold Spand Vand.
- 16/1 Sonntag: Ringet til Jørgen og Ernst⁷ og inviteret af begge. Sporvejskiosken Lyngbyvej Ø.⁸
- 17/1 Montag: Vagt.
- 18/1 Dienstag: Hos Reitzel, købt (?) og Aakjær, Grænseforeningen, talt med Oberstlt. (?) Thomsen (?). Tosca.
- 19/1 Mittwoch: Vagt.
- 20/1 Donnerstag: Hos Reitzel,⁹ købt Cummings.
- 21/1 Freitag: Afrejse Kl. 8 [til Kruså], hos Helga ^{1/2}7.¹⁰
- 22/1 Sonnabend: Telefoneret med Mor.¹¹ Spist Middag hos Fru Simonsen.¹²
- 23/1 Søndag: Bestilt Blomst hos Sams¹³ – Aftenen hos Fru Simonsen.
- 24/1 Mandag: Lagt Blomst paa Frk. Jørgensens Grav.¹⁴ Afrejse Kl. 10.50 [fra Kruså]. Ankomst 7.40 [i København] – Kastellet.¹⁵
- 25/1 Tirsdag: Ankomst Kl. ^{1/2}9 hos Komp. [Kompagniet]. Hentet Billetter til Oldtidsfilm. Betalt Reitzel.
- 26/1 Onsdag: Besøgt Grænseforeningen Holger Andersen,¹⁶ Oberst Larsen, (?) Thomsen, Michaelsen,¹⁷ Petersen, Møller, (?), Antoni Petersen.¹⁸
- 27/1 Torsdag: St. Regis.¹⁹ Film: Fra Danmarks Oldtid. Mayfair²⁰ med Raschert.
- 28/1 Fredag: Kommandiert Rechnungsführer.
- 29/1 Lørdag: Farvefilm »Das Bad auf der Tinne«.²¹
- 30/1 Sonntag: Appel til 11 Aars Dagen.²² Hos Gudrun, Lisbet og Margrete til Middag. Hos Ernst til Kaffe. Med Carstensen i Spiserrestaurant og National Scala.²³
- 31/1 Montag: Jagdkommando.
- 1/2 Dienstag: Kommando Schluß! Ringet med Dahl²⁴ og Wagner.²⁵ Jagdkommando.
- 2/2 Mittwoch: Frokost paa Fønix²⁶ med Manthey-Wagner, Grænseforeningens Antoni Petersen. Med Heini²⁷ hos Birthe og Ellen.
- 3/2 Donnerstag: Fliegerkommando.

- 4/2 Freitag: Aufgefallen bei Oberleutnant Glein für (?) [Faldet i unåde ...]. Arsenalvagt.
- 5/2 Sonnabend: Arsenalvagt. Ringet til Segerts, (?) og Knud Dahl.
- 6/2 Søndag: Arsenalvagt.
- 7/2 Mandag: Arsenalvagt. Besøg af Svend Kjems. Talt med Antoni Pedersen. (?) (?).
- 8/2 Tirsdag: Arsenalvagt. Besøg af Hatting.²⁸
- 9/2 Onsdag: Arsenalvagt. Besøgt Knud Dahl. Indkøb for Wachtmeisternen.
- 10/2 Torsdag: Arsenalvagt. Indkøb for Wachtmeisternen.
- 11/2 Fredag: Vagt slut. Kino: 3 Codomas Frascati m/ Raschert.
- 12/2 Lørdag: Reitzel. Skrevet Breve.
- 13/2 Sonntag: Spist Frokost hos Knud Dahl. Charlottenborg²⁹ – St. Regis med Ernst. Middag med Sv. Kjems hos Hatting.
- 14/2 Montag: Bericht. d. (?). Bohmstedt Ermelunden. Skrevet Breve.
- 15/2 Dienstag: Skydning paa Amager. Besøgt Sv. Kjems i Studentergården. Riishøj.
- 16/2 Mittwoch: Vagt i Vestre Fængsel
- 17/2 Donnerstag: Vagt i Vestre Fængsel. Helga kommer hos Gudrun.
- 18/2 Freitag: Vagt Vestre Fængsel.
- 19/2 Sonnabend: Vagt i Vestre Fængsel. Med Helga til Frokost paa D'Angleterre³⁰ – hos Holger Andersen, Neye,³¹ Reitzel, hos Gudrun.
- 20/2 Søndag: Helga hos Gudrun. Orlov. Palle – hos Edith Nicolaisen.³²
- 21/2 Mandag: Helga afrejser – Arbeitskommando. Übernahmstab til Vanløse – hos Reitzel.
- 22/2 Tirsdag: Arbeitskommando. Ryvangen. Ausgangssperre.
- 23/2 Onsdag: Arbeitskommando. Talt med Ejerslev.³³ Telefoneret med Holger Andersen.
- 24/2 Torsdag: Arbeitskommando. Reitzel m.v., Sven Kjems.
- 25/2 Fredag: Ringet med Holger Andersen. Vagt (?).
- 26/2 Lørdag: Vagt. Købt Maleri af Erik Olson.
- 27/2 Sonntag: Frokost med Ejerslev i ristorante (?). Afleveret Billedet hos Gudrun.

- 28/2 Montag: Med P. S. hos A. S. Hos Sven Kjems med Hatting.
29/2 Dienstag: Med Peder Segert og Kæreste (?) hos Lønberg Holm.
1/3 Mittwoch: Afrejse fra Danmark fra Gedser Kl. 6 Morgen.

Under opholdet i København brugte Hans Ronald Jørgensen adressen Sporvejskiosken, Lyngbyvej, til brevveksling og som kommunikationscentral til flere af sine venner og bekendte. På den måde gik hans post udenom værnemagtens censur, og det var muligt for ham at arrangere møder og sende og modtage breve uden at det kom til værnemagtens kendskab. Men en enkelt fandt også Hans Ronald Jørgensen via værnemagten, fordi han simpelthen adresserede et brev til ham dertil. De følgende brevuddrag viser glimt af, hvordan Hans Ronald Jørgensen kom i kontakt med og holdt kontakten med venner og bekendte i København:

29. januar 1944 – C. Manthey-Wagner til Hans Ronald Jørgensen:

Herr Ronald Jørgensen af Værnemagten, Lyngbyvej 100

Jeg vil gerne træffe aftale med Dem, om De kan spise frokost med mig en dag enten i mit hjem eller på en restaurant.

Med venlig hilsen

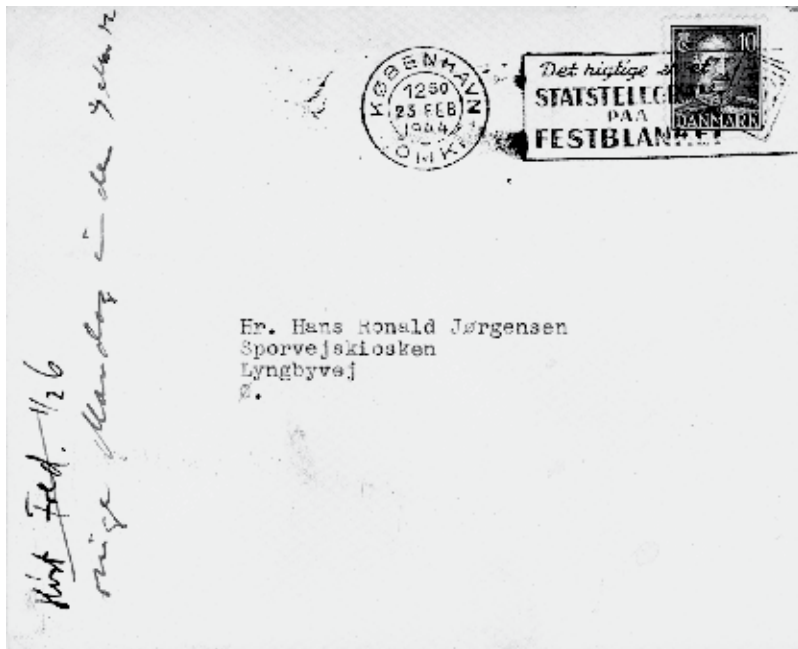
Deres hengivne C. Manthey-Wagner

Det fremgår af Hans Ronald Jørgensens notatkalender, at han ringede til C. Manthey-Wagner tirsdag den 1. februar 1944 – og dér har de aftalt et møde dagen efter, onsdag den 2. februar 1944 på Hotel Phoenix, hvor de spiste frokost sammen.

1. februar 1944 – Sven Kjems til Hans Ronald Jørgensen:

Kære Hans Ronald

Gennem Willy Linnemann³⁴ hører jeg at du er her i byen, og nu har jeg altså sporet dig op. Har du steder, du kan holde til i din fritid? Kunne du ikke have lyst til at komme her ud til mig og snakke. Du kan også låne civilt tøj, hvis du tør smide trøjen, eller i hvert fald en frakke til at kaste over. Hvis du generer dig for at gå ind, kan vi jo aftale tid og sted, hvor jeg kunne hente dig ved hjælp af en frakke. Men her på Studentergården³⁵ ved de ellers nok, at jeg har forbindelse med vær-

Kuvert adresseret til Hans Ronald Jørgensen i Sporvejskiosken på Lyngbyvej i København, stemplet 23. februar 1944. Brevet er fra formanden for Grænseforeningen, Holger Andersen.

nemagten og selv må i uniformen en gang imellem, så kom du blot! Det er opgang A, 1. sal nr. 23. Jeg er som regel hjemme efter kl. 13, onsdag fra 17-19 skal jeg dog have depotvagt på Kastellet. Torsdag skal jeg i det Kgl.³⁶ med min kæreste og hendes veninde. Du har vel ikke lejlighed til at komme med. Så skulle du komme her mellem 16 og 17 og få noget civilt tøj på. Send mig lige et par ord på vedlagte kort. Jeg har tlf. nr. C 12 995, men den er meget optaget.

De bedste hilsner
Sven Kjems

22. februar 1944 – Mikkel P. Ejerslev³⁷ til Hans Ronald Jørgensen:

Kære H. R.!

Det er dog ærgerligt, at det ramler så ubelejligt sammen.

Ja, det er vanskeligt at træffe mig her om eftermiddagen, da jeg gerne sidder på et eller andet arkiv i byen. Onsdag kan du ringe til Damsø-Kiosken, Damsø 5580, og lægge besked. Jeg er hjemme den eftermiddag og vil høre derhen engang imellem. Nærmere kan vi ikke komme det. Lad være med at ringe til private her i huset, det er af forskellige grunde ikke godt.

Du kan som sagt ringe og sige besked – komme her eller sætte mig stævne hvor du vil. Men vi har det jo mest for os selv her, så hvis du kan komme her, så gør det.

Hilsen E.

Tilsyneladende har Hans Ronald Jørgensen og M. P. Ejerslev prøvet at få en aftale i stand uden held. Men Hans Ronald Jørgensen ringede så til M. P. Ejerslev onsdag den 23. februar 1944, og de spiste frokost sammen på restaurant søndag den 27. februar 1944, kort før Hans Ronald Jørgensen måtte forlade København.

**23. februar 1944 – Holger Andersen, Grænseforeningen,
til Hans Ronald Jørgensen:**

Da jeg forleden dag ikke fik talt færdig med Dem om alt, hvad jeg kunne ønske at tale med Dem om, beder jeg Dem herved om at ringe mig op i aften efter dette brevets modtagelse helst, hvis det kan passe Dem, ved 8-tiden men i alt fald ikke før kl. 6.

Hans Ronald Jørgensen fulgte opfordringen og ringede onsdag den 23. februar 1944 til Holger Andersen, og ifølge et håndskrevet notat på kuerten til brevet fik de en aftale til fredagen efter kl. 17.30 hos forhenværende minister (gesandt) Niels Høst på Niels Andersensvej 11. Muligvis blev denne aftale ikke til noget, for af Hans Ronald Jørgensens notatkalender fremgår det, at han fredag den 25. februar 1944 har talt i telefon med Holger Andersen, måske for at aflyse aftalen, da der også står »Vagt« i kalenderen.

Hans Ronald Jørgensen lærte under et ophold på Rønshoved Højskole i 1934-35 Niels Pedersen fra Øster Hvidbjerg-Redsted på Mors at kende, og de skrev flittigt sammen fra 1934 til 1945. I brevene diskutererede de mange emner, især forholdene i Sydslesvig og politik.

Niels Pedersen blev født i 1906 og var altså 11 år ældre end Hans Ronald Jørgensen, der var født i 1915, men det har åbenbart ikke været nogen hindring for deres venskab.

Også under sit ophold i København i 1944 skrev Hans Ronald Jørgensen sammen med Niels Pedersen på Mors – desværre er Hans Ronald Jørgensens del af korrespondancen ikke bevaret, men Niels Pedersens breve lader ane, at Hans Ronald Jørgensen har berettet om, hvordan han oplevede det at være soldat i tysk uniform i København, og hvordan han i øvrigt opfattede danskerne og deres adfærd.

28. januar 1944 – Niels Pedersen, Mors, til Hans Ronald Jørgensen:

Kære Hans Ronald

Tak for brevet. Vi kiggede mere end en gang på det, inden vi lukkede det op, skriften var jo din, men poststempellet København, det kunne vi ikke få til at rime – hvad det altså alligevel gjorde. Du er så i København nu. Det glæder mig – også fordi du, som du selv skriver, derfra har større mulighed for at danne dig et indtryk af, hvordan det hele står til herhjemme. Det kan jo have sin betydning, blandt andet for dit senere forhold til det, der er sket og kommer til at ske. Men rent personligt glæder jeg mig over at have dig her i landet, fordi det nu er lettere at komme i kontakt med dig. På den anden side er jeg klar over, at det har sine særlige problemer, det at færdes som tysk soldat mellem danske landsmænd. Der kan let opstå ubehagelige situationer for dig; du har jo allerede fået et fingerpeg i den retning, gennem dine konservative venners pjaltede opførsel, og du kan blive udsat for meget alvorligere hændelser, hvis udviklingen fører med sig, at der bliver mere skyderi end hidtil.

Dit første indtryk af København modtog du altså i »Tosca«. Jeg ved godt, at det er et af de mest søgte tilholdssteder for tyskerne og deres piger. Men desværre er det, du så, jo ikke noget sjældent, endsige enestående; overalt hvor man ser tyskere – og det gør man jo snart, hvorhen man vender sig – ser man også piger, der hænger over dem og byder sig til så skamløst, at soldaterne knap kan blive dem kvit. Du har ret i, at et sådant syn nok kan give én mindreværdskomplekser på sit folks vegne. Men hvad mener du om de handlende, håndværkere, fabrikanter og entreprenører der kappes om værnemagts-

ordrerne – eller de landmænd og slagtere, der opnår overpriser ved på trods af loven og til skade for landets egen forsyning at sælge flæsk og æg direkte til tyskerne? – eller de hundredtusinde af arbejdere, der uden at tænke noget i den anledning sammenligner løn og arbejdsvilkår og vælger det tyske befæstningsarbejde.

Vist er »something rotten –«

Der er nok, der skælder ud på tyskerne; men intet af den holdning, hvor der er penge med i spillet, som ville være den eneste form for sabotage, der kunne aftvætte nogle af de pletter, der er faldet på Danmarks navn. Det meste af den sabotage, der nu foregår, har jeg ingen fidus til. Dels fordi selvdstruktion, harakiri, nu engang er en form for selvhævdelse, der er nordisk naturel fjern, og dels fordi det, som du jo også har opdaget, er kommunisterne, der fører an. Det betyder, at det ikke er Danmarks ære, men revolutionen, det gælder først og fremmest. Københavns underverden er væbnet til tænderne, og der er næppe tvivl om, at den dag, de tyske tropper er vel ude af landet, går det løs. Hvilke kræfter, der står bag de politiske mord, som snart hører til dagens orden, skjuler sig jo i mørket. I nogle tilfælde er inspirationen vel kommet fra udlandet; men spiren til en borgerkrig kan også være gemt i denne mordepidemi.

Hvordan det forholder sig med Vilfred Petersen³⁸ og alt det der kan I så selv diskutere. Jeg ville gerne have været med i laget, men må nøjes med at håbe på et senere samvær med jer. – For du bliver vel ikke »sluppet løs«, sådan at du kan besøge os, mens du er her i landet? Skulle der byde sig en lejlighed, ved du, at du er hjertelig velkommen – også i uniform! Du har jo ikke selv valgt den.

2. februar 1944 – Niels Pedersen, Mors, til Hans Ronald Jørgensen: Jeg ser, at du allerede har fået en del ud af dit ophold herhjemme. Besøget hos din kæreste var naturligvis salighed; men jeg forstår, at du også i København har truffet folk, som det var værd at træffe. Der findes jo Gudskelov en del af den slags i Danmark endnu.

Oldtidsfilmen har jeg læst en del om, og jeg ville vældig gerne se den, men det varer jo et stykke tid, inden en film når så langt ud på landet. Vi kommer for øvrigt sjældent i biografen; en biograftur, som et par folk i byerne kan foretage for 2-3 kr., koster os mindst 15-20. Og det har vi ikke råd til ret tit. Det er rutebilletten og den afløser,

Hans Ronald Jørgensen tager sig et hvil på en træstub, formodentlig på Østfronten.

vi må have ved centralen, der gør det så dyrt for os at komme til Nykøbing til de koncerter, teater- og filmsforestillinger, som vi gerne ville overvære.

20. februar 1944 – Niels Pedersen, Mors, til Hans Ronald Jørgensen:

Kære Hans Ronald

Jeg håber, at mit brev når dig på falderebet; det er jo ved slutningen af dit Københavnsophold, hvis det holder stik, at du skal derfra d. 24. ds. – Jeg vilde ønske, de kunne hitte på at sende dig ud som

»Befehls-haber« eller næstkommanderende ved en af de små lytteposter, der er anbragt på mange af de mest idylliske punkter rundt om i landet. Ganske vist må det jo være en ensformig og kedelig tjeneste, men »lytterne« går i al fald og har det godt og fredeligt, og det ser ud til, at de har en masse frihed. – (Der kommer en cyklende her forbi lige nu). – Man skulle også synes, at du med din dårlige fod måtte egne dig til en sådan tjeneste; men naturligvis, den tyske værnemagt har jo adskillige ting at varetage, og vel også nogle, som du kan anvendes til, så der er måske ikke meget håb om, at mit ønske går i opfyldelse.

Fra skoletiden på Duborg-Skolen og fra tiden i spejderkorpsset kendte Hans Ronald Jørgensen mange af de unge sydslesvigske mænd, der lige som han selv var indkaldt til tysk militærtjeneste. Mange af de indkaldte skrev til hinanden, og Hans Ronald Jørgensen deltog i denne brevveksling. Desuden holdt de indkaldte og deres bekendte derhjemme hinanden underrettet, så informationer om hvem der var hvor, hvad de lavede, og hvad der skete dem, blev kontinuerligt spredt rundt i hele kredsen. Et eksempel er de to følgende citater, der beretter både om Frederik Petersen i Struer,³⁹ og lærer og senere forstander på Jaruplund Højskole Niels Bøgh Andersen, der i 1944 var i Bramming en kort periode.⁴⁰

11. juni 1944 – Aksel Lieb⁴¹ til Hans Ronald Jørgensen:

Fr. Petersen, som jeg jævnligt hører fra, befinder sig stadig i Struer. Det er et roligt hjørne af landet, hvor man mærker yderst lidt til de forhold, der sætter uroens præg på den øvrige del af landet. Han er Feldwebel nu. Bøgh Andersen befinder sig i Bramminge. Han har for kort tid siden været hjemme i Flensborg på orlov. Efter hvad jeg erfarer, skal han være tykkere og federe end nogensinde før. Humøret og rastløsheden har han i behold!

28. juni 1944 – Mikkel P. Ejerslev⁴² til Hans Ronald Jørgensen:

Jeg rendte en dag for et par måneder siden i Ribe på Bøgh Andersen. Han var ganske den samme – han var p.t. stærkt optaget af en eller anden filosof eller (?), han lige havde læst – aner ikke mere hvem. Han så godt og velnæret ud.

Heinrich Hansen/Henrik Lisberg i sin uniform som chauffør ved den tyske marine.

En af de gamle venner fra Flensborg, som Hans Ronald Jørgensen kontaktede i København, var Heinrich (Heini) Hansen – der senere tog navneforandring til Henrik Lisberg. I Hans Ronald Jørgensens notatkalender ses det, at de to mødtes onsdag den 2. februar 1944.

Heinrich Hansen blev født i 1916, og blev indkaldt til militærtjeneste i 1939. Han havde selv søgt om at blive chauffør ved marinen, da han havde hørt fra en bekendt på Marinestationen i Mørvik, at det skulle være et godt job – og det lykkedes ham da også at komme ind

Henrik Lisberg ved den bil, han kørte den tyske admiral ved Marineintendanturen i København Hans Henning omkring i fra april 1940 til marts 1943.

som rekrut i marinen. I forlængelse af rekruttiden fik han et bilteknisk kursus og blev uddannet til »Krafftfahrer«, og derefter kørte han som chauffør for en admiral i Kiel. Heinrich Hansens enke, Kirsten Lisberg, har fortalt om, hvordan det gik til, at Heinrich Hansen kom til at gøre tjeneste i København i tre år: Efter besættelsen af Danmark den 9. april 1940 skulle der i Kiel bruges en vogn med chauffør til at transportere tre officerer til København den 11. april. Den eneste ledige vogn var Heinrich Hansens, og selv om admiralen meget nødig ville undvære sin vogn og sin chauffør, måtte han bøje sig – det var jo blot en tur på tre dage. Men Marineintendanturen i København, som var indkvarteret på Hotel Phoenix i Bredgade, overtog både vogn og chauffør, og Heinrich Hansen fik snart til opgave at køre for admiral Hans Henning. Den tredages tur til København endte altså med at vare i tre år, eftersom han var i København fra 1940 indtil marts 1943. Admiral Henning blev i januar 1943 sendt til Portugal, og dermed var det slut med de ekstraordinært gode forhold i tjenesten for Heinrich Hansen. I marts 1943 blev han sendt til Krim på Østfronten. Han

deserterede i april 1945, og i maj 1945 kom han illegalt til Danmark, hvor han arbejdede for modstandsbevægelsen indtil september 1945. Mødet med Hans Ronald Jørgensen må altså være foregået på et tidspunkt, da han var på orlov i København.

Kirsten Lisberg har fortalt om, at Heinrich Hansen på grund af sit gode forhold til den admiral, han var chauffør for, havde mange særrettigheder og fordele. Han kunne blandt andet ofte optræde i civil – Heinrich Hansen lagde efter arbejdstid uniformen og klædte om til civil, hvorpå han cyklede hjem til Frederiksberg, hvor han i næsten tre år boede privat i lejlighed sammen med sin kone. Kirsten Lisberg mener, at hendes mand i årene i København kun havde kontakt til Sven Kjems, som var en gammel spejderkammerat fra Flensborg.

Et par andre spejderkammerater fra Flensborg, Christian (Kidde) Nielsen og Bruno Friedrichsen,⁴³ som også var indkaldt til tysk militærtjeneste, korresponderede med Heinrich Hansen. De gav begge, som for eksempel Aksel Lieb også gjorde det til Frederik Petersen,

Henrik Lisberg i marineuniform i en rolig stund med bog og pilsnere.

Henrik Lisberg (til højre) sammen med admiral ved Marineintendanturen i København Hans Henning. Muligvis er de i Hanstholm.

udtryk for betragtninger om danskere og forholdene i Danmark, set udefra, fra deres position som sydslesvigere i tysk uniform:

16. august 1940 – Christian (Kilde) Nielsen til Heinrich Hansen (Henrik Lisberg):

Jeg forstår også det standpunkt du har taget med hensyn til din danskhed, selv om jeg måske havde taget et andet standpunkt (du kender jo mit tykke hoved på det område). For mig var der ganske vist heller ingen mulighed for at komme derop, og for mig var der jo ikke de samme forhold som for dig. At tyskerne i andre lande, hvor de opholder sig som gæst, fuldstændig mangler tilpasningsevner, har vi jo altid været klar over. For dem eksisterer kun deres mening, og alt det andet er galt.

Vi har for nogen dage siden fået en del »Ersatz«, som har fået deres uddannelse i Odense. De fortalte, at forholdet mellem dem og befolkningen ikke havde været særlig godt, men de syntes jo, Odense var en dejlig by. Nej, danskeren skifter ikke sin mening så hurtigt, og selv om de tyske tropper optræder korrekt og høfligt, så er de trods alt

Henrik Lisberg på arbejde som chauffør.

fremmede besættelsestropper, som virker fremmede, og Danmark får først sit gamle smil igen, når disse fremmede er rejst ud af landet.

11. april 1941, Langfredag – Christian (Kidde) Nielsen til Heinrich Hansen (Henrik Lisberg):

Det glæder mig, at du har fået din gage igennem nu. Og selv om priserne måske er steget til det dobbelte, så kan du jo alligevel leve nogenlunde af pengene. Men du har ret, Danmark er måske det af de i krigen indviklede lande, der står sig bedst. Det kan ikke nægtes, at krigen og Thorvald⁴⁴ har spillet T. [tyskerne] et gevaldigt puds. Hvor er de i grunden snedige. De er så snedige, at ikke engang T., selv om de har den »gode« vilje, kan hænge dem noget på ærmet. De holder sig gode venner med dem, de siger dem ikke imod, men gør så temmelig hvad de vil.

19. januar 1942 – Bruno Friedrichsen til Heinrich Hansen (Henrik Lisberg):

Personlig går det mig altså rigtig godt, og jeg nyder denne udsøgte tilværelse i fuld bevidsthed om, hvor godt jeg har det forud alle vore kammerater i Rusland. Tjenesten er altså ikke særlig krævende for

mig mere, endskønt jeg jo er mere bundet end den første tid, jeg var her, men jeg har dog aldrig tid til noget, da jeg helliger al min fritid en lille sød og absolut pæn hollandsk pige, som jeg nu har kendt hele 3 måneder. Jeg afskyr ellers den slags forhold, men jeg er jo kun tysk soldat; men som dansker forstår jeg bedre hollænderne, og ikke mindst er vor forbindelse absolut respektabel, endskønt jeg ærligt talt ikke ved – eller gør mig tanker om – , hvordan det skal ende. Der er så meget i al vor tilværelse, der afhænger af krigen og dens slutning.

En af de gamle venner fra Flensborg, som Hans Ronald Jørgensen fik kontakt med i København, var *Sven Kjems*. Han var som nævnt spejderkammerat fra Flensborg, og han opholdt sig under næsten hele krigen i København. Han blev født den 7. august 1920, og læste jura på Københavns Universitet under krigen. Han blev indkaldt til session i Tyskland i 1939, men da han led af eftervirkninger af tuberkulose, blev militærtjenesten gang på gang udsat. Sven Kjems måtte dog gøre tjeneste som såkaldt Zeitfreiwillig i København fra 1942, og han fik også enkelte vagtopgaver. Den endelige indkaldelse kom i november 1944, men Sven Kjems flygtede til Sverige den 14. december 1944, den selv samme dag, han skulle møde på en panserværnskaserne i Neuruppin ved Berlin. Han vendte tilbage til Danmark tre uger efter krigens afslutning.

Sven Kjems førte ligesom Hans Ronald Jørgensen en kalender, hvor han gjorde notater om dagens begivenheder. De har begge noteret, at de har mødt hinanden og været sammen under Hans Ronald Jørgensens ophold i København i begyndelsen af 1944. På baggrund af sine notater skrev Sven Kjems i foråret 2002 sine erindringer om tiden i København.

Sven Kjems: Kispus med Wehrmacht 1939-1944

Ca. 1 uge før 2. verdenskrigs udbrud den 1. september 1939 – samme dag som Hitler over radioen proklamerede, at han havde indgået en ikke-angrebspagt med Sovjetunionen – var årgang 1920 af egnens unge mænd samlet i et sessionslokale i Flensborg for at blive optaget i den tyske værnemagts lister. Hos nogle var stemningen høj. Andre var mere bekymrede for, hvad Hitlers tale kunne føre til.

Jeg havde til sessionen medbragt en lægeerklæring fra Åbenrå Tuberkulosehospital, hvor jeg i seks sommermåneder af 1935 havde været indlagt og siden da hver 3. uge var mødt op for at blive »pustet«. Det var en behandling, som på et tidspunkt kurerede mig, men i august 1939 var jeg mest interesseret i, at min tilstand kunne forskrække militærlægen så meget, at han ikke ville tage mig. Det lykkedes at få udsættelse, foreløbig i et halvt år. På det tidspunkt var jeg elev på Rønshoved Højskole, og efter en sommerpause skulle opholdet fortsætte i september måned. Det faldt fint i tråd med, at jeg havde ladet mig indskrive til jurastudiet ved Kiels Universitet fra den 15. oktober 1939 at regne (Semesterbegynn).

Krigsudbrud – ændring af planer

Men fra den 1. september 1939 ændredes verden. Jeg var ved middags-tid på min cykel på vej fra vort sommerhus i Søndermose (Padborg) ad den nye smukke fjordvej til Rønshoved, mens jeg ud fra husene i højtalerne kunne høre Hitlers ophidsede røst forkynde starten på Polen-felttoget. Hele den sensommer havde vi fra højskolen kunnet observere planeten Mars med sin røde farve lyse uheldsvangert lavt over Angel. Det havde altså været et solidt varsel. Senere kunne vi i samme retning observere lysspor fra luftværnsgranater helt ned til Kiel.

Det var en naturlig følge af begivenhederne, at alle universiteter i Tyskland blev lukket, og studiestarten i Kiel blev aflyst. Hvad nu? Der var ikke nogen grund til for mig at tage hjem over grænsen – og jeg kom heller ikke tilbage til mit hjem i Sydslesvig før længe efter krigens afslutning. Det ville være u hensigtsmæssigt at læse jura i København, selv om det kunne synes som et rimeligt alternativ. Men hvad kunne jeg senere bruge det til, når tilstanden sydpå i Tyskland normaliserede sig? Der er stor forskel på juraen i de to lande, Danmark og Tyskland. Jeg havde i min skoletid været meget tiltrukket af fagene historie og geografi og kunne tænke mig at dyrke disse fag i den ventetid, som jeg måtte forudse. Men familiens gamle ven, professor Fabricius, som jeg opsøgte i København, forklarede mig, at det efter universitetets regler ikke kunne lade sig gøre at kombinere disse to fag, da de lå under to forskellige fakulteter.

Jeg havde også drøftet min situation med dommerfuldmægtig Erik

Bøving i Gråsten (senere politimester i Tønder). Han var selv cand. jur., og han var medlem af Studenterforeningen Heimdal og velbevandret i Københavns studieverden. Han anbefalede mig kraftigt at holde mig til juraen, og således blev det. Fabricius vejledte mig m.h.t. de nødvendige tilladelser. Jeg havde ganske vist ikke nogen rigtig studentereksamen, men dog en tysk (Not-)abitur fra Oberrealschule II i Flensborg (Adolf Hitler-Schule). Kendskab til det danske sprog manglede jeg jo ikke. Så jeg blev midt i september 1939 med kort varsel immatrikuleret ved Københavns Universitet.

Som alle andre nye »russer« skulle jeg først finde et sted at bo. Her kom forstander Aage Møller på Rønshoved, eller navnlig hans kone Julie Møller, mig til hjælp. De havde en datter, der var gift og boede i en større villa i nærheden af Gentofte station. Her kunne jeg bo i den første tid, mens jeg søgte efter et pensionat. Et sådant fandt jeg ret hurtigt. I Slagelsegade nr. 6 på Østerbro havde en hovmester slået sig ned med kone og to døtre, som i fællesskab drev Pensionat »Les Deux«. Her fik jeg et lille kammer med kakkellovn og fuld kost for 90 kr. om måneden. Det blev mit hjem de næste 2-3 år.

Fra starten på studiet til min eksamen i maj 1944 foregik der nu et kapløb med de tyske militærmyndigheder. Hvor langt kunne jeg nå, før fælden klappede i? Jeg meldte mig først på tuberkulosestationen i Ingerslevsgade, som blev min faste allierede. Her kunne jeg holde min sygdom nogenlunde ved lige, så jeg var vel rustet til de halv-årlige besøg på de kaserner i København, hvor de tyske militærlæger holdt til. Det lykkedes at holde stand indtil begyndelsen af 1943. På det tidspunkt havde man fra Berlin sendt en mand ud, general Unruh, som skulle pløje »Etappenhasen« op fra deres skjulesteder i Europa. Advaret herom foretog jeg et alvorligt skridt. Jeg var i mellemtiden blevet forlovet med en pige fra Skive, hvis mor var gode venner med overlægen på Krabbesholm Tuberkulosesanatorium, dr. Bindslev. Han var en meget forstående mand, og han lovede at tage mig under behandling på en sådan måde, at der ikke kunne være tvivl om min for den tyske værnemagt farlige sygdom. Jeg »lå« hos ham i nogle måneder fra marts til juli 1943, hvor jeg trods min »kur« kunne fortsætte med jurastudiet. Forsynet med nogle »gode« røntgenbilleder og en ny lægeerklæring fik jeg fornyet udsættelse på mit efterfølgende besøg på Kastellet.

»Zeitfreiwillig«

Helt undgå kontakt med militæret kunne jeg dog ikke, idet tyskerne i sommeren 1942 havde oprettet den såkaldte »Zeitfreiwilligendienst«. Til denne var alle tyske statsborgere i Danmark forpligtet til at melde sig. Det var ikke nogen vanskelig tjeneste. Den gik ud på at møde en gang eller to om ugen til eksercits i garderhusarkasernen på Østerbro, og nogle gange til skydeøvelser på Amager. Det værste var, at man fik udleveret en tysk uniform med stålhjelm, gasmaske og bajonet, som jeg skulle tage med hjem og møde i iklædt.

For at undgå misforståelser hjemme i Harreslev skrev jeg lidt om mine meriter i et brev til min far den 12. juni 1942. Brevet er sendt poste restante til Padborg for at undgå censuren. Jeg citerer:

»Jeg må hellere sætte dig lidt ind i hvad det er jeg laver hos det tyske militær her i byen. Vi har fået de allerstrengeste ordrer om ikke at meddele det allerfjerneste udover at formålet med vor uddannelse er at kunne hjælpe militæret ved et evt. engelsk, amerikansk eller russisk angreb på København. Hvorledes det i detaljer skal foregå, hverken ved jeg eller må jeg fortælle noget om. Nå, helt hemmeligt er det jo ikke nemt at holde det for de gode tyskere, for vi deltager i uddannelsen går til og fra kasernegården med vore stålhjelme og patronbælter under armen. Resultatet heraf har været, at der er opstået rygter om, at det skulle være de danske nazister, der blev uddannet hos tyskerne; men det er altså ikke tilfældet. Foreløbig møder jeg hver tirsdag aften og søndag formiddag. Dog har jeg det noget nemmere end de fleste, idet jeg er blevet »Schreiber«, hvilket betyder, at jeg blot skal møde og træde an sammen med de andre, men som regel får jeg så lov til at stikke af hjem. Det er jeg selvfølgelig glad for, og jeg håber at det må blive ved på den måde. Jeg synes stadigvæk, at jeg er sluppet meget nådigt.«

Et par dage senere skriver jeg til min mor blandt andet:

»Mit soldatervæsen går godt nu. Jeg er skriver. Jeg skal holde orden i kompagnifeldweblens ansøgninger om orlov og sygemeldinger. Derimod er jeg ikke så glad for, at jeg på søndag skal på »skovtur« (til Høveltejren) med dem. Fra kl. 6-17 med Feltküche og det hele. Men til gengæld har jeg fået at vide, at vi er færdige med uddannelsen om en måneds tid.«

Jeg havde i februar 1942 skiftet bopæl, idet jeg havde været heldig

at få et værelse på kollegiet »Studentergården« på Tagensvej. Mine kammerater der kunne selvfølgelig ikke undgå at se mig i uniform, men jeg fik dem forbavsende let forklaret sammenhængen, så jeg fik ikke nogen vanskeligheder i den forbindelse. Men eforen på kollegiet, den ikke særlig Sydslesvig-venlige professor Arup,⁴⁵ hvem det også var kommet for øre, indkaldte mig til et mere indgående forhør om min baggrund for det lidt usædvanlige forhold, at jeg ind i mellem optrådte i tysk uniform. Det lykkedes mig at overbevise ham om min ufarlighed, og jeg fik lov til at blive boende.

Der var enkelte fordele ved at have uniformen liggende hjemme i bunden af klædeskabet. I perioder med udgangsforbud kunne jeg færdes i uniform og aflægge besøg i byen. Jeg har også en enkelt gang lånt uniformen ud til kammerater, der havde brug for at »camouflere« sig under illegalt virke. Nogle gange var det i København forordnet, at tyske soldater i uniform kun måtte færdes to og to sammen. Ved sådanne lejligheder har jeg nogle gange hjulpet Hans Ronald Jørgensen under hans sygeorlov i København. Han ville gerne besøge sin gamle spejderkammeret Heini Hansen (senere efter navneændring Henrik Lisberg). Heini var i et par år chauffør for en marineofficer med høj rang og boede på Frederiksberg. Efter aftale med Hans Ronald tog jeg så min uniform i en pose og cyklede ud til hvor han boede, hvorefter jeg skiftede tøj, og vi kunne så følges ad til Frederiksberg. Der havde vi nogle hyggelige aftener.

Uddannelsen hos det tyske militær

Jeg førte ikke nogen egentlig dagbog, men har dog altid haft en noteringskalender, hvoraf jeg stadig kan se de relevante datoer for mine aktiviteter. Den første tilsigelse til »øvelse« var udsendt af Deutsche Gesandtschaft, Kopenhagen, som jo må have haft alle tyske statsborgere i Danmark registreret. Jeg blev meget venligt bedt om at give møde! (Citat: »Sie werden gebeten, sich am 26. April 1942 pünktlich um 10.30 Uhr vormittags unter Vorlage dieses Schreibens in der Garde-Husaren-Kaserne, Østerbrogade, für etwa 2 Stunden einzufinden«). Efter min hukommelse var vi vel mødt ca. 25 fra København og omegn. Jeg kendte ingen af dem. Vi fik en »Feldwebel« som delingsfører, og han prøvede på bedste måde at kommandere rundt

med os. Vore »udrustningsgenstande« kunne vi hente nogle dage senere på en af tyskerne besat skole i København.

Den næste øvelse, som vi også pænt blev indbudt til, var på samme kaserne på Østerbro den 27. maj 1942. Derefter blev vi bedt om at komme til skydepladsen på Amager søndag den 31. maj 1942 kl. 7.15 om morgenen. Der var skydeøvelser nogle gange. Vi har også flere gange været på øvelse i Høvelte-lejren. Efter at sommeren var gået fik vi – på en »kammeratskabsaften« i Tivoli – den 16. september 1942 en smuk »Urkunde«, underskrevet af selveste oberstløjtnant Mauff, Københavns kommandant. På dette dokument er der under en stor tysk ørn med klørne omkring hagekorset anført følgende:

»Der zeitfreiwillige Sven Kjems, der 2. zeitfreiwilligen Kompanie, hat vom 26.5.42 bis 16. September 1942 regelmässig am befohlenen Dienst mit Interesse und Hingabe teilgenommen. Sein erreichter Ausbildungsgrad genügt den lt. Befehl des Führers an die Zeitfreiwilligen gestellten Forderungen. Die erweiterte Ausbildung in nunmehr grösseren Zeitabständen wird in einer Fussnote bescheinigt werden. Mauff, Oberstleutnant und Leiter d. Kompanie.«

Den nævnte videre uddannelse fulgte ret hurtigt. Allerede den 13. oktober 1942 måtte jeg stille til våbenrengøring. Det var straf til »eftersidning« for en udeblivelse. Herom skrev jeg et par linjer hjem den 17. oktober 1942:

»Har jeg skrevet, at jeg undlod at komme til tjeneste forrige søndag formiddag? I den anledning blev jeg kommanderet til våbenrensning tirsdag aften, så det havde jeg ikke megen fornøjelse af. I går havde vi igen en Kameradschaftsabend i Tivoli, denne gang med pårørende. Det var til fordel for Winterhilfe. Vi fik Eintopfgericht⁴⁶ af store gulaschkanoner. Den næste tjeneste er heldigvis først den 1. november, så er det da knapt så bebyrdende længere.«

Efter 1. november 1943 var der en pause til efter nytår. Derefter har jeg i min kalender noteret følgende yderligere mødedage: 24. januar 1943 på Gardehusarkasernen, 5. februar 1943 skydeøvelse på Amager og 10. februar 1943 i Kastellet, samt en heldagsøvelse på ingeniørkasernen i Ryvangen søndag den 7. marts 1943. Desværre kan jeg ikke huske noget om indholdet af disse øvelser, bortset fra, at jeg var mør-banket efter dagen i Ryvangen.

Krabbesholm Sanatorium

På grundlag af en almindelig lægeerklæring meddelte jeg nu kompagniet, at jeg ville rejse til behandling i Jylland, og det var der mærkværdigvis ingen indvendinger imod. Så den 14. marts 1943 tog jeg toget til Skive, hvor jeg blev indlagt på Krabbesholm Tuberkulosesanatorium.

Den 5. april 1943 kom der til min hjemlige adresse et cirkulære fra Gesandtskabet, hvorefter jeg skulle regne med, at der snart ville blive indkaldt til en 14 dages militærøvelse i Danmark (sikkert nok foranlediget af den omtalte General Unruh). Om der blev en sådan øvelse, ved jeg ikke, og der var ingen der rykkede mig for deltagelse. Mens jeg endnu opholdt mig på sanatoriet kom der den 30. juni 1943 en »Befehl« (Streng geheim zu halten) fra vor »Ausbildungsleiter«, Oberstløjtnant Mauff, at Zeitfreiwillige nu var omdøbt til Noteinsatzpflichtige. Hans Befehl indeholdt forskellige forskrifter, bl. a. at man ikke måtte forlade København uden tilladelse! Hertil skal bemærkes, at jeg for mit vedkommende hele tiden havde anset brugen af ordet Zeitfreiwillig som en morsomhed. Nogle kom måske frivilligt, men det gjorde jeg ikke. Jeg gik dog med listesko på grund af den særlige risiko, jeg havde for at blive indkaldt, hvis jeg afholdt mig fra deltagelse.

På session igen

Uafhængigt af den tjeneste, som jeg frivilligt og dog tvungent deltog i, blev jeg med halvårlige mellemrum indkaldt til fornyede lægeundersøgelser på de sessioner, som tyskerne holdt i Danmark. Således fik jeg i foråret 1942 et anbefalet brev fra Det tyske Gesandtskab i Dagmarhus om (under straftrussel) at møde den 27. april 1942 på Vognmandsmarkens Skole. På denne session traf jeg for øvrigt Bruno Uldall,⁴⁷ som også boede fast i København. Så vidt jeg ved, klarede han også frisag hele krigen igennem. Det spændende på sessionen var altid, om resultatet blev k.v. eller a.v. Det første betød kriegsverwendungsfähig, så det ville ikke passe mig særlig godt. Det andet betød arbeitsverwendungsfähig, og det kunne jeg leve med. Denne gang blev det igen a.v., og det blev det også ved den følgende undersøgelse, som jeg blev tilsagt til på Bådsmannsstrædes Artillerikaserne den 30. oktober 1942. På den måde gik der næsten et år, hvor jeg

kunne nøjes med at deltage i de beskrevne »øvelser« og passe mit studium ved siden af.

Sessionen i marts 1943 sprang jeg over som ovenfor beskrevet, idet tyskerne åbenbart tog min lungelidelse meget seriøst. Nu var det spændende, hvad der skulle ske til efteråret, når jeg kom tilbage under Oberstløjtnant Mauffs kommando. Tidligt i september 1943 så min Feldwebel mig på gaden i København. Det medførte omgående en ny indkaldelse til en lægeundersøgelse med henblik på en længere øvelse. Takket være nogle helt friske røntgenbilleder, som jeg havde medbragt fra sanatoriet, og som der fandtes nogle relevante »pletter« på, blev jeg fritaget for øvelsen. Også her vil jeg give ordet til mig selv, idet jeg citerer fra et brev, jeg skrev 15. september 1943 til mit hjem:

»Jeg havde fået bud om at gå til lægeundersøgelse, da vi skulle i en 14 dages øvelseslejr. Jeg troede det ikke muligt at slippe for det, da mange ældre folk og hårdt medtagne kommer med. Men heldigvis viste det sig, at der findes en »Verordnung«, hvorefter tuberkuløse bliver »zurückgestellt« endnu en tid. Og da mit tilfælde jo er meget frisk er det åbenbart derfor jeg faldt ind derunder. Det ville også være dumt at risikere smitte for alle dem, jeg sover i rum sammen med. Ydermere skal der afholdes regulær session fra i morgen til lørdag, men da jeg endnu ikke har fået besked, regner jeg med at jeg er opgivet foreløbig. Derimod har jeg måttet stille min ringe arbejdskraft til rådighed for sessionsmyndighederne. I går og i dag har jeg sammen med flere andre fået undervisning i skemaudfyldning, og jeg skal så sidde nogle dage på kontor fra 9 til 5. Det foregår selvfølgelig i uniform. Jeg skal tilmed gå ærinder til post m.m., men lidt løn får vi vistnok, og endelig er disse småting for intet at regne i dag. Jeg er nu kun spændt på, om jeg virkelig slipper for sessionen eller om jeg senere skal undersøges endnu en gang af de tyske myndigheder. Det eneste der ellers kan blive tale om for mit vedkommende er lidt vagttjeneste her i byen. Een gang har jeg allerede været udkommanderet en nat for at danne afløsning for en vagtkommandør, når denne skulle sove, men jeg fik da at vide, at det var ganske undtagelsesvis. Nærmere herom må jeg vist ikke meddele jer, skønt det er aldeles officielt her i København.«

Wehrbezirkskommando

Jeg blev tilsagt på ny! Efter at tyskerne den 29. august 1943 havde overtaget al militær i Danmark, var der blevet ændret i den tyske organisering, så nu kom min ordre til at møde til »Nachmusterung« fra Wehrbezirkskommando Ausland, Dronningens Tværgade 40 (WBK). Jeg skulle møde på Hærens Gymnastikskole i Ryvangs Allé den 17. september 1943. Med henvisning til de ovennævnte beviser på min sygdom fik jeg igen prædikatet a.v. Så jeg var udenfor krigsfare. Til gengæld måtte jeg nu yde arbejdstjeneste. Jeg fik »fast arbejde« på selvsamme Wehrbezirkskommando, igen fra kl. 9-5 og i uniform. Jeg var lidt uvant med at omgås overordnede i uniform og fik blandt andet en alvorlig reprimande, da jeg en dag med skråhue på havde hilst med hånden »til skyggen«. Det gør man kun med kasket på! Ja, der var noget at lære for en forklædt civilist.

Kontoret flyttede den 20. oktober 1943 til »Lagkagehuset« på Christianshavn, som tyskerne også havde beslaglagt. Her havde man fine forhold. Min ansættelse sluttede den 13. november 1943, og jeg kan passende runde af med nogle linjer fra mit brev fra 11. november 1943 hjem til Harreslev:

»Om de 2 måneder der nu er gået med kontorvæsenet (på WBK) kan jeg egentlig nu bagefter ikke finde andet ufordelagtigt end at det har taget min tid. For jeg har såmænd haft det godt derinde, når jeg skal være ærlig. Jeg har hørt en mængde tysk og talt ligesåmeget, men vanskeligt er og bliver det. Et år på et tysk kontor ville dog være tilstrækkeligt til at jeg kan lære at beherske det helt. Desuden har jeg lært tonen at kende, hvad der har været meget lærerigt. Jeg har i hvert fald sørget for at holde mig gode venner med alle derinde netop med den kommende tid for øje.

I den sidste tid har jeg også haft den glæde at have til huse på Christianshavn, nabo til den skønne Frelser-kirke med det vidunderlige klokkespil. En middag spillede det i en halv time mange danske sangmelodier i anledning af et bryllup. – I må altså ikke tro at jeg er nået igennem en trist tid. Tværtimod vil jeg hellere sige.«

Jeg blev ved med at holde kontakt med WBK, fordi jeg der havde et »feltpostnummer«, under hvilket jeg kunne sende og modtage post uden gebyr, og på en sikker og ucensureret måde. Også mange

pakker med levnedsmidler (flæsk, smør og ost) fik jeg sendt af sted ad samme kanal.

Jagten på jøder 1. oktober 1943

Mens jeg var »engageret« på WBK havde jeg en meget ubehagelig oplevelse i forbindelse med tyskernes jagt på jøderne den 1. oktober 1943. Formelt var jeg stadig »noteinsatzpflichtig«, som det nu hed. Som sådan kunne jeg når som helst beordres til tjeneste, som regel med mødested på Kastellet. Torsdag aften den 30. september 1943 fik jeg til min bopæl på Studentergården bragt en lille blyantbeskrevet lap papir med ordre til – i civil – at stille »i morgen fredag kl. 18.45 i Kastellet (Zitadelle). Befaling fra Oberstløjtnant Mauff«. Underskrevet af M. Lange, Alarmgruffefører. Det var det hele, og jeg havde ikke fantasi nok til at forestille mig, hvad vi skulle der. Om forløbet af den aften har jeg efter befrielsen på opfordring af modstandsbevægelsen måttet afgive en rapport. Fra denne, ikke daterede, redegørelse citerer jeg :

»Efter at jeg i september 1943 atter var blevet indfanget af (Not-einsatz-)korpset for en tid, deltog jeg i forskellige appeller o.l. Korpset var opdelt i alarmgrupper, og vi fik i hvert enkelt tilfælde ordre om at møde ved personligt budskab fra gruppeføreren. Således gik det til, at jeg en aften mødte ved Kastellet. Det var det beordrede mødested, men ved ankomsten dertil blev det meddelt, at mødestedet var ændret til Herluf Trollesgade(-skole). Selvom der flere dage i forvejen havde gået rygter om en razzia mod jøderne, havde jeg ikke skænket den mulighed en eneste tanke, at vi skulle deltage i vor egenskab af stedkendte mennesker. For de fleste af os var det en bombe der sprang, da lederen (Københavns kommandant Oberstløjtnant Mauff) i en begejstret tone startede sin tale. »Meine Herren, heute Nacht steigt die Jagd auf die Juden!« Disse ord står præget i min hukommelse. Min første tanke var at slippe bort stille og uset, men kun folk over 60 år fik lov til at gå, og udgangene var bevogtet. Jeg dristede mig til at anmode oberstløjtnanten om at måtte gå, da jeg trods mit tyske statsborgerskab var dansksindet og ikke mente at kunne deltage, men han misforstod mig ganske, og situationen blev tragikomisk for mig, da han svarede: »Jamen det er jo glimrende, at

De som dansksindet også er blandt os.« Derefter vendte han sig bort fra mig, uden at jeg kunne få flere ord indført.

Vi blev derefter to og to tildelt en politigruppe. Jeg kom sammen med en mand, som havde nogen forretningsforbindelse med jøder, så vi var enige om, at situationen var nederdrægtig. Stikke af kunne man ikke, da politistyrken jo kendte ens navn. Men jeg tør hævde, at jeg overhovedet ingen nytte har gjort på den følgende rundtur, tværtimod så jeg mit snit til at komme i nærheden af en telefon på Købmagergades Postkontor, men da var der spærret for samtaler. Endvidere har jeg sendt vægtene bort, som gik og viftede med deres dirke. Og resultatet af min gruppes eftersøgning blev da også 0, skriver nul.

Jeg bemærker for en ordens skyld, at min deltagelse i razziaen var aldeles mod min vilje, og den formede sig næsten som et mareridt for mig, idet jeg hen mod slutningen ikke kunne lade være med at glæde mig over den totale fiasko (for vor gruppes vedkommende). At jeg lige fra min spæde barndom i Harreslev og Flensborg og under hele besættelsen har været fanatisk modstander af alt tysk kan jeg skaffe mindst 1.000 vidner på, så jeg antager, at jeg ikke behøver at komme ind herpå.«

Den af mig afgivne forklaring blev accepteret.

Kapløbet vindes

I begyndelsen af 1944 var der stadig »appeller« på Kastellet. Jeg har noteret datoerne søndag den 16. januar, onsdag den 19. januar, onsdag den 2. februar og søndag den 6. februar. Jeg brugte også min tyske uniform til sammenkomster med Hans Ronald Jørgensen den 7., 13., 24. og 28. februar 1944.

Til en lægeundersøgelse vistnok på Kastellet den 9. marts 1944 havde jeg indhentet en helt frisk lægeerklæring fra læge Heidemann på Tagensvej, der refererede til oplysningerne om min »tuberkulöse Lungneleiden«. Om virkningen heraf henviser jeg igen til et brev hjem fra den 10./11. marts 1944:

»I mine militære forhold sker der nok store forandringer snarest. Jeg går jo stadig og plages af forkølelser og genopblussen af tuberkulosen. Så da jeg sidst (for to dage siden) var til lægeundersøgelse for at få konstateret, om jeg kunne deltage i en 14 dages øvelse, fik jeg

at vide, at det nok var bedst helt at holde op med tjenesten. De ville ikke risikere at komme til at betale kurophold i bjergene. Jeg skulle være mødt til en appel på søndag, men den forbød de mig rent ud sagt at deltage i, og der bliver nu sørget for at uniformen inddrages. Inde på kontoret (min feltpost-forbindelse) syntes de, at jeg skulle tage fri allerede nu. Der findes jo sanatorier nede i Tyskland! Men jeg synes nu, at jeg vil vente med rekreationen til sommer, det går såmænd nok med det. Jeg ser ikke så tragisk på det. Ja, det sagde de også til mig derinde, at nu måtte jeg ikke hænge med næbbet, blot fordi jeg havde et par skavanker (ha-ha).«

Den sidste hilsen fra min Feldwebel af 7. maj 1944 skal også citeres:

»Lb. Herr Kjems! Teilen Sie mir bitte mit, ob Sie Ihre Uniformsachen abgeliefert haben, und wenn, dann wo? Wer hat dieselben in Empfang genommen? Alles gute wünschend, verbleibe ich Ihr Britsch. Bitte auch Ausweis zurück.«

Jeg husker ikke hvor uniformen blev af!

Det var med fred i sindet, at jeg i april og maj 1944 gik til 3.dels eksamen, og da jeg den 25. maj 1944 blev cand.jur., følte jeg, at jeg havde vundet kapløbet med tyskerne. Siden den tid har mit valg-sprog altid været: Der er ikke noget så skidt, at det ikke er godt for noget.

Ganske kort tid senere kom jeg helt i toppen af godt humør ved meddelelsen om de allieredes landgang i Normandiet. Vi sad nogle stykker i Studentergårdens læsesal og lyttede som sædvanlig til Londons radio. Det var tirsdag den 6. juni 1944 kl. 9 om morgenen, da general Eisenhowers stemme med få og enkle ord sendte budskabet: »A landing was made this morning on the western coast of Europe.« Meget mere var der ikke, men det var nok. De ord står mejslet i min hukommelse. De varslede en afslutning på den nu næsten 5 år lange krig. Det skulle dog vise sig, at tyskerne ikke følte sig slåede endnu, og at der var andre begivenheder af alvorlig karakter, som vi først skulle igennem.

Arrestationer i Studentergården

Både Gestapo og den »danske« Brøndum-bande trådte nu i aktion. Man havde i Dagmarhus fået øje på studenternes mulige andel i fri-

hedskampen. Den 21. juni 1944 kl. 6 om morgenen blev jeg brutalt vækket ved, at 3 mand brasede ind på mit værelse på 1. sal i Studentergården. Den ene var i uniform og bevæbnet med en riffel. De to andre var i civil. Den ene talte dansk og den anden tysk. Jeg skulle vise dem mine bordskuffer. Her fandt de to mistænkelige ting. Det ene var en lejekontrakt til en bolig ude i byen. Skulle jeg måske have 2 bopæle? Det andet var mit Wehrpass, der jo var ægte nok, men i deres øjne fordægtigt. Desuden var et stempel anbragt forkert. De var også irriterede over, at jeg havde den ene væg dekoreret med adskillige Blix-tegninger: Karikaturer af nazikoryfæer, Mussolini, m.fl. Derimod fandt de ingen uniformsgenstande, idet jeg heldigvis havde fået dem afleveret kort tid forinden. Jeg fik ordre til at følge med. I alt 11 studenter fra »Gården« blev arresteret den samme morgen og bragt til forhør i Shell-huset. Vi blev stillet med ansigterne mod en lang mur og en ad gangen kaldt frem til forklaring. Jeg var den eneste, der ret hurtigt slap fri. Det skyldtes min gode forbindelse til WBK. Man var i Shell-huset forbavset over, at jeg talte dansk, skønt jeg hævdede at være tysk statsborger og i besiddelse af tysk Wehrpass. Jeg forklarede dem forholdet så godt jeg kunne, og de accepterede mit forslag om, at vi i fællesskab skulle køre ud til Lagkagehuset og hilse på mine »venner«. Disse fik hurtigt Gestapo overbevist om, at Herr Kjems var god nok, så jeg blev løsladt på stedet og kunne med en sporvogn tage hjem til »Gården«. Her måtte jeg naturligvis berette om hændelsernes forløb. Mine 10 kammerater sad arresteret i flere dage og enkelte fik et længere fængselsophold, til dels i Frøslevlejren. To blev sendt til koncentrationslejren Neuengamme, men de kom hjem efter krigen.

Brøndum-banden

Men nu var der virkelig skabt opmærksomhed om studenterne, og tre dage senere var det Brøndum-bandens tur i form af et regulært bombeangreb på Studentergården. Den blev om morgenen den 24. juni 1944 stærkt beskadiget af to kraftige bomber. Herom skrev jeg den 29. juni 1944 en beretning hjem, som vist taler for sig selv:

»Der er sket meget store ting siden sidst. Det der har grebet dybest ind i Studentergårdens tilværelse er et attentat, som blev forøvet mod os natten mellem fredag og lørdag – midsommernatten – vi har så tit

tænkt på, at turen vel en gang måtte komme til os, sådan som man har været ude efter studenterne i den sidste tid. Heldigvis var de fleste allerede på ferie, så der blev kun såret fire. Selv fik jeg et lille snitsår i det ene ben og kom på Bispebjerg for at få det syet sammen, i morgen skal jeg have trådene pillet ud. De andre kom alvorligere til skade. En ligger med kraniebrud og en med alvorlige flænger i ansigtet.

Jeg vågnede kl. 3 om natten ved at en kammerat, som var oppe, bankede på og sagde: Pas på, jeg har hørt en bil standse her uden for, jeg tror de har smidt en bombe! Jeg var noget søvndrukken og mistroisk, så jeg ville overbevise mig om, at det var rigtigt, ved at se ud af vinduet. I samme øjeblik eksploderede krabaten lige nedenunder mig på fortovet (i Fensmarksgade). Det var et væmmeligt syn, og jeg forstår slet ikke at jeg ikke har mærket noget til stumperne, som må være suset gennem luften. Min utilgivelige nysgerrighed fik mig så til at se efter, hvilken virkning bomben skulle have haft, om der muligvis ville opstå brand, men i det samme jeg så ud igen, eksploderede den næste. Nu var jeg klar over, at det gjaldt om at komme i sikkerhed, men så sprang der selvfølgelig ikke flere.

Efter at jeg havde fået et bind om, hvor det blødte værst, kravlede jeg på alle fire over glasskår og ruiner ind på værelset for at få lidt tøj på. To timer efter var jeg tilbage på gården (fra hospitalet) og kunne nu se virkningen i sin fulde gru. Hele den ene fløj, hvor jeg bor, har slået revner i de solide ydermure. To store gabende huller i stueetagen viser et kaos indvendigt. Nogle stuer eksisterer ikke mere, andre har gulvet frit svævende i luften. Min stue var nogenlunde hel, men der så farligt ud. Alt stod hulter til bulter. En del porcelæn var gået sig en tur, men møblerne var hele og næsten uden skrammer. Bøgerne flød mellem glas og kalkpuds. Nu har jeg flyttet alt hen på et andet værelse, for hele fløjen skal rives ned.«

»Freden« i Søndermose

Nu ville det nok være bedst at forlade København for en tid. Jeg ville først kunne flytte ind i min nye lejlighed i Griffenfeldsgade i begyndelsen af august. Da København den 30. juni 1944 blev kastet ud i en omfattende folkestrejke med udgangsforbud, besluttede jeg mig til at tage cyklen og sætte kurs mod Sønderjylland med udsigt til en stille

og fredelig måned i min fars og mors lille sommerhus i Søndermose lige ved Oksevejens grænseovergang. Det var så tæt på mit hjemlige Sydslesvig som det kunne være, og her kunne jeg træffe mine forældre og søskende. De havde som »grænsegængere« med ejendom på begge sider mulighed for at passere grænsen.

I luften over Flensborg hang spærreballonerne og fra flyvepladsen ved Schäferhus lød der af og til skud fra antiluftskyts, når de allieredes maskiner fløj ind over. Om natten kunne vi høre de durrende lyde fra luften. Selv ved højlys dag kom de store bombemaskiner, Flyvende Fæstninger, ind over vort hus i store eskadrer. De fløj for højt til at kunne beskydes. Men vi kunne tælle dem. Først ni i en kile, så ni andre og ni igen. Det var 27. I løbet af få minutter havde 81 fly passeret. Og ikke længe efter det samme syn. Jeg følte det mærkeligt beroligende og tilfredsstillende, at det skete. Jeg havde ingen tanker om de lidelser, som et par timer senere ville overgå Berlin eller Dresden. Kun en fornemmelse af, at en sådan overlegenhed i luften måtte give mulighed for at fremskynde krigens afslutning.

Et enkelt luftværnsprojektile fik vi på nærmeste hold den 20. juli 1944, tilfældigvis på dagen for det mislykkede attentat på Hitler. Vi opholdt os udenfor sommerhuset og havde bemærket skyderi fra flyvepladsen som så ofte. Der var kun ca. 2 km til »flak«-stillingen. Pludselig hørte jeg en hvislen i luften over mig, og i det samme slog en granat ned i husmuren ved indgangen til kælderen, heldigvis uden at eksplodere, altså en blindgænger. Vi kunne se den ligge inde på kældergulvet.

Jeg cyklede op til politiet i Padborg, som underrettede det tyske militær ved flyvepladsen. Vi lagde os i sikkerhed bag en vold ved huset, indtil en tysk militær motorcykel med sidevogn nogle timer senere arriverede til stedet. Vi udpegede nedslagsstedet, og til vor forbavselse tog soldaten uden at tøve granaten op med hænderne og puttede den i lommen! Det kan man da kalde en soldaterkammerat! Til overflod fandt vi et par dage senere yderligere en granatsplint, der var drysset ned på taget.

Tilbage i København

Det var så slut på den sommerferie, der på en anden måde også havde budt på overraskelser. Tilbage i København afventede vi nu

de jævnlige sejrsmeldinger: 15. august 1944 – landgang i Sydfrankrig, 23. august 1944 – Paris falder, 24. august 1944 – Rumænien kapitulerer. Omtrent på denne tid begyndte jeg mit arbejde som jurist, idet jeg blev fuldmægtig hos landsretssagfører Borup Svendsen, som havde en stor og alsidig forretning på Nytorv. Min hele fritid tilbragte jeg i Studenterforeningen Heimdal, hvor vi indenfor flere udvalg arbejdede med at lave små oplysende skrifter om Sydslesvig. Det var ikke illegalt, men tyskerne kunne tydeligvis ikke lide det, så vi måtte være lidt forsigtige. Et særligt udvalg påtog sig at korrespondere med danske sydslesvigere, der gjorde militærtjeneste rundt omkring i Europa. En dag – det var tilfældigvis den 29. august 1944 – var jeg så uheldig i blæsevejr at tabe nogle adresselister på Vesterbrogade. Mens jeg var i gang med at få de fleste samlet ind igen, blev jeg holdt op af en civil person, der antydede tilstedeværelsen af en pistol i sin lomme og beordrede mig til at følge med. Han tog mig med hen til Shellhuset, hvor Gestapo holdt til, og bragte mig til forhør i et kontor på 4. sal. Heldigvis var min baggrund for at besidde listerne over tyske soldater ganske legal og velbegrundet, så jeg fik lov at løbe. Det var naturligvis lidt af en svedetur, og yderligere forsigtighed i fremtiden måtte tilrådes. Da min forhørsmand slog op i sit kartotek, så jeg over hans skulder et kort med navnet Olav Kjems,⁴⁸ hvorimod mit navn ikke var der. Efter min hjemkomst underrettede jeg Olav Kjems om forholdet. Det tog han nu roligt.

Flugt til Sverige

I oktober 1944 var det tid for den halvårlige lægeundersøgelse på Kastellet. Heldigvis mente militærlægen at jeg burde undersøges af en specialist, hvilket først kunne ske efter nytår. Det gav jo igen lidt respit.

Den 5. november 1944 blev min far,⁴⁹ der nu var 56 år gammel og havde gjort hele 1. verdenskrig med i sin tid, indkaldt til militær vagtjeneste. Desuden blev min lillesøster Birgitte, som for nylig havde bestået sin abitur⁵⁰ på det tyske gymnasium i Flensborg og nu var 18 år gammel, den 11. november 1944 indkaldt til tjeneste. Det var altså tydeligt, at alle reserver nu skulle sættes ind, og uvejrsskyerne trak også ind over Danmark. Jeg var ikke overvældende overrasket, da jeg den 20. november 1944 fik et brev på rødt papir. Det

var en indkaldelsesordre – med rejsen betalt – til at give møde den 14. december 1944 kl. 8 i en panserværnskaserne i Neu-Ruppin, som ligger i nærheden af Berlin. Nu var der ikke længere noget spørgsmål om, hvorvidt jeg var krigsduelig.

Det var jo en ny situation. Den krævede en alvorlig beslutning. Eftersom russerne stod ved Warszawa og havde retning mod Berlin, ville det være tåbeligt og direkte livsfarligt at parere ordre. På den anden side var det ensbetydende med faneflugt, også kaldet desertation, at udeblive og gå under jorden. Skulle jeg blive pågrebet ville en dødsstraf være uafvendelig. Jeg bestemte mig efter samtaler med nære venner og med min kæreste for, at det ville være bedst at forsøge at komme til Sverige. Der var flere, som havde været engageret i arbejdet i Heimdal, der følte jorden brænde under sig og som gik med flugtplaner. Jeg fik den tanke at udnytte deres forbindelser, men hvordan skulle det gøres? Heldigvis havde jeg nogle uger til at finde ud af det.

Fra en kilde, som jeg ikke husker navnet på, vidste jeg at direktøren på Tuborg, Johan Ernst Christiansen,⁵¹ der selv var en gammel spejderdreng fra Flensborg, havde kendskab til en flugtrute, der udgik fra Tuborg havn. Jeg kendte ham godt og opsøgte ham og forelagde mit ærinde. Han ville gerne hjælpe mig og vi aftalte et arrangement, hvor han skulle ringe til mig og oplyse, at nu kunne jeg hente en kasse øl. Det ville betyde grønt lys for en plads i båden. Hvis han havde 2 kasser øl, kunne min kæreste også komme med. Men desværre blev Tuborg-ruten opdaget af tyskerne og indstillet. Da jeg ringede til Tuborg for at spørge til min chance, fik jeg blot at vide, at der slet ikke var øl at få for tiden.

Ad en anden kanal fik jeg forbindelse med »Ringene«, der var en kreds af modstandsfolk med adgang til flugtruter. Jeg kendte i forvejen min kontaktperson, som viste sig at være landsretssagfører Bent Jacobsen. Han havde været min første manuduktør på jura-studiet og var meget glad for at kunne hjælpe mig. Han kom en aften til min dør med »skæg og blå briller«, som man siger. Her aftalte vi meget detaljeret, hvordan jeg skulle forholde mig. Ved afrejsen skulle jeg være varmt påklædt, og jeg måtte medbringe en ikke for stor kuffert. Betalingsspørgsmålet kom så vidt jeg husker ikke på tale. Det lå i luften, at enhver måtte bidrage efter evne. Afrejsedatoen blev fastlagt

til den 13. december 1944, hvilket netop var sidste frist for mig. Jeg skulle tage til Østerport station og løse billet til Københavns bybane. På den billet skulle jeg køre til Valby og gå ind på stationen og købe en returbillet til Holbæk. Der skulle jeg igen skifte tog, så jeg kunne fortsætte til Asmindrup station på Odsherredsbanen. Her ville jeg blive kontaktet af en person med et »password«, som jeg skulle indprente mig. Mere fik jeg ikke at vide på forhånd.

Nu havde jeg nogle dage til at ordne mine forhold derhjemme, underrette mine nærmeste i strengt nødvendigt omfang og aftale nogle kodeord med dem. De sidste to nætter boede jeg ikke hjemme, men hos gode venner, hvor vi i fællesskab brændte min indkaldelsesordre og andre legitimationspapirer. Jeg beholdt dog mit falske legitimationskort, som lød på Svend Erik Jensen, handelsmedhjælper i Brårup ved Skive. Noget måtte jeg jo kunne vise frem, hvis jeg skulle blive standset undervejs.

Første del af flugtplanen forløb som aftalt. På stationen i Asmindrup fik jeg besked om at gå til præstegården. Her viste det sig, at andre flygtninge allerede var forsamlet. Hen imod aften var vi vel ca. 20 i alt. Jeg kendte to af dem. Det var min egen Heimdal-formand cand.jur. Jørgen Kisbye-Møller og hans kone. Vi var lige forbavsede over at være på samme hold. Vi fik nu at vide, at vi i flere personbiler skulle køre til Sonnerup skov ved Kattegat, hvorfra vi i en fiskekutter i den mørke decembernat skulle sejles over til Kullen. Det var just nymåne den aften. Der kom imidlertid kludder i planen, fordi fiskekipperen var blevet inviteret til en familiefest, som det ville være for påfaldende at udeblive fra. Afsejlingen blev derfor udsat til den følgende aften og vi måtte enkeltvis forlade præstegården og gå en lang tur i Annebjerg skov og holde os skjult der dagen igennem. Endelig den 14. december 1944 hen på aftenen blev vi så kørt til stranden ad små veje. Kutteren lå i en lille afstand fra kysten, så fiskerne måtte bære os om bord. Jeg husker endnu den eventyrlige stemning. Der var et rødt skær af morild i vandet, og der blev ikke sagt en lyd.

Så startede motoren og den sidste akt af min kispus med tyskerne kunne begynde. Ude i Kattegat kunne man se lanterner på tyske vagtskibe. Vi havde ikke lys på båden, og motoren blev slået fra en gang imellem. Det var koldt og blæsende, og der kom lidt overisning på dækket. Da vinden var i øst, bestod der en fare i at blive

blæst tilbage til Sjælland. Men lykken stod os bi. Da det begyndte at lysne lagde båden ind til havnemolen i Mölle, og vi var 20 glade, men trætte og sultne flygtninge, der nu blev taget vel imod af vort broderland Sverige.

Lang tid senere, engang i 1949, da jeg havde fået dansk indfødsret, fik jeg en tilsigelse til at møde på politikontoret for at modtage et bødeforlæg. Det var den danske lægdsrulle, der havde savnet min tilmeldelse. Det måtte koste en lille bøde. I betragtning af mine tidligere genvordigheder med militære myndigheder kan det betragtes som en lille smuk krusedulle på denne beretning.

Bruno Ulldall var endnu en af de unge sydslesvigske mænd, der blev indkaldt til tysk militærtjeneste, og som opholdt sig i København i sin tid i det tyske militær. Han blev født den 10. januar 1908, og var tekstilgrosserer i familiefirmaet Uldall & Co. i Flensborg, som var en manufakturforretning. I sommeren 1939 var Bruno Uldall blevet repræsentant for et tysk tekstilfirma, som eksporterede besætninger til beklædning til Skandinavien, og han bosatte sig derfor i København. Senere etablerede han et kjolefirma, hvortil han importerede celluld fra Tyskland. Han blev indkaldt til tysk militærtjeneste i sommeren 1942 og uddannet til afstandsmåler ved luftvåbenet. Efter uddannelsen var afsluttet blev han sendt til København, formentlig i foråret eller sommeren 1943, hvor han skulle gøre tjeneste ved luftvåbenet. Først blev han posteret i Kastrup ved ledelsen af Københavns luftværnsbatterier, senere var han på fæstningsøen Trekroner, og i slutningen af den aktive tjeneste var han placeret i det centrale København på et loft i nærheden af Børsen. Han sluttede sin militære løbebane ved at gå under jorden i Danmark i august 1944 sammen med sin familie.

Bruno Uldall har skrevet sine erindringer, og heri fortæller han om sin tid som tysk soldat i København:⁵²

Bruno Uldall: Indkaldt til værnemagten

I sommeren 1942 fik jeg så min indkaldelse. Major Andersen⁵³ fortalte mig efter krigen, at indkaldelsen kom, fordi man ville have mig væk fra København, thi man vidste jo aldrig.

Allerede længe forinden havde man registreret alle tyske statsbor-

gere i det besatte Danmark. De skulle som såkaldte »Zeitfreiwillige« (tidsfrivillige), altså tropper beregnet for nødstilfælde, forrette militærtjeneste bag fronten.

I krigssituationer vågner den ellers ubevidste nationalfølelse i os. Enhver dansk sydslesviger har sikkert gjort den samme erfaring som jeg. Jeg følte mig som en slags forræder, da jeg første gang måtte træde frem på en kaserneplads i Danmark med tysk stålhelmet. Jeg mærkede også, at de andre, der måtte gøre tjeneste sammen med mig, bestemt ikke var begejstrede. Men hvad skulle vi gøre? Vi var jo tyske statsborgere.

Soldat i København

Som soldat fik jeg ingen støtte fra nogen myndighed. Jeg havde afslået det ud fra den følelse, at jeg ville være uafhængig. Det var på den anden side en fordel, for der eksisterede en forordning, efter hvilken for eksempel en indkaldt bonde, der ikke havde nogen stedfortræder på sin gård, kunne søge om at blive forflyttet til dennes nærhed, så han i sin fritid kunne tage sig af sit landbrug. Eftersom jeg var indehaver af en kjolefabrik i København, hvor der savnedes en passende forretningsfører, og min familie også skulle leve, satte jeg mig telefonisk i forbindelse med min kone og forklarede hende nøje, hvad hun skulle gøre. Hun lod sig melde hos luftvåbnets general i Danmark. Her talte hun med en major. Han må vel have følt sig meget tiltalt af min kone – hun så jo også godt ud – og han lovede hende, at man ville forlange at få mig flyttet til København til luftvåbnet der. Det lykkedes også, og en dag kunne jeg med mit »pikpak« rejse med tog og færge til København.

I vort batteri havde vi nogle danske frivillige, d.v.s. unge danskere, der havde meldt sig til den tyske værnemagt.⁵⁴ De gjorde det vel dels af eventyrlyst, dels af økonomiske grunde, idet familierne så blev understøttet af tyskerne. Jeg har aldrig lagt mærke til nogen, der viste nogen som helst nazistiske tendenser. De blev behandlet med foragt af de tyske soldater, man betragtede dem endog som en slags landsforrædere. »Hvad vil de dog hos os? Vi ville jo være glade, om vi kunne være blevet hjemme.« På en måde gjorde det mig ondt for dem, for de blev hårdt behandlet.

De tyske kammerater i batteriet bekymrede sig lidet om krigens

udvikling. Man havde sine egne bekymringer, man havde sin familie et eller andet sted, som måske netop var blevet udbombet, eller som manglede det ene eller det andet. I hvert fald har jeg aldrig bemærket, at der blandt dem var udtalte nazister. Man brugte ofte udtrykket: »Nyd krigen, for freden bliver frygtelig.« Deri lå jo allerede den indrømmelse, at krigen ikke ville ende godt for den tyske side. Men endnu lå man i det kære Danmark, og luftværnet var en rolig position, for fjendtlige maskiner nærmede sig så godt som aldrig [København]. Danmark var stadig en smørklump i den magre grød. Ganske vist var levnedsmidler rationeret, men tildelingerne var så store, at ingen behøvede at sulte.

Oftere og oftere blev jeg sendt i byen for at ordne det ene eller det andet. Jeg tog så en mappe med en poplinfrakke i med mig. Så snart jeg kom i land, smuttede jeg ind i en eller anden trappeopgang og tog frakken på over min uniform. Huen forsvandt ned i mappen, og jeg så ud som en civilist og kunne passe mine private forretninger.

Hos Robert Becker,⁵⁵ hvor jeg ofte kom, var en slags central for sortbørshandlere og illegale. Der stiftede jeg bekendtskab med to embedsmænd fra det danske krisepoliti, en inspektør for restauranten på en af Storebælts-færgerne, en tyk mand, der handlede med gummivarer, en tidligere kommunistisk funktionær ved de danske matrosers fagforening og mange andre.

Der blev spillet poker, der blev drukket, men der fandt også illegale samtaler sted mellem danske modstandsfolk. En dag spurgte Becker: »Kan du ikke på en eller anden måde skaffe mig en pistol?« Jeg svarede, at jeg ikke havde adgang til de officielle våben, men måske kunne jeg købe pistoler fra mine kammeraters privatbesiddelse. Jeg har så i diverse tilfælde opkøbt våben, og jeg husker endnu tydeligt, hvordan overrækkelsen i et tilfælde fandt sted i en trappeopgang i Beckers kontorhus, jeg i regnfrakke med uniformen under, og overfor mig en mand fra modstandsbevægelsen, som man måtte hjælpe.

I dag ville jeg ikke mere have mod til at gøre den slags ting. Også dengang havde jeg betænkeligheder: »Er du en forræder, når du laver den slags? Du har jo afgivet troskabsed til den tyske hær.« Jeg kom dog til den konklusion, at for det første var jeg blevet tvunget til at aflægge eden, og en aftvungen ed var ingen ed. For det andet var det system, jeg skulle kæmpe for, forbryderisk. Det var mig ikke

muligt at forsvare den tyske statsledelse. Hitler havde overfaldet mit kære Danmark!

I min fritid besøgte jeg ofte min gamle lærer Billum,⁵⁶ medens hans logerende, Svend Mehlgaard, der var i modstandsbevægelsen, måtte flygte. Heller ikke Billum var helt »uskyldig«, for i hans have var der gemt våben og tillige mikrofilm, disse var overdraget ham til opbevaring af det danske militær. Hos Billum kom også en kaptajn Joost fra det danske civilforsvar. Civilforsvaret var en halvmilitær organisation, der blev indsat ved bombardementer, brande og andre katastrofer, og som ikke var blevet opløst af tyskerne. Hr. Joost havde hjertet på rette sted, han var en god dansk mand, men også han måtte gøre spillet med, for nogen skulle jo tage sig af det beskidte arbejde.

1944 – jeg går under jorden

I august 1944 sagde Joost til mig, at krigen snart ville være forbi, og at det nok ville være bedst for mig, om jeg stak af. Man gav mig falske legitimationspapirer, lydende på navnet Johann Ernst Hansen, fornavnene på en god ven, der ligeledes stammede fra Flensborg,⁵⁷ og vi beredte vor flugt.

Vi havde fundet en mulighed for at skjule os hos en bror til hr. Billum, som havde en mølle i nærheden af Ringsted. [...] til Alsted, hvor vi blev vel modtaget, og hvor vi opholdt os i ca. seks uger. Fra Alsted flyttede vi i en pension i Næstved, hvor vi blev i nogle uger, men aldrig følte os trygge. Ved Billums hjælp fandt vi igen et tilflugtssted, i Skovridergården mellem Næstved og Skælskør. Gennem avisen fandt vi en pension i Skælskør, hvor der også lå et stort gigt-sanatorium. For ikke at vække mistanke besluttede vi os til endnu en gang at skifte opholdssted. Gennem en annonce fandt vi i landsbyen Svendstrup, lige ud til vandet ved Kalundborg Bugt, et stråtækt hus, der var forsynet med ovne o.s.v., og hvor man kunne opholde sig om vinteren. Vi ventede med længsel efter foråret, men endnu var det bitterlig koldt. Om aftenen sad vi sammen, lyttende til vor lille radios meldinger fra England, indtil meddelelsen om, at krigen var forbi, endelig kom, efter tyskerne havde kapituleret betingelsesløst.

I provinsen

Også uden for København var der danske sydslesvigere i tysk krigstjeneste. Som oftest var der kun tale om en enkelt dansktalende og dansksindet sydslesviger blandt lutter tyske kammerater, og de havde ikke kontakt til andre indkaldte sydslesvigske soldater dér, hvor de gjorde tjeneste. De kunne dog godt have kontakt til danskere på andre måder – som det for eksempel var tilfældet for Peter Andresen fra Agtrup.

Peter Andresen blev født i 1920 i Kalleshave ved Agtrup og blev indkaldt til militærtjeneste i oktober 1940. Han fik sin militære træning som granatkaster i Flensborg – og det gav ham mulighed for hver søndag at cykle hjem til Agtrup. I rekruttiden skrev han breve hjem på dansk, og det blev der lagt mærke til, da de andre soldater skrev på tysk. Men det førte til, at Peter Andresen blev spurgt af en løjtnant, om han ville med en Vorkommando til Odense og gøre tjeneste som tolk. Eftersom det var en kendt sag, at det var godt at komme til Danmark, sagde Peter Andresen ja, og han blev derfor sendt med en bataljon til Odense i begyndelsen af 1941. Bataljonen fik kvarter på Odense Kaserne på Sønder Boulevard, og Peter Andresen blev brugt som stik-i-rend-dreng, hvor han fik opgaver med at hente og bringe blandt andet post i byen. Han kunne bevæge sig forholdsvis frit omkring, da der ikke blev holdt nøje øje med, hvor længe han var væk. Da der var langt fra kasernen på Sønder Boulevard til for eksempel det centrale Odense, hvortil mange af Peter Andresens ærinder gik, kunne han derfor ofte pleje sine egne interesser undervejs og for eksempel gå på kaffevisit. Også om aftenen – han skulle blot være tilbage på kasernen kl. 22. Desuden gjaldt det, at de tyske soldater skulle færdes to og to, men det undgik Peter Andresen, også i fritiden, så der var ingen kontrol med, hvad han foretog sig udenfor kasernen. Udover at være stik-i-rend-dreng var Peter Andresen også hestepasser på kasernen og havde ind i mellem staldvagt. Han var så heldig ikke at skulle stå vagt i porten til kasernen. Normalt havde

han stort set en almindelig arbejdsdag, med fri efter fyraften og aftenen til fri afbenyttelse – hvilket blandt andet blev udnyttet til besøg hos danske venner.

I sin fritid kom Peter Andresen hos familien Christiansen, der boede i Ørstedsgade i Odense. De havde haft et feriebarndag fra Sydslesvig, og Peter Andresens familie i Agtrup havde haft en feriedreng, Arne, fra Odense – så hver gang Peter Andresen skulle ud med breve, gik han en tur forbi Ørstedsgade og fik en kop kaffe på vejen. Peter Andresen lærte også sin kone, Edith, født Petersen, at kende i Odense. Edith havde en veninde, der arbejdede i en fotoforretning tæt ved kasernen på Sønder Boulevard, hvor de tyske soldater fik fremkaldt deres film. Her kom Peter Andresen ofte som bud. Peter Andresen mødte en majdag i 1941 de to piger i en park, og de fandt ud af, at der var gensidig interesse. De to mødtes ofte i Metodistkirken, hvor Edith kom, og Peter Andresen blev hurtigt accepteret i kredsen dér. Han blev blandt andet inviteret med til ungdomsgilder i kirken. Peter og Edith Andresen har fortalt om, at der nogen gange blev spyttet efter dem, når de gik på gaden – og det ærgrede Peter Andresen i dén grad, fordi han følte sig som mindst lige så dansk som dem der spyttede. Ediths familie var nok lidt bekymrede, da de hørte om hendes forbindelse med en tysk soldat, men da de først havde mødt ham, accepterede de Peter Andresen med det samme – de forstod at han var dansker og ikke frivilligt havde trukket i den tyske uniform.

I begyndelsen af 1942 kom der ordre om, at alle krigsduelige soldater skulle sendes til Østfronten – i Odense kunne man godt klare sig fremover med de gamle og de helt unge, blev det fastslået. Det betød, at også Peter Andresen blev sendt til Østfronten midt i februar 1942, efter at have opholdt sig næsten et helt år i Odense. Han blev hårdt såret i juni 1942 ved Sevastopol på Krim, og blev hjemsendt efter langvarige lazaretophold. »Entlassen« fra militæret blev han først i 1943. Edith tog til Sydslesvig for at være i nærheden af sin forlovede, og de blev gift den 2. december 1944.

Mens Peter Andresen var i Odense skrev han hjem til familien og fortalte om, hvordan det gik ham dér. Disse breve giver et indtryk af hverdagen udenfor kasernen, hvad han lavede i fritiden, og hvor-

Edith og Peter Andresen, hvor Peter Andresen er i tysk uniform. Fotograferet i Odense i februar 1942. Kan det være et kongemærke, Edith Andresen har i reverset?

dan han købte forskellige varer og sendte hjem til familien. Efter at han var kommet til Odense, skrev han også et brev til journalist ved Flensborg Avis J. N. Jensen, som korresponderede med mange af de indkaldte sydslesvigere, og takkede for, at han i sin rekruttid i Flensborg måtte komme i deres hjem:

20. juli 1941 – Peter Andresen til journalist J. N. Jensen, Flensborg:
Kære Familie Jensen!

Nu er det snart så længe siden jeg er rejst fra Flensborg, og jeg skam-

mer mig snart at jeg ikke har fået skrevet før til jer. Jeg siger dog endnu tak for at jeg altid har måttet komme hos jer i vinter, når jeg ikke vidste hvad jeg skulle drive på. Jeg har dog været heldig, som I måske allerede har hørt, her hvor jeg nu er, er dejligt, og for mig er det jo dobbelt dejligt, da jeg kan sproget. Har derigennem også mange fordele, jeg kommer hver dag ud i byen og lærer jo også mange folk at kende. Så ved jeg jo også, hvor jeg kan gå hen i min fritid. Og andre gode egenskaber er jo mad og drikke, som der endnu er nok af her, men derom ved I vel nok besked. Jeg tænker dog at jeg i nærmeste fremtid kører hjem på orlov, det er jo alligevel også det rigtige. De trænger sikkert også til lidt hjælp i høsten hjemme.

26. november 1941 – Peter Andresen til familien i Agtrup:

Jeg har dog sendt en lille pakke af, håber den når hen til sølvbrylluppet. Jeg selv kommer ikke, jeg prøver heller ikke på at søge om orlov, thi det er som far også tænker, jeg vil nødig støde dem for hovedet. Og selv om jeg gerne var hjemme til den dag, så har jeg det jo også godt her. [...] sender nu de billeder jeg tog da jeg var hjemme, jeg synes de er gode. Jeg har jo også vist Christiansens dem, de syntes også de var gode.

Så er der kommen en ny lov ud. Den lyder på at vi for december måned kan lade os tre dukaden penge sende. Det vil sige 3 gange 12,25 RM [Reichsmark]. I kan jo bare skrive hvad I vil have for de penge, så skal jeg nok sende det.

Jeg har også besøgt pastor Petersens svigerforældre.¹ Der var jeg meget velkommen, han kunne vel nok spørge ud.

Om Marscheinheit hersker der temmelig ro, men jeg holder også krigen godt ud her. Christian Petersen er også begejstret, han skrev. Jeg tror efter krigen er der mange der er klar over at Danmark er et godt land.

30. november 1941 – Peter Andresen til familien i Agtrup:

Jeg har det meget godt, i eftermiddag vil vi hen og se på landskamp på Odense Stadion, det er de danske mestre der spiller. Jeg har købt mig en sweater igen, mor, en prima. Hvis I vil sende de penge jeg skrev om i sidste brev, så er det bedst at sende alle på en gang, det bliver 36,75 RM. Har I fået min lille gave til sølvbrylluppet?

4. december 1941 – Peter Andresen til familien i Agtrup:

Jeg har i går sendt et par små pakker med Thode, som så ville sende dem af for mig. Håber I får dem, det er smør og bolsjer, men det er vel altid til at bruge til jul. Nå, men jeg regner snart med at få at høre om H. D. [Hans Detlef, Peter Andresens bror] er hjemme på orlov. Her er det altid det samme, lidt trivielt, men godt.

8. december 1941 – Peter Andresen til familien i Agtrup:

Det værste af alt er, synes det mig for mit vedkommende i det mindste, at man lige er kommet ind i arbejdet og har fået lyst til det igen, så er orloven forbi. Thi ved soldaten finder man jo ingen interesse. Ellers har jeg det jo som sædvanlig altid godt og tiden går. Jeg har jo mine forbindelser, og så længe jeg har dem, er jeg jo oven på. Hvor længe vi kan holde stillingen er som altid uklart. Jeg går ikke frivillig væk herfra alligevel, jeg sagde at jeg ville melde mig som flyver hvis der blev forespurgt. Men nu har jeg opdaget, at hvis jeg sidder her i Odense kan jeg ikke få mig selv til det, thi to gange har de spurgt om flyvere, men jeg holdt pænt munden i. Nej, lad dem gøre hvad de vil, det frivillige er også sådan en sag.

12. december 1941 – Peter Andresen til familien i Agtrup:

Mor skriver, at Christian Petersen godt kan lide at være i Danmark, det samme fik jeg også at vide, men i går skrev han nu, at han i dag igen starter mod Øst. Det var han jo ikke ret glad for, kan I nok tænke. Det er jo en skam, han har jo i grunden fået nok af det i første omgang. Med Albert er det jo kedeligt, og hvis det passer med Jens Peter Paulsen. Ja ja, det går ikke uden tab af. Nej, lad bare være at sende noget ned til Thode, det lønner sig næsten ikke, thi det bliver bare tørt, og foruden kan man jo købe nok her, så jeg sulter ikke i julen alligevel. Nu får jeg jo penge, det er nu ikke så dumt, med 25 kr. om hver 10 dage kan man leve helt godt. Jeg skal nok prøve på at sende det mor skriver om. Jeg vil dog også se at få nogen gaver til Christiansens til jul.

Ellers har jeg det prima, jeg kan sagtens få fritiden til at gå. På søndag er jeg indbudt til nogen i ungdomsforeningen. Jeg kender dem ikke personligt, men jeg går alligevel hen. Vi må dog bare gå to mand ud af kasernen på en gang. Men jeg siger bare til vagtposten,

Stuen på kasernen på Sønder Boulevard i Odense, hvor Peter Andresen lå som tysk soldat 1941-1942. Peter Andresen ligger i sengen til venstre.

at sådan en krop kan nok klare sig selv. Og så lader de mig også gå. Ellers intet nyt.

20. december 1941 – Peter Andresen til familien i Agtrup:

Sidste søndag var jeg indbudt til besøg hos en meget velhavende familie, som jeg har truffet i kirken, det var med gæstebog og så videre. Vi havde det godt. Søndag er jeg indbudt til Christiansens til at spise æbleskiver, fordi jeg ikke kan komme juleaften. Ja, jeg må sige, det at være soldat her i Odense er det rigtige for mig.

27. december 1941 – Peter Andresen til familien i Agtrup:

I må undskylde, hvis det jeg nu skriver kommer lidt pludseligt, men det er altså sket alligevel, at jeg er gået hen og har forlovet mig. Jeg ved jo godt at vi er lidt unge, men da vi nu engang er kommet til at holde så meget af hinanden, synes jeg vi kunne lige så godt forlove os i julen, som at vi ventede lige til den dag at jeg rejser herfra. Hun hedder Edith Petersen og bor i H. C. Andersensgade 28 her i Odense. Hun er kun 17 år gammel, fylder 18 den 30. august. Edith har altid

været på landet som barn og er meget interesseret for landet. Jeg er sikker på hun nok skal klare den. Nu er hun sypige og er snart udlært i de fag, derfor var det også jeg sagde til mor, at jeg skulle nok se og tage en der selv kunne sy hendes tøj. Ediths far arbejder i Vinkompagniet her i Odense, hvor han vel altid har været. Politisk er han indstillet lige som vi, så ved I vel nok hvad det vil sige. Derfor var det jo også forbunden med nogle vanskeligheder, det vil sige inden de kendte mig. Nu går det ligefrem storartet.

30.-31. december 1941 – Peter Andresen til familien i Agtrup:

Hans Detlef skrev, at kreaturerne var ved at blive dyre, ja folk ved nok ikke rigtig hvad de skal gøre med alle deres penge. Men med mit jordkøb, det går så jo nok i orden. Ja, bare vi slipper helskindet fra det, skulle de bagefter gerne se mange flere løjer. Jeg har jo ikke forlovet mig for at gifte mig med det samme, derfor har jeg også sådan en ung pige. Nej, jeg skal i det mindste have 6-7 år at arbejde i endnu inden. I den sidste tid har jeg jo hver aften været sammen med Edith, vi har været inviteret så mange steder. I aften, nytårsaften, skal jeg også derhen.

1. januar 1942 – Peter Andresen til familien i Agtrup:

Kære allesammen!

Mange tak for jeres nytårshilsen, som jeg modtog i går aftes på nytårsaften. Jeg har jo været ude og spise hos Ediths forældre nytårsaften, men klokken 9 skulle vi alle være i kasernen. Der var de jo alle godt fulde som de plejer, I skulle have set Ketel, ham havde de sådan pakket en rigtig god en på. I formiddag lå han i sengen, det vil sige alle 5 minutter var han oppe at kaste op. Han lignede mere et lig end hr. Ketel. I dag har jeg fri til klokken tolv og er her hjemme hos Edith. I aften går vi i kirke. Ja, jeg ved lige hvordan jeg skal rette mig det ind som soldat. Men det bliver jo en slem tur, hvis jeg engang kommer væk herfra. Men I behøver ingen angst at have, jeg skal aldrig lade hovedet synke. Christiansens fik i julegave: de to store unger og Christiansen fik tobaksvarer, fru en stor flaske parfume og lille Lise en god æske praliner. Edith har fået et par skistøvler. Af Edith har jeg fået et par selvstrikkede strømper, sokkeholdere, et håndtørklæde og forskellige cremer.

4. januar 1942 – Peter Andresen til familien i Agtrup:

Jeg har i dag sendt en fødselsdagspakke af til dig, mor, håber du får den, thi den er temmelig værdifuld. Hans Detlef skrev om han skulle sende penge til kjoletøj til Hedvig [Hans Detlefs kone – Hans Detlef og Hedvig blev gift i 1942], jeg skriver han skal bare gøre det to gange. Så skal jeg nok få noget rigtig smart. Jeg får vel nok engang at vide hvad det skal være. Jeg skriver dog snart til Hedvig. I morgen er det søndag, og jeg skal hen til Edith.

13. januar 1942 – Peter Andresen til familien i Agtrup:

Søndag var Edith og mig ved hendes kusine til fødselsdag. Jeg bliver nu jo snart helt kendt med hendes familie.

30.-31. januar 1942 – Peter Andresen til familien i Agtrup:

Du har måske hørt fra Hedvig, at vi skulle købe tøj til Rina, men Edith mener, at hvis hun nu køber til Hedvig, skal det ikke være silkestof, thi hun mente nærmere det skulle være uldstof. Det må I dog selv bestemme, jeg får det nok sendt på en eller anden måde, selv om det også bliver for tungt. Ja, hvad en Oberschütze ikke alt har om ørerne. I spørger hvordan det går med lønningen, hvis det er gået hidtil går det nu først, thi hvis jeg har fri, er jeg jo hjemme hos Edith, og vi går ikke ud i lokaler, thi at gå privat er meget bedre.

6. februar 1942 – Peter Andresen til familien i Agtrup:

Kære allesammen!

Mange tak for jeres brev, som jeg lige har læst og mange tak for indbydelsen til konfirmationen. Om det går for mig ved jeg ikke, men jeg kunne godt tænke mig, at jeg fik det i orden for Edith. Nu skal jeg få snakket med hende i morgen. I aften har jeg lige pakket to pakker, hvis der ellers er noget I mangler, skriv bare, for jeg har endnu nogle penge. Tøjet til Hedvig bliver nok sendt i de næste dage, nu skal jeg først se hvor meget det vejer, hvis Edith har købt det. Hvor vidt Edith klarer brevet på tysk ved jeg ikke, men det er ikke så slemt det hun kan. Søndag skal vi igen til gæst hos nogen fra vor forening.

13. februar 1942 – Peter Andresen til familien i Agtrup:

Kære allesammen!

Edith og Peter Andresen, fotograferet i Odense i anledning af deres forlovelse i 1941. Peter Andresen skulle færdes i uniform, så for at få et forlovelsesbillede med ham i civilt tøj måtte han låne af Ediths far og bror.

Så er jeg som sædvanlig igen hos Edith, og nu da vi har fået billedet forstørret, vil vi lige sende et til jer. Jeg har i grunden ventet på post fra jer, men det er så vel på vejen her til. Med mit arbejde går det meget godt. Og i fritiden har jeg det jo endnu bedre.

16. februar 1942 – Peter Andresen til familien i Agtrup:

Kære allesammen!

Nu da jeg lige er før rejsen, vil jeg lige sende jer et par ord. Jeg sidder her for sidste gang hjemme hos Edith i denne omgang. Jeg har i lørdags fået besked. Om middagen skulle jeg til Hauptmannen og blive Gefr. [Gefreiter] og så sagde han, at jeg skulle med på mandag. Det

er en hård omgang for Edith, men vi vidste jo, at det kom engang. Og jeg må sige, meget af det jeg har hørt her i Ediths kreds vil hjælpe mig meget, hvis jeg engang kommer ud. Og jeg fortryder ikke, hvad jeg har gjort. Ellers er der vel ikke noget foreløbig, jeg skal nok skrive så hurtigt som muligt igen. Men som sagt, ingen alarm, jeg med mit militær-held. Er I tilfreds med tøjet til Hedvigs kjole?

De indkaldte sydslesvigske soldater holdt sig som tidligere nævnt orienteret om hvordan det gik med venner og bekendte hjemmefra, dels gennem Flensborg Avis, som de fik tilsendt, dels gennem brevveksling med dem derhjemme og hinanden. Et eksempel på det ses af følgende brev fra Frederik Petersen til Leo Dane. Her giver Frederik Petersen oven i købet udtryk for, at han har prøvet at finde ud af, hvor Peter Andresen var, så de kunne ses – midt i krigshelvedet på Østfronten:

3. august 1942 – Frederik Petersen til Leo Dane:

At der er faldne danske kammerater foran S. [Sevastopol på Krim], har jeg endnu intet kendskab til. Men en af mine gode venners sønner er her blevet slået til krøbling for livstid. En landmandssøn fra Agtrup (Ladelund), der indtil dette forår endnu lå som soldat i Odense, og der fandt sig en dansk kæreste. Straks i begyndelsen af kampene foran S. blev han hårdt såret, venstre arm revet af, højre ben revet af, en granatsplint i brystet og en anden i ryggen. Nu ligger han på et lazaret i Tyskland, i Saksen.

Jeg havde lige fået ham opsporet, havde fået hans Feldpost-Nr. og skrevet til ham for at få aftalt, hvor og hvornår vi kunne mødes; for godt en uge siden kom mit sidste brev til ham tilbage. Hvor er det trist! Og han var landmand med liv og sjæl!

Peter Andresen blev såret ved et granatnedslag under kampene ved Sevastopol i juni 1942. Heldigvis havde han kort forinden vist venlighed overfor en russisk krigsfange, der hjalp med at bære kasser med granater til de tyske granatkastere. Den russiske krigsfange havde næsten intet tøj, og da det var koldt om natten, havde Peter Andresen givet ham sin frakke. Det kom ham til gode, efter han var blevet såret, for krigsfangen hjalp sammen med andre krigsfanger

og Peter Andresens soldaterkammerat med at bære ham tilbage til en bunker, hvor der var sanitetsfolk. Herfra kom Peter Andresen til en central forbindingsplads, hvorefter han blev fløjet ud af området. Han mistede en arm og et ben ved Sevastopol, men det har ikke hindret ham i derefter at leve et langt liv som landmand i Agtrup – og det forhindrede heller ikke ægteskabet med Edith fra Odense, da Peter Andresen var kommet hjem efter lange ophold på lazaretter.

Aksel Lieb, der var lærer på Den Danske Kommuneskole i Flensborg, hørte også til de indkaldte sydslesvigere. Han blev indkaldt i februar 1940 som en blandt de syv af skolens elleve lærere, der gjorde tysk krigstjeneste. Indkaldelserne lammede skolens virksomhed, men alligevel blev undervisningen opretholdt, fordi mange af lærernes koner overtog deres indkaldte mænds lærergerning – således også Aksel Liebs kone, Kirsten. Aksel Lieb blev født i 1912 og var ved indkaldelsen i 1940 aktiv i det danske mindretals arbejde i Flensborg. Han kom til at gøre krigstjeneste hele krigen igennem, både i Østprøjsen, Berlin og Norge. Den første rekruttid fra februar til maj 1940 tilbragte han i Hamborg. Herfra kom han til Århus fra slutningen af maj 1940 til begyndelsen af august 1940 som afslutning på rekrutuddannelsen. Det var ikke Aksel Liebs danskkundskaber, der bragte ham til Danmark, men da han først var i landet, gjorde tyskerne god brug af hans evner til at tolke. Aksel Liebs enke, Kirsten Lieb, har fortalt om, hvordan Aksel Lieb for eksempel måtte tolke mellem tyske officerer og velstående århusianske borgere, der inviterede tyskerne på sejlture i deres lystyachter i Århus-bugten. Desuden måtte han ofte bistå ved indkøb af rationerede varer, og når der skulle arrangeres forskellige former for selskabelighed mellem danskere og tyske officerer.²

I Århus arbejdede Aksel Lieb på den militære skrivestue, og tolkeopgaverne fik han så i opdrag ved forekommende lejligheder. Det fremgår af hans breve hjem til konen, Kirsten, at han fandt arbejdet på skrivestuen interessant, og at han med faste daglige arbejdstider i fritiden havde gode muligheder for at besøge de venner og bekendte, han allerede havde i byen. Aksel Lieb havde nemlig i begyndelsen af 1930'erne læst på Handelshøjskolen i Århus for at tage en handelsuddannelse, og fra denne tid mødte han flere kendte ansigter i byen. Derfor syntes han, at det var godt at komme til Århus, da han

jo kendte byen i forvejen. Ligesom andre soldater i Danmark – tyske såvel som sydslesvigske – var Aksel Lieb glad for den gode og rigelige kost og de gode muligheder for indkøb i Danmark, hvilket naturligt førte til skrivelser om muligheder for forsendelse af pakker.

Brevene vidner også om de snærende censurbestemmelser for feltpostbrevene. Under indtryk af påbuddet om ikke at nævne stednavne gør Aksel Lieb meget ud af indviklede beskrivelser af sit opholdssted, ved hjælp af erindringer om fordums ophold i de områder han nu kommer igennem som soldat.

Opholdet i Danmark i 1940 gav også anledning til betragtninger over den politiske situation. Endnu så det ud til, at Tyskland under Adolf Hitlers ledelse ville sejre, og at Danmark og danskerne ville indrette sig derefter, mente Aksel Lieb. Alt i alt var han glad for at være i Århus – men alligevel ønskede han ikke senere at vende tilbage til Danmark igen for at gøre krigstjeneste i landet. I 1943 søgte han om at blive knyttet til det tyske militærs tolketjeneste, og han søgte i denne forbindelse bevidst og eksplicit om ikke at komme til Danmark. Han blev derfor uddannet med henblik på de norske forhold og sendt til Norge.

I den tid Aksel Lieb var i Danmark i 1940 ventede Kirsten Lieb deres første barn, med forventet nedkomst i juli. Derfor var Kirsten Lieb naturligt nok lidt bekymret for, om det kunne lade sig gøre for ægtemanden at sende pakker hjem til Flensborg. Han mente dog, at danskernes fornuftige optræden ved besættelsen den 9. april 1940 hurtigt ville føre til ordnede forhold:

18. april 1940 – Aksel Lieb til Kirsten:

Det er da rart, at Else vil overlade dig så meget børnetøj. Jeg tror ikke, du skal være bange for, at pakker ikke kan sendes. Jeg tror, at i løbet af ganske kort tid vil hele samfærdselen mellem Danmark og Tyskland være normal igen.

Jeg mener, at Danmark har ført en uhyre klog politik. Hele det danske folk vil sikkert engang være regeringen Stauning³ taknemmelig for dets optræden under de nuværende forhold. Jeg ved godt, at mange af de kære patrioter både i Flensborg og i Danmark vil sige mig imod. Det rører mig imidlertid ikke. Jeg er jo vant til at være i opposition.

Ja, Danmark slipper ikke så let igennem brændingen denne gang, det er indlysende – men mon ikke det danske folk trænger til lidt modgang, når vi skal være helt ærlige? Vi har da ofte været af den mening, mens vi gik på seminariet.⁴

21. maj 1940 – Aksel Lieb til Kirsten:

Nu er jeg altså landet i det »forjættede land«. Her er dejligt. Jeg befinder mig som blommen i et æg. En stor behagelighed er det jo også for mig, at jeg kender byen ud og ind, selv om det er ni år siden jeg var her et helt år.

Mine kendskaber til det danske sprog er mig til megen nytte, og jeg har allerede udført mange småhverv samt fungeret som tolk adskillige gange, skønt vi kun har været her knap et døgn. I dag har jeg således opholdt mig den meste tid inde i byen på forskellige indkøb. Jeg selv behøver på disse ture ikke at slæbe på noget; det har jeg andre folk med til. Jeg tror altså nok, at jeg kan holde til tjenesten her.

Befolkningen er elskværdig og imødekommende, og man mærker meget lidt til, at vi anses for uvelkomne gæster. Den danske kaserne vi ligger i, er i en frygtelig tilstand. Vi er jo forvante fra Hamborg. Nu bliver alt her imidlertid sat i stand af os, så vi skal nok få et hyggeligt hjem her.

31. maj 1940 – Aksel Lieb til Kirsten:

Livet her går sin normale gang. Det er forbavsende så hurtigt man nu her i Danmark er kommet efter mørkelægningen. For blot nogle måneder siden var det dog sådan, at folk syntes, at det med mørkelægning var noget overflødigt pjat; men jeg skal love for, at piben nu har fået en anden lyd.

Sidste søndag tilbragte jeg hos Stampes.⁵ Jeg var der hele dagen og vi havde det vældig rart. Der var jo meget at snakke om, da vi nu ikke havde set hinanden i næsten et år. Jeg har her i byen allerede truffet flere gamle bekendte. En kammerat fra Handelshøjskolen, P. Friis, og en af de unge folk fra Peter Jessen⁶ ved navn Wandall. Han er nu i en forretning her i byen.

Forplejningsmæssigt lider vi jo ingen nød her. Kosten vi får er udmærket, smørrationerne er blevet betydelig større, og trænger vi ellers til noget, kan vi jo købe alt hvad hjertet lyster. Hos antikvar-

boghandlerne har jeg endnu ikke været. Jeg har nøjedes med at studere deres vinduer. Hvis jeg køber noget, bliver det også kun lige en enkelt bog til øjeblikkelig læsning.

Jeg synes det er udmærket, at du har købt en barnevogn. Sikker er da sikker, og når barnevogne er så vanskelige at få, må man da virkelig sætte sig ud over gammel overtro og fordom. Hvis der ellers er et eller andet opnåeligt, som jeg kan sende dig, skal du bare skrive. Selvfølgelig må det ikke være for dyrt, thi særligt langt strækker mine 10 RM [Reichsmark] jo ikke.

Vor daglige tjeneste går til kl. 19, og så har vi fri til kl. 22. Da skal vi være hjemme på kasernen igen. Desuden har vi fri lørdag eftermiddag og aften samt hele søndagen. Tjenesten former sig ellers omtrent på samme måde som i Hamborg, kun for mig personlig er der jo sket lidt forandring, idet jeg, når forholdene kræver det, fungerer som tolk. Dette med tolkevæsenet betyder for mig, at tjenesten i sin helhed er blevet betydelig lettere for mig. Du ser altså, at jeg ikke har nogen grund til at klage.

9. juni 1940 – Aksel Lieb til Kirsten:

Jeg længes snart efter at komme hjem på besøg en tur. Det kunne være så rart; men selvfølgelig skal jeg være tilfreds, så længe jeg kan få lov til at gå her. Jeg er fuldstændig klar over, at jeg har det så meget, meget bedre end de fleste af mine kammerater.

Jeg skal nu en af de første dage se at få en lille pakke afsendt til dig. I første omgang bliver det blot lidt knas. Jeg har endnu ikke kunnet finde et Tatol-udsalg⁷ nogen steder på egen hånd; men når jeg nu begynder at spørge mig for, finder jeg det vel, og så skal jeg nok se at få fat i de ønskede gulvklude. Kaffe har vi ikke lov at sende. Selv om vi altså kan skaffe os lidt kaffe underhånden, må vi ikke sende det. Kan hænde, at der er nogen der risikerer det alligevel, men jeg holder mig hellere til lovens paragraffer, det er langt det sikreste.

Jeg har fundet en del venner her, og jeg finder stadig flere. Jeg render som regel altid rent tilfældigt på dem på gaden. For de flestes vedkommende drejer det sig om venner fra Handelshøjskolen.

18. juni 1940 – Aksel Lieb til Kirsten:

Vi sidder på et dejligt konditori og skriver (Kurth⁸ og jeg). Kagerne

er lige spist og nu nyder vi kaffen med cigar, medens hver skriver til sin kone.

Jeg tror ikke jeg får lejlighed til at besøge morbror Karl. Det kunne være morsomt, om det havde ladet sig gøre; men vi kan jo ikke sådan rejse, som vi vil. Vi har vore pligter her, der skal udføres først og fremmest. Derimod var vi i går på en stor øvelse, hvor jeg så mange kendte egne. Som ved så mange andre lejligheder var jeg også under denne øvelse meget heldig. Jeg kørte det meste af dagen rundt i bil – og var kun en eneste gang ude af den et sted langt ude på »bøhlandet«. Bilturen var i høj grad en tur gennem »mindernes land«. Hvis det havde været muligt at stige ud undervejs – hvilket altså ikke var tilfældet – ville jeg have været i stand til at besøge Helga Backs, Skadhedes, Børge Nielsens og mange andres hjem. Ligeledes ville jeg kunne have aflagt besøg på mange af vore gamle lejrpladser fra hin berømmelige sommertur.⁹ Således kørte vi direkte forbi den sidste lejrplads vi havde. Du ved nok, den hvor vi om natten blev bombarderet med sten, og hvor vi lå lige ved kirken, fra hvilken der skulle være begravelse næste formiddag. Det mest rørende var næsten, at jeg så Lillesø og mindedes en 12. september for nogle år siden, da her afspillede et stort drama. Mindes du dramaet i hele sin gru?

Her i byen findes ikke noget Tatol-udsalg; men gennem min bladhandler er jeg kommet i forbindelse med formanden for den lokale afdeling af Dansk Blindesamfund, og hvis gulvkludene endnu fremstilles, får jeg nok nogen gennem ham.

24. juni 1940 – Aksel Lieb til Kirsten:

Det er nu mandag formiddag kl. 10.30. Jeg har været på vagt siden søndag middag. Denne gang var det kasernevagt, du ved af den slags, der også står udenfor kasernen i Flensborg. Vi bliver afløst nu kl. 12 og har så fri resten af dagen. Egentlig burde jeg vel lægge mig til at sove så; men jeg går nu nok i byen i stedet for. Kaj Petersen (en af mine kammerater fra Handelsskolen) og hans kone venter mig i hvert fald i eftermiddag og aften. Han har en stor klædehandel her i byen.

29. juni 1940 – Aksel Lieb til Kirsten:

Jeg er i dag på vagt igen. Denne gang er det atter havnevagt til i

morgen (søndag) middag. Om eftermiddagen vil jeg så se at komme en tur ud til Stampes. Jeg har kun været der den ene gang. Raden af venner og bekendte er snart blevet så stor, at det kniber med at komme rækken rundt; særlig til de fjernere boende er det ikke så let at komme, da vor friaften jo ikke er så lang.

I går var vi på en dejlig øvelse, der også førte mig til kendte egne. Blandt andet passerede vi Mols Kro og Femmøller. I begyndelsen af ugen stod jeg en eftermiddag inde i butikken hos min kammerat Kaj Petersen. Døren stod åben, for det var varmt. Medens vi sådan står og snakker, får jeg pludselig øje på to kendte ansigter ovre på det andet fortov. Det var Stoffer og Skadhede. Jeg benede straks derover. De så mig ikke, før jeg var helt inde på livet af dem. Jeg skal love for, de blev overraskede. Jeg fik Skadhedes adresse og skulle da endelig komme ud at besøge dem; men det skulle være inden søndag, for den dag rejste de til Samsø. Jeg nåede desværre ikke at komme ud til dem; men morsomt var det da at snakke med dem, selv om det kun var for et øjeblik.

Du skal ikke være bange for, at jeg her tager på i vægt. Selv om forplejningen er god, og jeg tager rigeligt for mig af retterne, er der sørget for så rigelig motion, at »pundene« slet ikke får lejlighed til at sætte sig fast. Vi kommer rigeligt ud at bade, og solen har allerede sat sine tydelige spor på mig. Min kulør er sundere end nogensinde før i min tilværelse.

2. juli 1940 – Aksel Lieb til Kirsten:

I dag fik jeg gennem en af mine kammerater en frisk hilsen fra din far. Den stammede fra den stedlige slagtehusinspektør, der havde været sammen med din far fornylig. Nu skal jeg sammen med kammeraten ned til ham og høre nærmere en af de første aftener.

7. juli 1940 – Aksel Lieb til Kirsten:

Vi har for en kortere tid forladt vor oprindelige residens og befinder os nu i en lille by, der ligger lige nordøst for den bitte idylliske by, der dannede det østligste punkt i vor uforglemmelige telttur.¹⁰ Denne del af landet har udmærket øvelsesterræn – derfor denne udflugt. Vi vender nok tilbage til vor gamle kaserne om ca. en uge. Her er ganske vidunderligt. I dag søndag har vi næsten tilbragt hele eftermid-

dagen nede ved stranden. Ja, vi har da været inde at drikke kaffe ind imellem, men ellers har det været friluftsliv helt igennem. Vi sidder for øjeblikket fire mand høj ved et bord i en restaurant á la »Lunden« og skriver hjem, samtidig med at vi nyder en lille genstand.

11. juli 1940 – Aksel Lieb til Kirsten:

Mit ophold i det nye kvarter varede kun to dage, så blev jeg kaldt tilbage til det gamle kvarter til noget skrivestuearbejde. Jeg har nu arbejdet på skrivestuen siden i mandags. Det er yderst behageligt og næsten endnu nemmere end at være lærer.

Jeg var sidste aften nede hos slagtehusinspektøren og modtog igen din fars hilsen. Inspektøren havde været sammen med din far ved et møde i Odense, og de var tilfældigt kommet i snak. Gennem andre bekendte fik jeg i dag en hilsen fra en hr. Lund. Jeg kender endnu ikke noget til ham; men han havde fortalt fru Christensen (Bladcentralen), at min far har været med til hans bryllup. Nu skal jeg se at spørge ham ved lejlighed. Hans kone er fra Flensborg.

Nu har Danmark jo fået en ny regering, der skulle blive det, man kalder en samlingsregering. Om den virkelig kan samle hele det danske folk om sig vil sikkert snart vise sig. Det afhænger jo først og fremmest af, om folket for en gangs skyld kan give afkald på dets stadige kritikerlyst. Det Danmark nu trænger til er ensretning – jernhånd – kun det kan give landet en ny fremtid. Disse ord vil sikkert skurre fælt i mange flensborgske patrioters ører; men vær forvisset om, at sådan ligger landet.

Hvad fremtiden angår – her tænker jeg altså på Europas fremtid – er jeg også overbevist om, at den vil blive lys og lykkelig. Tyskland vil ikke gå hen og oprette et nyt Versailles¹¹, dertil er Føreren¹² alt for klog og vidtskuende. Selvfølgelig vil de små lande blive afhængige af de store; men det er jo intet nyt i verdenshistorien. Når så blot afhængigheden ikke bærer nogen ydmygelse i sig, har det jo også mindre at sige.

Vejret er nu igen pragtfuldt. For nogle dage siden fik vi ellers en bunke regn; da I havde tordenvejr, havde vi her også et forrygende uvejr. Vi sad just i bussen hjem fra stranden, da det brød løs. Da bussen så holdt ved et af stoppestederne oppe i byen (det var i den anden by, hvor jeg kun var de to dage) opdagede vi så et konditori

Aksel Lieb med sin datter Kirsten i barnevognen i sommeren 1941. Kirsten blev født i juli 1940, mens Aksel Lieb var i Århus som tysk soldat.

på den anden side af gaden. Så hoppede vi ud og nød dér kaffe og lagkage, til uvejret var forbi.

Nu er der sat en stopper for forsendelsen af feltpostpakker fra Danmark. Jeg tænker, det har taget for stærkt overhånd. Jeg har fået gulvkludene nu, men jeg er altså ikke i stand til at sende dem.

17. juli 1940 – Aksel Lieb til Kirsten:

[Aksel Lieb har nu fået underretning om, at han er blevet far til en datter, Bente, men han har ikke set hende endnu. Det kan for en førstegangsfarvelter vel være svært at forestille sig, hvor stor sådan en nyfødt baby er, og så må vennen træde til med målestokken:]

Jeg sidder i butikken hos Kaj Petersen og skriver dette brev. Kaj Petersen har lige på en tommestok vist mig, hvor meget 51 cm er – både når ungen ligger ned og når den står op.

Der er måske udsigt til, at vi snart forlader disse græsgange for at drage tilbage til Tyskland. Foreløbig er det altså kun rygter, men måske bliver de jo til virkelighed inden ret længe.

22. juli 1940 – Aksel Lieb til Kirsten:

Hos en af mine nye venner, boghandler Brummerstedt jr. og frue, fik jeg et nydeligt album, »Vort Barn«, og fru Brummerstedt har strikket et par nydelige sko til Bente. Jeg skal se at få det sendt på en eller anden måde.

Jeg kommer endnu en gang tilbage til spørgsmålet: Danmarks fremtid. Jeg vil i den forbindelse fremhæve, at det danske folk endnu ikke har lært nok af tiden. Selvfølgelig gav besættelsen det danske folk et vældigt chok; men da man så opdagede, at de tyske tropper var flinke og tiltalende mennesker, slog størsteparten af folket sig hurtigt til ro. Får Danmark altså ikke en statsmand, der kan gribe igennem hårdt og fast, er jeg bange for, at hele folket falder i søvn. Man hører atter alt for ofte parolerne: »Vi gider sgu' ikke« og »Det er der ikke noget sjov ved.« Hvis Danmark skal frelses, må det være af det nye Tyskland. Trods alt hvad der kan indvendes mod et og andet, er Tyskland for tiden den sundeste stat der findes.

Du mener, at det er den tyske påvirkning, der får mig til at fremsætte denne opfattelse; men det er det altså ikke. Du må bedst selv vide, at jeg vanskeligt lader mig påvirke, og at jeg altid er på vagt overfor alt, hvad der er nyt og fremmed. Man skal imidlertid ikke lukke øjnene for kendsgerningerne, og at demokratierne har overlevet sig selv, derom er der ingen tvivl.

Nede hos Brummerstedts (eller rettere hos fru Brummerstedts forældre, billedskærer Eli Sørensen), hvor jeg tilbragte hele dagen i går, kom vi også mange gange til at tale om dig og Bente, og Brummerstedts kommer til Flensborg og besøger os, så snart krigen er forbi.

Aksel Lieb gav i brevene til sin kone blandt meget andet også udtryk for sin opfattelse af danskernes forhold til den tyske besættelsesmagt. Så kort tid efter selve besættelsen den 9. april 1940 mente han, at de tyske tropper fik en venlig modtagelse af danskerne, og han vurderede Danmarks manglende modstand og kampvilje ved besættelsen som klog. Samtidig luftede han her i sommeren 1940 politiske holdninger, der talte om behovet for en stærk statsmagt i Danmark, demokratiets fallit og det nye Tyskland som en stat, der trods alt

kunne læres meget af. Der var brug for en idealistisk, politisk og moralsk dansk opvågner.

Den 8. august 1940 vendte Aksel Lieb tilbage til Hamborg. Dér og i resten af krigen fortsatte han sin brevvæksling med sin kone, Kirsten. Han korresponderede også hyppigt med vennen Frederik Petersen, den daværende generalsekretær i Flensborg, der også gjorde tjeneste som tysk soldat.¹³ Gang på gang fandt de to anledning til at drøfte Danmarks sag. Frederik Petersen og Aksel Lieb skrev til hinanden, som om de stadig var engageret i en af de samtaler, de så åbenlyst ofte havde ført med hinanden. Men desværre er kun brevene fra Aksel Lieb til Frederik Petersen bevaret, så Frederik Petersens del af kommunikationen kendes ikke. Men også Aksel Liebs breve alene giver et indtryk af de to venners synspunkter om udviklingen i Danmark. Selv om det er en ensidig samtale, fortæller den dog en hel del om de refleksioner og spekulationer, de indkaldte sydslesvigere gjorde sig i forbindelse med deres hjemstavn og forholdene i Danmark. Aksel Lieb skrev til Frederik Petersen om sit syn på Danmark, og om forskellene mellem Danmark og Tyskland i forbindelse med for eksempel vareknaphed – og Frederik Petersen får også en kommentar med på vejen om hans position som tysk soldat i Danmark.

28. august 1940 – Aksel Lieb til Frederik Petersen:

Vi er nu vendt tilbage til vor gamle kaserne i Hamborg. Det er en blandet fornøjelse at være i Tyskland igen efter de gode dage i Danmark; men så længe vi endda kan blive under fredelige forhold, må vi jo ikke klage.

Af og til hører man jo, at kammerater har måttet lide på grund af deres danske sindelag. Heldigvis må jeg sige, at jeg aldrig har mærket det ringeste til noget sådant. Jeg modtager »Flensborg Avis« hver dag. Den går på omgang blandt en del tyske soldater, der gerne vil holde deres danske kundskaber (fra besøget deroppe) ved lige. Det sker også nu og da, at et eksemplar bliver liggende på skrivestuen; men det er der ingen der tager anstød af. På vor stue ligger avisen og flyder alle mulige og umulige steder.

Mit indtryk af forholdene i Danmark, på det tidspunkt da vi forlod

28. 10. 43

Ø. 12, den 11. 10. 43.

Kære Frederik,

12. / 20. 10. 43

af 10. f. d. H. Regeringen Tale for Wæb-Prægen samt Brev-
papir og Koneklæde. Altså har jeg da faktisk nok til
lange Tider.

Altså jeg det faktisk ved
næret. Altså Hænder i nye vognkøkkene i Aalborg. Heldt
godt bliver den mit aldrig mere; - men det med
hjælpe mig! Føle jeg ikke store alene af denne Krig,
men jeg ender mere glad.

Det glæder mig at høre, at
den Tids Tænder for de væbnede Tider, der for Sjællands
bevoks i Danmark, alligevel bliver dig godt. Jeg hader
næst intet af dig, der jeg hader om Undtagelsestilstanden
og alt det andet; men de har alligevel ikke været
nogen Grund til Rødder. Følelse i Undtagelse-
tilstanden vil opbevare mig; - men en hel Række
tilsluttede Løse har den jo drøgt med mig, og de vil
jo vil vedblive. Jeg har ikke mere se, at de er
nogen værdifuld Følelse mellem Danmark og
de øvrige besatte Lande. Omvendt af en sædvan-
Tilstand vil vil også tilbringe for nogle Tider.
Altså har de de i hvert Fald tage inden først at
spørge længe. Det forekommer jo Forstandligt; - men
om det gerne i det lange Løb er jo et bestemt andet
Spørgsmål. Den, der for med længe, men som
Rødder længe, det har Historien længe tilsluttede
Pædagog.

For Kisten har jeg hørt, at den for
hvert Tid siden har været for Bøder. Rødder alle
mede! Jeg tænke mig egentlig, det vilde være til
Dagene Følelse; - men de har den værdifuld
og se det højt til at komme en Til til Føle-
lse?

Eksempel på et af Aksel Liebs breve til Frederik Petersen, skrevet den 11. november 1943, mens Frederik Petersen opholdt sig i Struer. Heri kommenterer Aksel Lieb undtagelsestilstanden, som tyskerne indførte den 29. august 1943, blandt andet med konklusionen: »Den der farer med lempe, når som regel længst.«

landet, er, at der vel foreløbig ikke er udsigt til nogen nødstilstand. Folk må vel nok indskrænke sig på en del områder; men besparelsen sætter dog nærmest ind der, hvor det ikke drejer sig om nødvendighedsartikler. Landmændene ser det ikke så godt ud for. Mangel på foderstoffer til høns og kvæg. Mad til landets egen befolkning vil der dog altid være nok af.

Her i Hamborg er der, som også i mange andre tyske byer, danske arbejdere, så det er slet ikke så sjældent, at man hører det danske sprog på Hamborgs gader. Gennemgående er de danske arbejdere vist ret tilfredse med kårene i Tyskland. De får jo også lov til at modtage pakker hjemmefra, det hjælper jo på forholdene.

20. juni 1942 – Aksel Lieb til Frederik Petersen:

Nu står sommerferien snart for døren derhjemme. Min kone og den lille Bente rejser i begyndelsen af næste måned til Danmark.

Både Kirsten og Bente kan have godt af et langt landophold, og der er jo ingen tvivl om, at de nok skal blive plejet på alle leder og kanter. Selv om Danmark heller ikke mere er landet, der flyder med mælk og honning, så står den danske landmand sig dog godt den dag i dag. Han har nok at spise, er for en stor del uberørt af de store prisstigninger, der trykker den danske bybo og tjener måske endog på den konto. Værst bliver det så selvfølgelig for Kirsten og Bente at vende tilbage efter sommerferien. Jeg husker nok den elendighed, det var sidste år.

Nå, det må de jo se at blive færdige med.

9. november 1943 – Aksel Lieb til Frederik Petersen:

Jeg vil nok tro, at fattigdommen i Tyskland gør et ret stærkt indtryk på dig, der kommer fra et land, hvor alt endnu er forholdsvist rigeligt, og hvor man i hvert fald ikke pranger med mere i butiksvinduet, end man også virkelig har at sælge. Her [i Tyskland] er det jo således, at udstillingsvinduerne tager sig nogenlunde hæderlige ud endnu; men kommer man så ind i forretningen, så er alt et eneste gabende hul! Vi andre ser det jo knap mere; det er blevet en selvfølge, at det er således.

Oppe hos jer i Danmark synes forholdene jo stadig at være temmelig foruroligende. Ja, når sådan en sabotagebølge først får begyndt, er

den næsten ikke til at standse igen. Hvad vil den danske befolkning egentlig opnå gennem disse demonstrationer? Vil man dermed vise England, at man betragter dette land som Danmarks forbundsfælle, eller er det skamfølelsen fra den 9. april, der nu kræver sine martyrer? Jeg kan ikke greje forholdene rigtig, og det er der vist mange andre, der heller ikke kan.

Det er jo glædeligt, at du også nu under de meget vanskelige forhold kan udfylde din post som tolk på en måde, der både tilfredsstiller dig selv og dine foresatte. Som dansker ville det jo ellers ikke være underligt, om du af og til kom i konflikt med din samvittighed.

21. november 1943 – Aksel Lieb til Frederik Petersen:

Det er beklageligt, at skellet mellem Danmark og Tyskland nu atter er større end nogensinde før. Vi grænseboere kan jo ellers kun være tjent med, at der består et godt forhold mellem de to så nærtbeslægtede folk. Det er imidlertid klart for mig, at det vil vare så uhyre længe, inden man i Danmark glemmer de begivenheder, der for nylig har fundet sted. Der har Danmark nu i lange tider ydmygt rettet sig efter Tysklands krav – den danske regering har i så henseende haft en alt andet end let opgave – og så må landet alligevel til slut dele alle de andre besatte landes kår. Jødeforfølgelserne har selvfølgelig sat prikken over i-et! Det spørgsmål var Danmark nok blevet færdig med på sin egen måde uden fremmed indblanding. Fra mine ophold i Danmark ved jeg da i hvert fald, at man i førende kredse var klar over den fare, der lå i, at hele indflydelsen kom på jødehænder. Jeg tror altså ikke, man kan sige, at der lurede nogen fare fra den kant. Jeg selv er ikke nogen jødeven; men jeg betragter dog jøderne som mennesker, der skal have lov til at leve under menneskelige kår. En lignende opfattelse var vist almindelig hos hele den danske befolkning. De af Tyskland trufne forholdsregler vil nu imidlertid fremkalde hele det danske folks sympati for jøderne. Man opnår altså egentlig det modsatte af det, man ville opnå! Således går det som oftest, når man farer frem med hård hånd og brutal magt!

23. januar 1944 – Aksel Lieb til Frederik Petersen:

Forholdene i Danmark synes jo ellers, så vidt jeg kan følge med, at blive vanskeligere for hver dag, der går. I mærker vel ikke så meget

til det; men i de større byer ser det vist temmelig broget ud. Ja, folk er trætte af krigen, og det giver sig så udtryk på den ene eller den anden måde. At krigsforholdene er ved at gøre Danmark fattig, kan jo heller ikke nægtes. I så henseende er der selvfølgelig en stor forskel sammenlignet med 1914, og den allerstørste forskel danner så vel besættelsen. At have fremmede tropper indenfor landets grænser er jo alt andet end rart. Tyskland var jo heller ikke begejstret over de engelske og franske besættelsestropper efter den sidste verdenskrig. Det er en dårlig ting, når man ikke mere er mand i sit eget hus.

25. februar 1944 – Aksel Lieb til Frederik Petersen:

Når du endnu ikke er blevet klar over, hvad der egentlig foregår i Danmark, er der jo ikke noget at sige til, at det kniber for en anden én at følge med. At der imidlertid foregår ikke så få lyssky gerninger, der ikke skyldes den danske befolkning, det er dog vist hævet over enhver tvivl. Det er vel også under denne synsvinkel, at de forskellige voldsomme reaktioner fra den danske civilbefolknings side må ses. Retsfølelse og humanitet har jo altid været det danske folks kendetegn; men der kan vel også forlanges for meget af et folk på den konto.

22. marts 1944 – Aksel Lieb til Frederik Petersen:

Glædeligt er det jo også at høre, at Struer adskiller sig en del fra de øvrige danske byer; thi hvad der sker der er vist, selv om man trækker en del fra som løse rygter, alt andet end hyggeligt. Når man nu og da i avisen læser om overfald og mordanslag m.m., begriber man i første øjeblik ikke, hvad der egentlig er gået af den ellers så rolige og sindige danske befolkning; – men en grund må der vel være til urolighederne, selv om man som udenforstående ikke ret kan gøre sig den klar. I avisen, som jeg lige har fået ind ad døren, læser jeg således om sabotagehandlingen mod »Aalborg Stiftstidende«. Hvem har nu gjort det, og hvad er formålet med det? Alles kamp mod alle synes at være udbrudt i Danmark! At visse individer så benytter den situation til at fiske i rørt vande er jo indlysende. Den enighed, som der taltes så meget om efter den 9. april, eksisterer tilsyneladende kun i visse højskoleforstanderes fantasi. Så længe en del af befolkningen tror, at frelsen kommer fra England, medens en anden del sværger

på Tyskland, og en tredje del er ganske upåvirket af begivenhederne, kan der ikke godt være tale om enighed. Samling om alt, hvad der er fremmed; det er det eneste, der kan holde Danmark oven vande i denne svære tid! Sådant som udviklingen går for øjeblikket, kan man befrygte, at alt ender i anarki. Og hvem spørger så om Danmarks skæbne?

At det svirrer med de mest urimelige rygter derovre, vil jeg gerne tro. Det plejer dog imidlertid altid at være således, at der er en kerne sandhed i hvert rygte. Så vidt rygterne angår mordet på Kaj Munk, tror jeg endda, at kernen er meget stor. Hvad så end de nærmere omstændigheder til mordet er, ét står i hvert fald fast, det er jo den største skændselsgerning, der endnu er sket i Danmark under krigen, og det siger jo egentlig ikke så lidt. Hvad manden egentlig har ført i sit skjold vil vel først blive afsløret engang efter krigen. Man kommer imidlertid ikke udenom, at en af Danmarks største digtere er blevet slagtet på den mest bestialske måde af politiske modstandere fra den ene eller den anden lejr.

Underligt er det, at Danmarks befolkning stadig ikke forstår, hvad det går om for deres eget vedkommende. I en tid, hvor hele verden er i støbeskeen, skabes et lands fremtid ikke på dansegulvet eller i forlystelseslokaler; beklageligvis synes det at være sådan, at just en stor del af den danske ungdom tilbringer sin største tid der. Er det for at komme væk fra det frygtelige nu? Er det en følelse af, at alt for meget er blevet forsømt i de år, der gik forud for krigen? Jeg ved det ikke, og man kan vel overhovedet først danne sig et klart billede af tingene, når man har fået begivenhederne lidt på afstand.

Spørgsmålet om den danske kvinde drøftede vi jo allerede sidst vi var sammen. Jeg var mildest talt rystet over dine skildringer, selv om jeg jo må indrømme, at her i landet alt heller ikke er som det skal være. Moralen synker altid stærkt under en krig, og var straffebestemmelserne ikke så hårde, var der bestemt mange flere tyske kvinder, der indlod sig med krigsfanger af den ene eller den anden nationalitet. Det er den almindelige nedgang, der kun kan kureres gennem et middel: Freden! For Danmark ligger landet vel betydeligt vanskeligere, eftersom de danske myndigheder vel er afskåret fra at gribe ind, når de danske piger render alt for trossede efter de tyske soldater. Der var det så, den så ofte omtalte enighed skulle vise sig!

Ja, godnat! Så længe enigheden viser sig i uoverlagte bøllestreger og gadeoptøjer er det ikke det danske folk, der handler, men det er bærmen, der har frit løb. Ja, således synes jeg altså! Når jeg taler med Kirsten [Aksel Liebs kone] om disse ting, vil hun selvfølgelig ikke give mig ret; men jeg kan altså ikke se anderledes end, at således omtrent må det være.

Kriminaliteten synes også at tiltage i foruroligende grad. Er det de tidligere års vellevned og den så ofte priste humanitet, der er skyld i det? Hvad nytter det, at man praler med, at det er så og så længe siden, at den sidste dødsstraf er blevet fuldbyrdet! Hvad det har ført til, ser man jo tydeligt i dag. På dette område synes man dog, at det må være muligt for de danske myndigheder at gribe ind. Hvad tøver man egentlig efter? Tror man, at tingene falder til lave af sig selv? Jeg er af den overbevisning, at ligegyldigt hvorledes krigens udfald bliver, vil dette gangsteruvæsen vedblive med at eksistere, og en dag vil det måske endog tage magten fra den lovlige myndighed. Mange af de sager, der for tiden udspiller sig i Danmark, kan stå mål med en hvilken som helst episode af samme genre i Chicago eller New York.

På Østfronten kæmpes der jo stadig hårdt, og den forventede udmattelse hos russerne lader stadig vente på sig. Jeg synes, at den russiske fare er den sorteste sky på krigens himmel. Hvad det vil betyde, dersom den russiske lavine frit kan vælte sig ind over Europa, derom er vist ingen i tvivl. Det skulle da lige være nogle naive sjæle i Danmark eller Sverige! Som nu problemet Finland. I de nordiske stater ser man tilsyneladende helst, at Finland slutter fred med Rusland pr. omgående! Men mon man da slet ikke gør sig nogen tanke om, hvad det betyder for Finland? Landet vil uden nogen beskyttelse være udleveret de værste rædsler. Fornuften kan måske sejre i alle stater; men Sovjetrusland vil i hvert fald altid komme til at høre til de få stater, som aldrig vil kunne samarbejde med andre lande. Mon ikke også en stor procentdel af undermineringsarbejdet i Danmark skyldes sovjetrussiske agenter?

Aksel Lieb giver i august 1940 udtryk for, at han ikke mener, Danmark risikerer at komme i en nødstilstand under den tyske besættelse; der vil altid være rigeligt med mad til den danske befolkning på trods

af de indskrænkninger, der nødvendigvis må foretages. Allerede her ses den senere så udbredte opfattelse, at Danmark var landet der flød med mælk og honning set i sammenligning med Tyskland, som på dette tidspunkt havde været i krig i et år og som, selv om Adolf Hitler længst muligt forsøgte at undgå det, allerede havde måttet indstille sig på en krigsøkonomi med mangel på mad og mangfoldige andre varer. I Danmark var der for soldaterne rart og fredeligt – og der var rigeligt med mad – set i forhold til både Tyskland og det krigshelvede, de oplevede på Østfronten. I det synspunkt adskilte de sydslesvigske soldater sig ikke fra deres tyske kammerater. Opholdet i Danmark var for de sydslesvigske soldater som for deres tyske kammerater en velkommen pause i fronttjenesten. Men i forhold til de tyske kammerater følte de sydslesvigske soldater en konstant ængstelse og bekymring for deres danske landsmænd og for Danmarks skæbne. Dette udmøntede sig i, at for eksempel Frederik Petersen og de fleste andre danske sydslesvigere i Danmark gennemgående støttede samarbejdspolitikken. Derfor omtaler Aksel Lieb også urolighederne i Danmark efter augustoprøret i 1943 som en sabotagebølge, og han undrer sig over, hvad den danske befolkning ønsker at opnå gennem anstiftelse af urolighederne. Med rette afprøver han teorien om, at i hvert fald en del af den danske befolkning ønskede et brud med samarbejdspolitikken for tydeligt at demonstrere overfor de allierede, at danskerne ikke holdt med tyskerne, men med englænderne. Og Aksel Lieb diagnosticerer også meget klart den splittelse i befolkningen, der hidrørte fra begivenhederne den 9. april 1940 – mange danskere følte sig skamfulde over, at hæren ikke havde ydet større modstand mod besættelsestropperne, uanset hvad omkostningerne måtte have været. Dette udmøntede sig nu endelig i sabotager og uroligheder. For en dansk sydslesviger med erfaring fra en tilværelse som mindretalsdanser i Tyskland efter Adolf Hitlers magtovertagelse i 1933 og de deraf følgende konsekvenser i klar erindring, var det voldsomt bekymrende at se balancegangen på knivsæggen blive truet og at se fædrelandet blive taget i et brutalt jerngreb af besættelsesmagten, uden mulighed for at forhandle sig til formildende omstændigheder. Aksel Lieb beklagede, at Danmark og Tyskland fjernede sig mere og mere fra hinanden, og at forholdet mellem de to lande så værre ud end nogensinde. Det var efter hans

opfattelse bedst for danskere både syd og nord for grænsen, at de to stater havde et godt forhold til hinanden.

I 1944 er det kommet så vidt, at Aksel Lieb betragtede uroen i Danmark som et anarkistisk kaos af alles kamp mod alle, hvor kriminaliteten florerede frit. Den danske befolkning fremstod ikke samlet eller enig, og forholdt sig for en stor dels vedkommende heller ikke til landets alvorlige situation, men pjankede tiden bort med forlystelser. Aksel Lieb opfattede modstandskampen og sabotagehandlingerne som bølgeoptøjer, der ikke var udtryk for en egentlig holdning til besættelsesmagten – og gik endda så vidt som til at overveje, hvorvidt en del af uroen var anstiftet af russiske agenter, som forberedte landet til en kommunistisk magtovertagelse. Aksel Liebs spekulationer bærer stærkt præg af de mangelfulde og fordrejede oplysninger, han kan læse i de danske og tyske aviser. Faren fra øst forekommer særdeles håndgribelig i Aksel Liebs synspunkter, og han opfatter truslen fra det russiske kommunistiske styre som den største – så stor, at den danske befolkning burde bekymre sig mere om den, end om at sabotere det om ikke gode, så dog tålelige forhold mellem Danmark og Tyskland. Det ville kunne få uoverskuelige og katastrofale konsekvenser, ikke blot for den danske befolkning selv, men også for det danske mindretal syd for grænsen.

Denne uforbeholdne støtte til samarbejdspolitikken hang formentlig også sammen med to andre forhold. For det første havde de danske sydslesvigere i Tyskland den overlevelsesstrategi på rygraden, at det gjaldt om at tilpasse sig for ikke at blive knust i det nazistiske magtapparat. Frederik Petersen endda meget direkte i kraft af sit arbejde i det danske mindretals generalsekretariat. De havde så at sige selv ført samarbejdspolitik siden 1933. Samarbejde var en betingelse for at overleve, en skæbne som man måtte affinde sig med på samme måde som med militærtjenesten. Og for det andet havde de som tyske værnemagtsoldater kendskab til, hvordan modstand og oprør mange andre steder i Europa brutalt og voldsomt blev slået ned. Og den skæbne ønskede de under ingen omstændigheder skulle overgå deres fædreland og deres danske landsmænd.

Også lærer *Nicolai Büchert* var en af de danske sydslesvigere, som kom til Danmark i tysk krigstjeneste. Nicolai Büchert blev født den

25. marts 1913 i Jaruplund, uddannede sig til lærer og blev i 1937 ansat ved den danske kommuneskole i Flensborg. Han blev indkaldt den 22. februar 1940, og kom som nævnt til at deltage i indmarchen i Danmark den 9. april 1940. Efter at have tilbragt et par måneder i Haderslev blev han sendt til Belgien. På grund af mandelbetændelse kom han på et længerevarende lazaretophold, og efter det var han i København fra maj 1941, indtil han i oktober 1941 blev forflyttet til Klitmøller. En del af tiden i København boede han sammen med sin kone og sine børn i svogerens lejlighed ude i byen – men om Nicolai Büchert i denne periode ellers knyttede kontakter til danskere i byen vides ikke. Senere, da Nicolai Büchert blev sendt til Nordjylland, var han den eneste dansksindede sydslesviger blandt de tyske soldater dér, men nu var han dog i stand til at skabe gode kontakter til danskere i området. I sensommeren 1943 gik turen så videre til Frankrig, hvor han opholdt sig, indtil han deserterede den 19. august 1944 i La Ciotat i Frankrig. Han blev arresteret den 14. oktober 1944, og sad først i krigsfangelejr i La Ciotat, dernæst fra januar 1945 i La Marche. Han blev hjemsendt til Danmark i oktober 1945, men nåede først til Sydslesvig i oktober 1946. Her trådte han igen i skolens tjeneste og virkede fra 1946 til 1968 som leder af den danske skole i Husby. Nicolai Büchert døde i 1988.

I sin tid i Danmark korresponderede Nicolai Büchert som alle andre sydslesvigske soldater med familie, venner og bekendte derhjemme. Heinrich Fischer var rektor for den danske kommuneskole i Flensborg, hvor Nicolai Büchert var ansat, og rektoren korresponderede naturligvis med sine indkaldte lærere. Nogle af de breve Nicolai Büchert skrev til familien Fischer er bevaret, og de giver et indblik i hvordan han havde det i Danmark, både i tjenesten og i fritiden. Som andre sydslesvigske soldater gav han også udtryk for sine tanker om forholdene i Danmark:

15. maj 1941 – Nicolai Büchert til familien Fischer¹⁴ i Flensborg:

Jeg skulle have været til Haderslev, men ankommet dertil, erfarede jeg, at min enhed var flyttet andetsteds hen, altså måtte jeg rejse efter. I lørdags flyttede vi så hertil, og jeg er nu blevet kystartillerist, det er bestemt ikke det værste. Tjenesten er temmelig let. Min Hauptmann

og den ene af løjtnanterne er ovenud flinke. Løjtnanten er lærer i Lybæk, vi kommer mægtigt ud af det sammen. I nærmeste fremtid skal jeg indarbejde mig på skrivestuen; jeg vil dog helst gøre uden-dørs tjeneste, navnlig nu til sommer. Frisk luft og solskin er ikke det værste for mig. Med helbredet går det udmærket, dog er hjertet ikke helt i orden endnu, men tiden læger alle sår, så jeg håber det bedste.

Jeg er så heldig at kunne besøge mine svogre hver aften, om jeg vil; det er ikke det værste, de er også mægtig glade for mig (det manglede da også bare).

Hvad mener De da om Hess¹⁵; ja, man ved ikke, hvad man skal mene og tro, og det er vel bedst slet ikke at mene noget som helst om det. Populært bliver vi kaldt »Frelsens Hær«¹⁶ her på Sjælland; danskerne har deres egen måde at udtrykke sig på.

16. oktober 1941 – Nicolai Büchert til familien Fischer i Flensborg: Kære fam. Fischer!

Ja, så er jeg flyttet igen, men som jeg allerede havde forudsagt, blev jeg i Danmark og kom også derhen, hvor jeg havde været på forkommando første gang. Nu er jeg atter på forkommando. Resten af batteriet ligger stadigvæk på Saltholm og venter på nærmere ordre om at følge efter. Lærer Olsens hjemstavn er køn, og jeg kan vældig godt lide befolkningen. Vi ligger helt ude ved kysten i en større fiskerlandsby, der hedder Klitmøller. Hanstholm kan vi se meget tydeligt herfra.

I aftes havde jeg orlov til kl. 12. Jeg var nede ved selve fiskerihavnen og så på fiskerbådernes hjemkomst. Det var hårdt vejr; brændingen var slem. Redningsbåden kom ud i fald, der skulle ske noget. Een båd savnedes, men den kom heldigvis 1½ time efter den næstsidste båd. Det er en hel oplevelse at stå mellem alle andre fiskere og deres familie, når de sådan venter på een. De siger ikke meget, mens de venter; men man mærker tydeligt deres bange anelse over dem, der endnu ikke er vendt hjem. Så endelig kom der et lysglimt derude fra det skummende hav. Og det lettede på humøret. Jeg stod tilfældigvis i nærheden af den endnu ikke hjemvendtes kone og dreng. Hun havde ikke sagt et ord, men da hun endelig så lysglimtet derudefra, kom der liv i hende. Hun skyndte sig ned til vandet og stod

der og ventede til båden kom helt ind. Jeg ventede på, at mand og kone skulle hilse hinanden med hjertelige ord, men der blev ikke så meget som vekslet et eneste ord imellem dem. Konen hjalp stiltiende manden med at bære fiskegrejerne ind. Jeg blev klar over, at fiskerihåndværk må være et meget hårdt arbejde; det er sikkert scener, der gentager sig dag efter dag, uge efter uge og år efter år. Og alligevel mærker man kærligheden mellem manden og konen på den måde, hun hjælper ham. Jeg spurgte så, om der tit skete ulykker her i Klitmøller. Nej, det gjorde der ikke; der var ikke sket noget i de sidste tyve år. Men havet er jo aldrig til at stole på. Havet er absolut deres ven, men det kan ligeså meget blive deres fjende, endda en ubønhørlig fjende. Og det ved enhver fisker. Hvor kan jeg godt lide en fiskerbefolkning; jeg skal nok komme godt ud af det med dem. Bagefter blev jeg budt ind til en kop kaffe. Vi har haft regnvejr i de to sidste dage.

Jeg skal nok lade mig fotografere, lige så snart jeg kommer til Thisted og så sende billedet til Dem. Ellers alt vel her fra Nordvestfronten. Hils på skolen.

8. marts 1942 – Nicolai Büchert til familien Fischer i Flensborg:

Kære fam. Fischer!

Hermed sender jeg så Deres ting. Jeg vil bede Dem om næste gang først at skrive til mig, om jeg i det hele taget kan sende noget; denne gang kneb det nemlig – jeg har altså ikke kunnet sende det før. Min lille kone har selvfølgelig sagt, at jeg kunne sende alt, hvad jeg ville, men det var jo kun den gang, jeg sad på skrivestuen. Der skal nemlig visse papirer til for at sende og den gang fik jeg dem altid hos min Spieß [Kompagniefeldwebel, underofficer]. Jeg vil gerne sende alt det, jeg kan; derfor er det bedst, om De først forhører Dem. Normalt må vi sende 4 pund om måneden. Appelsinerne kunne jeg af den grund heller ikke sende og måtte selv spise dem, for at de ikke skulle rådne.

Tak for hilsenen og tak for pengene – også dem for porto. Endnu har jeg ikke købt noget til min kone, da jeg var lovlig forhindret; jeg havde vagt 15 dage i træk – deraf 7 dages strafvagt. På den måde var jeg bundet til samme sted i 15 dage, og for at købe må man nødvendigvis til en købmand.

I onsdags tog jeg ind til 1 dags kursus i sanitetsvæsen; jeg var så heldig at sne inde i tre dage. Godt for mig, at jeg har mange bekendte i Thisted, så jeg lever som blommen i et æg derinde. I onsdags var jeg inviteret hos en musikhandler Christensen – og det blev en aften med sang og musik. Hvor liver det op den slags – man er igen rustet for et stykke tid og kan bedre tage imod stikpiller og nedværdigelser fra »kammeraternes« side. Jeg synes nemlig det har været slemt i den sidste tid med det; er det mon ved at gå dem på nerverne. For den gang det altid gik frem for dem på alle fronter, var det ligesom om de bedre havde råd til at have mig iblandt sig. Jeg er tilbøjelig til at tro, at man inderst inde misunder det lille dejlige Danmark. Jeg misunder i hvert fald ikke det stortyske rige og dets folk noget som helst.

**17. september 1942 – Nicolai Büchert til familien Fischer
i Flensborg:**

Mange tak for deres hilsen + 30 kr. Kaffe bliver vanskelig at få fat i, men jeg skal gøre mit bedste. Smørmærkerne til Dem har jeg, så det sender jeg en af dagene. Jeg har det helt godt for tiden. Først og fremmest er jeg opkøber til kantinen, hvilket er forbundet med rejser og for det andet er jeg stedfortrædende regnskabsfører. Tjeneste gør jeg så godt som ikke mere. Jeg har bebrejdet mig selv at købe ind til tyskerne, men jeg er kommet til det resultat, at hvis jeg ikke gør det, så gør en anden det. Danmark er jo heller ikke fattig endnu og sulte gør det danske folk langt fra, så det er vel ikke så slemt. Jeg kan en gang imellem kigge ind til venner og bekendte på den måde.

**11. september 1943 – Nicolai Büchert til familien Fischer
i Flensborg:**

Kære fam. Fischer!

Luftforandringen kom, som De sikkert har hørt gennem min kone, overraskende hurtigt. At jeg er ked af det af den grund, kan jeg egentlig ikke påstå. At ligge som tysk soldat i Danmark, når man er dansker, er nu ikke så let, som mange tror. Man bliver vidne til mangt og meget, der krænker ens indre; til dels bliver man forhånet uden at kunne tage revanche. Selvfølgelig er man nødt til at holde mund, men derfor behøver man dog ikke at gøre gode miner til slet spil. Den klogeste tier; men netop derfor brænder de forskellige begi-

venheder og episoder, små og store, sig ind i sjælen. Nej, inderst inde er jeg glad for at være kommet væk fra Danmark.

Mens Nicolai Büchert sad i krigsfangelejren i La Marche i Frankrig i foråret 1945 skrev han en beretning om sin tid som tysk soldat i Danmark. Her fortæller han både om sit ophold i København og den senere udstationering i Klitmøller i Nordjylland:

Nicolai Büchert om sit ophold i Danmark:

Et andet minde; det stammer fra København. Mit batteri var stationeret på øen, Saltholm. Regnskabsføreren og jeg forblev i Citadellet¹⁷ i København; jeg skulle have en kort uddannelse som regnskabsfører, foruden at fungere som tolk. Det var en god chance. Jeg boede hos min kone og mine børn i hele 5 uger; de var kommet til København og havde fået lov til at låne min svogers lejlighed i samme tidsrum. Hvad det betød for os, kan vel vanskeligt udtrykkes i ord. Grænseforeningen gav mig et lån på 200 kr. og hjalp derved med til at gøre det muligt for os at være sammen i så lang tid. Tak for det, kære grænseforening! – og tak kære svoger og svigerinde for jeres hjælp. Næsten hver morgen sørgede jeg for at være ved indgangen til Citadellet lidt før kl. 9. Kongen, vor konge, begav sig altid ud på sin ridetur ud ad Langelinie på dette tidspunkt. Jeg holdt mig lidt i baggrunden og gjorde min strammeste honnør, når kongen majestætisk, stor i hele sin færd, kom. Kongen besvarede altid min hilsen; hvor korrekt og hvor stor! Men en morgen sov jeg for længe og kom først senere. Jeg tænkte ikke mere på kongen, for kl. var henved 10-10 1/4. I mine egne tanker ville jeg lige svinge ind til Citadellet, da jeg opdagede kongen komme ridende hjem igen; han var ikke mere end 10 skridt fra mig. Jeg blev noget befippet, sprang af cyklen for at gøre honnør. Men inden jeg havde løftet hånden til kasketten, havde kongen allerede sin hånd oppe ved kasketten til hilsen. Den morgen gjorde jeg min allerstrammeste, min allerbedste honnør, som jeg nogensinde har præsteret. Jo, vor konge er stor nok til at hilse først. Hvor misunder jeg folket, der på cykel kunne følge deres konge på hans ridetur om morgenen; jeg beroligede mig dog dermed, at denne flok nok skulle beskytte kongen, når det gjaldt. Det var ingen uniformeret garde, kongen befalede at ledsage sig, men det var en kernedansk, en

kongetro garde, det var folket, der frivilligt gjorde deres vagt. Det var næsten samme sted, hvor kongen nogen tid efter styrtede af hesten. Da levede det danske folk i angst og i bekymring for sin konge, bad det danske folk for sin konge, og til det danske folk hører vi fra det danske mindretal syd for grænsen.

Senere blev mit batteri forflyttet til Klitmøller, vest for Thisted. Her lå jeg næsten i 2 år. Et par oplevelser herfra. Det varede ikke længe, inden jeg fandt gode venner i Thisted. Hos formanden for Sønderjydsk Forening for Thisted og Omegn kom jeg tit og derigennem lærte jeg flere prægtige mennesker at kende. Således også redaktøren for Thisted Avis. Disse gode Thistedborgere vil jeg herved bringe min allerhjerteligste tak for al den godhed, de har udvist overfor mig. Det lindrede den hårde tilværelse. Atter kunne jeg i kortere perioder være sammen med min familie. En dag, da jeg ville besøge min familie, der boede hos redaktøren, oplevede jeg følgende: For at besøge redaktøren var jeg nødvendigvis nødsaget til at opsøge hans hus; dette hus lå i en blindgade; det gjorde dog ikke spor; det lå netop dejligt. Altså da jeg begav mig hen i blindgaden, opdagede jeg en dame, der ligeledes begav sig hen i blindgaden. Nu var jeg tvunget til at følge efter hende. Hun standsede ved redaktørens dør og ringede på; jeg blev også stående ved redaktørens dør. Damen så først fra oven til nedden på mig og vendte derefter ansigtet brutalt til den anden side. Det glædede mig og det morede mig. Nå, bagefter var damen ikke mere brutal overfor mig, for redaktørens kone fortalte det nødvendige, og det endte med, at vi fik en dejlig kop kaffe sammen. Det er sådanne små oplevelser, man som dansker sætter pris på. Det viser os den rigtige danske pige og hvordan hun behandler en fremmed stats soldater. Tak for det, du danske pige. Dog var ikke alle dine medsøstre af samme skuffe; men dem gider jeg ikke skrive om, det er min tid og mit papir mig altfor kostbart til.

Så var der en aften i samme by et hemmeligt politisk møde. Da jeg var i byen den aften, gik jeg sammen med formanden for Sønderjydsk Forening til dette møde. Formanden og hendes mand er kendte Thisted-borgere og kendte for deres danskhed og så skulle man synes, at det var garanti nok for mig, selv om jeg kom i fremmed uniform. For den tilstedeværende ungdom var det garanti nok, for de gav mig hånden og bød mig velkommen; Tak for det, Thisted ung-

dom. Men for 3 lærerinder, kollegaer til formandens mand, var det langt fra garanti nok; de rynkede på næsen og ville have mig udvist. Det var de tre »danske« lærerinder, der var så forstokkede, at de ikke mere var i stand til at forstå. De vedkendte sig ikke den danske sydslesviger. Men hvilken tort for Sønderjysk Forenings formand, der heller ikke generede sig spor for at følges med mig gennem Thistedes gader; derved satte disse tre ærede, agtværdige lærerinder formanden og hendes mands danske rygte i tvivl. Mindre kloge folk ville måske også synes, at disse tre lærerinder handlede mere dansk end Sønderjysk Forenings formand gjorde det – uden tvivl; men jeg sagde jo også, at det var mindre kloge folk. Det var så rigtigt og så sandt, det en blomsterhandlerske i samme by har sagt til en eller anden desangående, nemlig, at det dog er bedre at være god mod en levende dansk sydslesviger, end at sætte et mindesmærke over de faldne sønderjyder (mindesmærket ved Århus). Men også her gælder det, at anerkendelsen først kommer efter døden. Disse tre lærerinder virker på mig som en særlig ond drøm, når jeg tænker tilbage på deres indstilling overfor mig. Men derfor lyder min tak, et ganske ringe gengæld, dobbelt kraftigt og på det hjerteligste til de gode danske Thisted-borgere, i særdeleshed til hr. og fru Høgh Nielsen, redaktør Kjeld Jensen og frue og familie, til den stedfortrædende stationsforstander Hougård og familie (i mellemtiden er disse flyttet et andet sted hen), til manufakturhandler Jensen, til boghandler Balleby, til cigarhandler [?] – og flere endnu. Hav tak for jeres ærlige faste danske håndtryk.

En anden oplevelse. Der er en cigarhandler i Thisted, som jeg må tage hatten af for. Da rygevarerne altid var knappe – også hos de tyske soldater, prøvede jeg naturligvis min lykke hos nævnte cigarhandler. Nej, De kan ingen cigaretter få, sagde han til mig, rygevarerne er stærkt rationeret og for tyske soldater modtager vi ingen rygevarer. Men derved var jeg dog ikke tilfreds. Jeg måtte så fortælle hvem og hvad jeg er. Og det indbragte mig 10 cigaretter (Powhattan) den første gang. Jeg var glad, men ikke i første række for cigaretterne, men over det gode landsmandskab, som han derigennem viste mig. Siden har jeg nu og da kunnet købe en pakke cigaretter hos ham, og kun til foreskrevet pris – aldrig til overpris. Han betroede mig en gang, at jeg var den eneste tyske soldat, der fik cigaretter hos ham. Jeg er

ikke i tvivl om, at han vil beholde alle sine kunder efter krigen, for befolkningen har alligevel mærket sig, hvem der på ureglementeret måde solgte til de fremmede. Men denne cigarhandler gik ikke hånd i hånd med tyskerne. Overfor sine kunder var han meget striks med hensyn til rationeringen. Den, der en gang havde hentet sin ration, kunne meget vel prøve på at overtale ham med alle mulige argumenter – i reglen sendte mændene deres koner – til at give endnu en, bare en pakke cigaretter eller tobak; det rørte ham ikke det fjerneste; han affærdigede dem allesammen med et rigtigt humoristisk smil. Derfor værdsatte jeg ham dobbelt højt, at han trods alt gav mig (lidt egoistisk er man jo også).

Alle de mange indbydelser, jeg modtog, til at spise til middag eller til aftensmad og til en kop kaffe og så videre, glædede mig altid inderligt. I Danmark led vi som soldater ingen sult, så af den grund behøvede jeg ikke at opmuntres med god mad. Det var her atter og atter landsmandskabet, det var vedkendelsen af det danske mindretal, der havde ordet. Og det gjorde godt. De tre lærerinder har aldrig indbudt mig; det er også godt for dem selv, at de aldrig har gjort det, for jeg ville bestemt have afslået det med et hårdt: »Nej tak!«

Det er altså småtræk, jeg har oplevet som tysk soldat derhjemme i Danmark. Mange flere kunne jeg fortælle om, men lad disse være nok. For mig var de allesammen store oplevelser. De hjalp mig over hårde, uretfærdige timer. »Lad dem kun snakke tysk, som er født dertil; vi vestjyder altid har talt, som vi vil; med uretten aldrig vi gik på akkord; det bruger vi ikke herhjemme til vort.« Disse linier kommer jeg altid til at tænke på, når jeg mindes mit Thisted-ophold. Og sådan har vel de fleste danskere det, om ikke før krigen, så vel dog mere nu. Det danske folk måtte i denne krig igennem en hård skole. Men Danmark består trods alt og det vil vedblive at bestå. Lykkelige vi, der med fuld ret kan sige, at Danmark er vort fædreland. Herlige, dejlige Mor Danmark!

Prisonnier de Guerre No. 3072116, Nicolai Büchert

Også *Niels Bøgh Andersen*, der var forstander på Jaruplund Højskole fra 1954 til 1972, blev indkaldt til det tyske militær og måtte gøre krigstjeneste for Tyskland. Han blev født i Møgeltønder den 21. juli 1908, men voksede op i Aventoft. Han blev indkaldt i 1940 og gjorde

Niels Bøgh Andersen i tysk uniform, fotograferet på Østfronten. Hans egen billedtekst fortæller, at det er »den gode soldat, Bøgh«.

de tjeneste ved Østfronten indtil marts 1944, hvor han blev sendt til Danmark. Han var i Bramminge indtil begyndelsen af juni 1944. Derfra kom han til Normandiet, hvor han blev taget til fange den 16. juli 1944 af amerikanske soldater. Niels Bøgh Andersen gjorde hovedsagelig tjeneste som sekretær eller degn for divisionsfeltpræsten.

Som nævnt i indledningen skrev Niels Bøgh Andersen dagbog, mens han gjorde tysk militærtjeneste. I forordet til dagbogsudgivelsen fra 1981 skriver han dog, at han valgte ikke at fortsætte dagbogen, mens han var i Danmark. Han frygtede, at han eventuelt kunne skade de mennesker han omtalte, hvis dagbogen skulle falde i de forkerte hænder.¹⁸ Hans krigsdagbog indeholder da heller ingen opteg-

nelser fra Danmark. Niels Bøgh Andersens sidste notater i dagbogen inden opholdet i Danmark¹⁹ viser hans blandede følelser:

Niels Bøgh Andersens krigsdagbog, 8. marts 1944:

Så rejste vi den 4. fra Mielec. Det gjorde ondt at tage afsked fra den dejlige rene by, fra de kultiverede værtsfolk og datteren Irene. Hun var både morsom og intelligent og en brændende polsk patriot. Så kom vi efter to dages rejse til Sieradz, i det forrige Kongrespolen, nu Grossdeutschland. Så kom bomben, der ligefrem tog åndedrættet, da den sprang. Vi skal til Esbjerg. Soldaterne faldt hinanden om halsen, de slog løs på hinanden som i vildelse og jeg selv blev fyldt både med glæde og angst på samme tid, hjemme, nær mine kære, 15 km fra Theodor [Niels Bøgh Andersens bror i Sig ved Varde] – og så den evige knugen om hjertet ved at møde Danmark i sin fornedrelse og dens egne sønner med svøben i hånden, at måtte bære knuttens tegn med et blødende hjerte, ville jeg kunne tage det. Men alle disse mine tanker druknede gang på gang i glæden over at komme hjem.

Niels Bøgh Andersen i uniform sammen med blandt andre sin bror Theodor, der boede i Sig ved Varde. Billedet er taget under Niels Bøgh Andersens ophold i Danmark i 1944.

Jeg blev et midtpunkt i hele staben, måtte beskrive og forklare de hundreder af gange selv for generalen. Men det tunge lå bagved og fik sjælen til at dirre. Det hele blev en drøm med knap fattelige stemninger.

Transporterne tog afsted, Vorkommando. I går aftes fejrede vi, få kammerater der tog det hele som et under og en forløsning. Og så i morges da jeg vækkede chefen – hans første ord: Vi kommer ikke til Danmark, sidste meddelelse. Jeg var fuldstændig rolig, da jeg fortalte Gall det. Skulle jeg takke eller forbande alt. Jeg ved det ikke. Jeg er endnu rolig og dog føler jeg mig som en rekonvalescent efter en lang sygdom, slap og kraftesløs. – Og dog hvad er stærkest i mit egentlige Jeg, lethed og lettelse eller tyngde og dyb skuffende fortvivlelse.

Så er endda min kortorlov blevet anderledes, nu mangler jeg mod og glæde; før brændte jeg efter at komme hjem for at glæde mine kære med gaverne, nu er selv dette lidt gråt.

Og så er endda det hele uklart endnu. Kun transporten er stoppet. Alt det andet står endnu fast. Forlægningen til E. Ingen vil give klarhed. Alt er ligemeget når vi bare må komme mod vest. »Hellere gå ud mod vest end blive her« høres gang på gang. Denne sætning viser soldaternes sindsstemning. Han kan holde af Rusland og det russiske menneske og endda sige sådan. Kun vestens virkelighed kan forandre denne hans sjæls tilstand.

Senere skrev Niels Bøgh Andersen sine erindringer og udgav dem i erindringsbogen »Feltdegn fra Harreslev Mark« i 1975.²⁰ Heri fortæller han om opholdet i Danmark:

Niels Bøgh Andersen, erindringer:

I marts 1944 blev vor division forlagt til Danmark. Det skete, mens jeg var hjemme på orlov. Jeg fik siden at vide, at der havde været noget diskussion mellem stabsofficererne, om også jeg skulle med. Det var vor nye general, der afgjorde det. Han havde vel fået en del oplysninger om mig; måske havde man fortalt ham, at jeg var anti-nazist. Det kunne nu ikke skade mig hos ham, for han var selv anti-nazist. Da han fik at vide, at jeg i flere år havde hørt til staben, fejede han alle betænkeligheder til side og erklærede, at jeg skulle blive i divisionen og med til Danmark.

Vi kom til at ligge et par måneder i Bramminge, og i den tid fik jeg et godt kendskab til forholdene i Sydjylland og Sønderjylland under tysk besættelse. Jeg var stadig ansat hos feltpræsten, og vi var også her på farten for at holde gudstjenester og bede om sejr for de tyske hæere. Denne bøn var dog nu kun en sidebemærkning i min præsts prædikener.

Jeg besøgte over 30 kirkesogne i Syd- og Sønderjylland. Vi ville gerne bruge kirkerne på stedet, og mange steder fik vi lov at holde vor gudstjeneste i kirken. Men der var præster, som med bestemt-hed nægtede at give os tilladelse til det. Vi havde således de største besværligheder med at få adgang til Sankt Catharina Kirke i Ribe. Jeg nød det, hver gang vi fik vanskeligheder med præsten. Den mest fanatiske danske præst på egnen var nok pastor Plesner i Darum. Jeg har aldrig selv truffet ham, men det blev sagt, at han søndag efter søndag gav tyskerne det glatte lag fra prædikestolen.

Helt uforglemmeligt var besøget hos pastor Balslev i Bramminge. Som tosproget sønderjyde skulle jeg være tolk, da min lærde præst skulle aftale en gudstjeneste med Bramminges sognepræst. Balslev var herlig. Det var jo brug af kirken, vi var kommet for at tale om, men pastor Balslev ville snakke politik, nu da han endelig havde fået en tysk feltpræst i sin stue. Jeg skal love for, at feltpræsten kom i for-hør. Han blev spurgt ud yderst direkte, om ikke jødeforfølgelserne både stred mod Guds ord, og i sig selv var en forbrydelse. Og min præst blev forhørt om behandlingen af russiske krigsfanger. Hvordan var den? Var den ikke en himmelråbende skændsel? Og var nazis-men i grunden ikke? [...] og så videre.

På dansk sagde jeg til pastor Balslev: Lad nu være med at være for hård ved ham. Der er jo grænser for, hvad den mand kan tillade sig at svare på; han ved jo ikke engang, om De ikke bagefter render rundt og fortæller, at feltpræsten ved den og den division beretter om nazistiske forbrydelser. De må være en lille smule, skal vi sige, varsom, med Deres nærgående spørgsmål. Pastor Balslev smilede. Han forstod og tav. Men min præst svedte.

Præstefruen i Gørding, fru Gaam Larsen, glemmer jeg ikke. Hun var dejlig. Hendes mand var for fin og følsom; krig og besættelse var lidt uden for hans stil. Han var i bedste forstand en sagtnodig mand, men præstefruen var vidunderlig voldsom og en vild patriot.

Vi spadserede op og ned i præstegårdshaven og drøftede situationen. Hun lagde ikke skjul på, at der ikke var andet at gøre end at gå til modstand, hvis man skulle sådan noget utøj som nazismen til livs.

Det var ikke alle steder, jeg blev modtaget med gensynsglæde. Det var noget af et chok for mig, da jeg en dag i toget mødte en gammel højskolelærer, som jeg kendte. Jeg hilste, han hilste kort igen; men i usædvanlig fart forlod han den vogn, hvori jeg sad, skyndte sig ind i en anden, og på næste station steg han ud. Det er måske meget forståeligt, at han kviede sig ved at snakke med en mand i tysk uniform, men han må have genkendt mig.

Helt anderledes var det, da jeg kom til Rødding Højskole. Her blev jeg modtaget af en arg tyskerfjende – hunden; den kunne ikke tåle at se en tysk uniform. Jeg gik op til højskolen – der skulle være gudstjeneste i byen. Da jeg nærmede mig indgangen, fór hunden lige imod mig, som om den ville æde mig; men da den nåede hen til mig, begyndte den at logre med halen, og den sprang op og slikkede min hånd. Lige inden for døren stod fru Lund sammen med sin datter. De undredes, men morede sig siden over hunden, der pludselig begyndte at fraternisere med en mand i tysk uniform. Hunden må have husket mig fra før krigen. Jeg fik en hjertelig modtagelse på højskolen.

Det var ikke altid lige let for mig at træde ind i en dansk kirke, og i reglen stak jeg af, mens feltpræsten holdt sin gudstjeneste. I stedet gik jeg alene til dansk gudstjeneste. Jeg satte mig helt nede bagest i kirken.

Når man har været igennem så meget umenneskeligt og set så megen nød, bliver sindet ofte hårdt som granit, og alle følelser holdes tilbage. Langfredag morgen kom jeg ind i Jels kirke. Der var stuvende fuldt, solen vældede ind gennem kirkevinduene op mod alteret, hvorpå der stod de dejligste påskeliljer. Orglet satte ind, og menigheden istemte »Hil dig, frelser og forsoner«. Jeg havde sat mig på den nederste bænk. En kirkegænger skubbede en salmebog over til mig. Pludselig løb en tårestrøm fra mine øjne. Jeg blev genert og lidt skamfuld, men der var intet at gøre. Tårerne løb helt ustyrligt. Jeg måtte forlade kirken. Hvad mon menigheden tænkte? Måske at det var en landsforræder, der var kommet hjem og nu fortrød sine onde gerninger og derfor sad og tudede.

Det havde sine store vanskeligheder at være i Danmark i tysk uniform; men heldigvis havde jeg mange gode venner og bekendte. Megen kulde og mistillid kunne man møde hos danske, fordi man var i tysk uniform, og hertil kom, at også tyskerne fulgte mig med mistro. Der kom en tysker til Bramminge. Han kom fra Randers, men havde naturligt ærinde her i byen. Han talte udmærket dansk, og jeg fik flere gange en sludder med ham i vaskeriet på hovedgaden, hvor han også fik sit tøj vasket. En dag da jeg kom til vaskeriet, siger indehaversken: Vær forsigtig med den mand. Han har forsøgt at pumpe mig ud om dig.

Jeg ringede til min ven, adjunkt Nordentoft, på gymnasiet i Randers efter oplysninger. Dem fik jeg kort efter, sendt med kurér. Beskeden lød: Hold dig fra den mand. Han har bragt mange heroppe i ulykke.

En eftermiddag sad jeg på det berømte konditori »Saxildhus« i Kolding. Et stykke fra mig sad den samme mand med en anden i civil. De så mig og snakkede om mig, kunne jeg se. Tjener Karpfen, den tidligere bestyrer af »Borgerforeningen« i Flensborg, kom hen til mit bord. Karpfen var flygtet, da Hitler kom til magten. Han havde en længere periode opholdt sig i Randers, blev genkendt dér af tyskerne og tog så til Kolding, hvor han fik plads på »Saxildhus«. Vi hilste venligt på hinanden; jeg bestilte en kop kaffe og et stykke lagkage. Mens jeg sad og ventede, kom den civilklædte hen til mit bord og spurgte, om jeg ikke havde lyst at komme over til dem, så vi kunne sludre lidt sammen. Jeg sagde, at jeg helst ville slappe lidt af, være fri for at snakke og derfor gerne ville sidde for mig selv.

Karpfen kom igen. Han opdagede den civilklædte og stivnede, vendte så brat om og forsvandt ud i køkkenet. Lidt efter kom han med min kaffe; ved siden af koppen lå en lillebitte seddel, hvorpå der stod: Vær forsigtig. Drik din kaffe og kom så ud i køkkenet. Jeg fulgte anvisningen. Ude i køkkenet stod værten. Karpfen pegede på mig og sagde: Det er en dansk sydslesviger. Der er en mand i restauranten, der interesserer sig for ham. Det lover ikke godt.

Så blev jeg lodset ud ad bagdøren.

Når jeg var ude at køre med tog, kunne jeg min natur tro ikke lade være med at snakke med folk. Det kunne tit føre til kraftige diskussioner, og til tider kunne jeg vist blive lidt onskabsfuld mod mine

landsmænd. Det forargede mig at høre, hvordan danske i nattens mulm og mørke solgte svin og kalve til den tyske værnemagt, og det var morsomt, når man kunne chokere de ivrige handelsmænd med en tvetydig bemærkning på dansk.

Til Bramminge ankom en gang imellem en ækel, fed fyr; han solgte smør til værnemagten. Han var fra Odense, og jeg fik opsnappet hans adresse. Da jeg en dag havde fri, tog jeg med toget en tur til Odense. Jeg gik efter adressen og kom ud i et kvarter med høj bebyggelse, fandt nummeret og navnet og ringede på. Døren blev åbnet, og der stod en forskrækket fyr og stammede: Jeg har jo sagt, at I ikke må komme her til min private adresse. I ved jo, hvor og hvornår I kan træffe mig.

– Undskyld, sagde jeg. Driver De da ulovlige forretninger? Er det derfor, De er så nervøs? Jeg ville skam bare købe et pund smør.

– Jamen, hvem er De? De snakker jo dansk!

– Ja, det gør jeg, men nu må De have farvel. Tænk nu hellere godt over situationen.

Manden var et nervevrag, da jeg forlod ham.

Det var naturligvis dumt at lave den slags, men ondskabsfuldheden kan somme tider fare i een. For øvrigt blev jeg samme dag på hjemturen nødt til brat at forlade toget. Vi var i kupeen kommet i diskussion om nazisme kontra demokrati. Over for mig sad en mand, som lidt efter blandede sig i samtalen. Det var tydeligt, at han var pro-nazist og pro-tysker. Han forsvandt ud af kupeen, og en kvindelig passager hviskede hurtigt til mig: Forsvind, forsvind, mand. Han er en af de ækle, og han er sikkert på vej gennem toget for at finde een, der kan tage sig af dig. Hun sagde det med en stemme, der havde rester af tysk accent. En hjemmetysker? Lidt efter holdt toget, og i en fart var jeg ude og væk.

I Danmark kunne man ikke undgå at komme i berøring med modstandsbevægelsen. Jeg havde ikke villet tro, at der kunne skabes en modstandsbevægelse i et land, hvor det er så svært at skjule sig, men jeg tog fejl. Det var fantastisk for en hærdet soldat fra de russiske skove at opdage, hvad den danske modstandsbevægelse kunne udrette. Mens vi lå i Bramminge, blev jernbanelinjen Lunderskov-Bramminge saboteret flere gange, og der var store sabotager i Ribe. Det var forbløffende. Tyskerne må enten have haft nogle af deres

»Skydeøvelse i Bramming«. Selv om Niels Bøgh Andersen var tilknyttet divisionsfeltpræsten som degn, måtte han alligevel deltage i skydeøvelser under opholdet i Danmark i 1944, som her i Bramming.

dårligste folk i Danmark, eller også har tyskerne lukket mindst et øje og to øren. Hannes og jeg kunne såmænd ikke færdes længe i Bramminge uden at blive klar over, hvem der måtte være med i modstandsbevægelsen. For mig var det særlig let, for jeg havde venner inden for modstandsbevægelsen, og man havde tillid til mig. Jeg var gæst hos Oxenvad, der var byleder, og hos lærer Nielsen, der også måtte have noget med illegalt arbejde at gøre.

En del var ungdommeligt uforsigtige. Hannes boede hos enken efter en tømmerhandler. Hun havde en ejendom lige ved viadukten. Den unge søn viste Hannes sin illegale revolver og andet. Vi var rystede over hans letsindighed, og vi advarede drengens mor, og vi advarede ham selv. Et års tid efter faldt han i modstandskampen.

Nogle folk i Bramminge havde mere tillid til mig end sundt var. Når de blev for åbenmundede, måtte jeg bede dem tie, og somme tider måtte jeg endda stikke fingrene i ørerne for at blive fri for at høre. Ingen bør vide mere end nødvendigt, og man kunne ikke vide, hvor stærk jeg ville være, hvis jeg skulle havne i »fandens køkken« – Gestapos klør. Jeg kendte ikke min egen styrke og svaghed.

En dag var jeg i Esbjerg for at finde et menneske, der kunne skaffe mig kontakt med den frie verden. Jeg regnede med, at der i Esbjerg måtte være folk med viden og visse forbindelser. Forsigtigt skulle man gå til værks. Jeg besøgte en del restauranter, snakkede med ikke få mennesker, og omsider traf jeg en person, der var lige ved at gå på krogen. Det var mig, der sprang fra. Jeg vidste ikke, om jeg helt turde stole på ham. Mine tanker drejede sig stadig om England. Jeg ville til England, men jeg gjorde op med mig selv, at det skulle ske på regulær måde.

Esbjergturen fik jeg altså ikke noget ud af. Hjemad var en flok gymnasieelever med toget. Jeg sad sammen med en russer, der var i tysk hjælpetjeneste. Gymnasiasterne iagttog os ivrigt; det varede ikke længe, før de tog fat på at karakterisere de to fremmede i kupeen. De gennemheglede den »dumme, fede, stupide tysker« og kunne kun se alt godt hos den stakkels russer, som tyskerne havde tvunget til at arbejde for sig. Det var ikke småting, de fik sagt i løbet af den lille halve time, som det tog fra Esbjerg til Bramminge. Da jeg gjorde mig rede til at stige af toget i Bramminge, sagde jeg til de unge: »I skal nu være lidt mere forsigtige fremover, når I sidder og drøfter tyskere i toget – men ellers må jeg sige, at jeg er stolt over jeres holdning. Farvel.«

De unge stirrede måbende og forbløffede efter mig, mens jeg bandede mig vej ud.

En sag lå mig stærkt på sinde: Vore krigsfangers skæbne. Hvordan gik det de dansksindede sydslesvigere, som var faldet i fangenskab i øst og i vest. Forstod man deres stilling? Jeg havde længe arbejdet med en liste over de savnede, og det var vigtigt, at den liste nåede frem til de allierede, det var vigtigt, at man forstod, det ikke drejede sig om almindelige tyske soldater, men om danske, der som tyske statsborgere måtte i trøjen.

Jeg satte mig i forbindelse med adjunkt Nordentoft i Randers. Han havde før krigen været vandrelærer i Sydslesvig. En dag blev jeg anmodet om at komme til en opgivet adresse i Århus. Jeg ville dér møde en mand, jeg ikke kendte; til ham skulle jeg aflevere min liste. Det skete, og jeg følte mig lettet.

Jeg kunne ikke afslå at være tolk mellem værnemagten og befolkningen. Glad for jobbet var jeg ikke, men jeg gik ud fra, at folk her forstod »jysk«.

Tyskerne regnede med, at engelskmændene ville foretage landgang i Jylland, og man gjorde sig rede til at imødegå denne landgang. En dag fik jeg en ganske fantastisk opgave. Jeg skulle placeres nord for Bramminge i en lille landsby. Her var ved hovedvejen gravet et dybt hul. Her skulle den kommunikationscentral etableres, som skulle forbinde de tyske kampstyrker langs den sydlige del af den jyske vestkyst.

I forbindelse med angsten for engelsk landgang registrerede tyskerne alle biler, den civile befolkning havde. Meningen var, at bilerne skulle konfiskeres, når det kom til åben kamp, men det måtte folk ikke vide. I tide skulle der laves optegnelse over, hvor mange biler og hvilke mærker der fandtes i Bramminge. Det ubehagelige job blev tildelt mig. Det var ikke nogen let sag at komme til landsmænd og sige: Goddag! Har De en bil? Ordene måtte formes på en særlig måde, så den egentlige mening blev forstået. Man måtte skynde sig at sige sådan noget som: Ja, nu må De forstå det på den rette måde. Det drejer sig kun om en statistik. Bilen er selvfølgelig Deres. De kan da skrue hjulene af den og lægge dem op på loftet. De kan tage karburatoren ud; ja. De kan endog pille den helt fra hinanden, for det er jo Deres bil, og der er ingen, som kan hindre Dem i at gøre med den, hvad De vil. Men jeg er nødt til at skrive dens nummer op.

Nogle skulle have det forklaret endnu en gang, inden de forstod. Selv bragte jeg mig i en yderst farlig situation, for der var selvfølgelig grænser for, hvor langt jeg kunne gå. Jeg måtte igen sætte min lid til, at man kunne forstå »jysk« i Bramminge.

Man kunne komme ud for de mærkeligste situationer. I banken ville jeg hæve penge på min konto i Gråsten banks afdeling i Kruså. Bankfolkene og alle andre, der var i banklokalet så forbavset på mig. Deres øjne røbede, hvad de tænkte: Hvad fanden er det for en karl? En tysk soldat, der har penge i en dansk bank, og som taler dansk som en indfødt! Han hører nok ikke til de gode. Den søde kvindelige bankfunktionær ringede dannet til Kruså og fik at vide, at »karlen« var god nok. Det tog lidt af mistænksomheden, men også kun lidt. Mange kiggede stadig meget uforstående efter mig.

En spændende og ubehagelig situation opstod, da modstandsbevægelsen havde lavet sabotage i Ribe. Jeg blev sammen med to tyske Feldwebler udkommanderet for at spærre vejen. De to Feldwebler

kunne heldigvis ikke et eneste dansk ord. Vi skulle standse alle mistænkelige personer, men alle på nær een fik lov at passere. Det er mærkeligt, at man kan eje en instinktiv sikker fornemmelse af, hvor noget er galt. Der kom en stor bil, en mægtig kasse nordfra. Vi råbte »Halt«. Da jeg åbnede bildøren, stank det langt væk af værnemageri. Vi fik et herligt replikskifte:

– Godaften. Har De våben?

– Hvem fanden er De, og hvad rager det Dem? udbrød et bjerg af fedt.

– Har De våben?

Tavshed.

– Hvad fanden. De taler dansk. Hvordan går det til?

– Ja, jeg taler dansk. Har De våben?

Så fik jeg omsider stukket en seddel i hånden. På den stod: »Der Kaufmann M. aus S. ist berechtigt eine Handschusswaffe zum eigenen Schutze zu tragen« – forsynet med underskrift og tysk stempel. Det var den eneste fjende, vi fangede, da vi afspærrede vejen fra Ribe efter den store sabotage.

Til mit arbejde hørte også begravelser af døde soldater. Den 1. maj var jeg i Åbenrå for at begrave syv engelske flyvere på kirkegården dér. Vi var i den anledning oppe hos den tyske præst, pastor Beuch. Da han hørte, jeg var dansk sydslesviger, mærkede jeg omgående hans medfølelse, og da jeg skulle gå, sagde han til mig: »Gott beschütze und bewahre Sie. Gott segne Sie.« Det gjorde et stærkt indtryk på mig; jeg havde slet ikke ventet denne forståelse dengang hos en tysk nordslesviger.

Jeg kom til Åbenrå en gang til. Det var sidst i maj, lige efter at tyskerne havde foretaget mange arrestationer og lige efter oberst Paludan-Müllers modige kamp mod den tyske overmagt. Jeg traf kun et par mennesker jeg kendte. På Ramsherred 47 A stod jeg et øjeblik og overvejede, om jeg skulle ringe på dørklokken, men jeg opgav det. I huset boede farver Jacob Jacobsen. I mine tidlige ungdomsår havde jeg truffet ham flere gange. Han var en charmerende selskabsmand og udfoldede al sin charme i de bedre borgerhjem i Åbenrå. Han var en feteret kavalier og gik til selskab og »spiste middag«. Jeg kom fra et afsides fiskermiljø, hvor vi spiste »vor unnen«, og jeg var endnu dengang i 1944, da jeg stod uden for huset i Åbenrå,

så mærket af jævn fisker- og bondeskik, at jeg uvilkårligt foragtede unge mennesker, der gik ud til middagselskaber med fine bordopstillinger og raffinerede retter. Det var for mig et udslag af dekadence. Derfor opgav jeg den dag at gå ind til Jacob. Hos ham var der intet at hente. Men jeg tog fejl.

Der gik et år – og det er lang tid i en krig. Da trådte farver Jacobsen i engelsk uniform ind i det hus i London, hvor jeg opholdt mig som krigsfange. Det ville jeg ikke have drømt om den dag uden for gadedøren i Ramsherred.²¹

Det var ikke rart at skulle færdes i den forhadte værnemagtsuniform i det besatte Danmark. Efter en tids forløb fik jeg det ordnet, så jeg havde et sæt civilt tøj hængende i Sig ved Varde, hvor min bror boede, og jeg havde et andet sæt hos min svigermor i Århus. Man kunne få tilladelse til at gå i civil, men den tilladelse var ikke let at opnå. Jeg skaffede mig den første gang til et par dages besøg i Århus. Det skete på yderst ejendommelig måde. Vor general manglede en neglesaks. Han havde vist ladet sin ordonnans spørge efter et sådant redskab i et par forretninger, men forgæves. Det hørte jeg, og jeg forklarede adjudanten, at ingen dansk ville sælge en neglesaks til en mand i tysk uniform. Kunne jeg få lov til at rejse i civil til Århus, ville det være såre let dér at købe en neglesaks til generalen. Adjudanten forstod: »Deres orlovspapir får påtegning om, at De har ret til at bære civilt tøj. Det er i orden.«

Jeg havde nogen tid i forvejen været i Århus i den grønne uniform. Min kone var på ferie deroppe hos sin mor. Jeg skrev, at jeg kom, men føjede til, at hun ikke måtte hente mig på banegården. Da jeg skulle tilbage ville Ingrid absolut følge mig til toget uden hensyn til den tyske uniform. Det må have været meget ubehageligt for hende. Hun måtte løbe spidsrod gennem byen. Der blev kigget grimt efter denne unge danske kvinde hele vejen fra Museumsgade til banegården. Vi gik med vor lille 4-årige datter imellem os. Min kone stirrede lige ud i luften og så ingen.

Siden fik jeg en fast tilladelse til at bære civilt tøj i henhold til et bestemt regulativ. Det var en god ven, overløjtnant R., som skaffede mig den. Vi havde et vældig godt forhold til hinanden. Han var antinazist, og det lagde han ikke skjul på. Det følgende oplyser om, hvad man i vor division kunne tillade sig at sige i krigens sidste år.

På Østfronten var indkvarteringsforholdene af vidt forskellig art – disse hørte for Niels Bøgh Andersens vedkommende til de bedre. Det er ham, der stikker hovedet op som nr. tre fra højre.

Overløjtnanten telefonerede en dag fra hotel »Kikkenborg« til I. C.-afdelingen der skulle bekæmpe defaitisme og fjendtlig propaganda. Han sagde til afdelingens chef i telefonen:

– Er De klar over, hr. oberst, hvor vidt det er kommet med os tyskere? Hvor vi end kommer hen, griner man af os eller man hader os. Det er disse forbandede nazisters skyld.

Jeg stod ved siden af og hørte med.

Mens jeg var i Bramminge, lå der 17-18-årige soldater fra vesttyske industriområder i byens omegn. De var meget svækkede, og de var mærket af, at de kom fra et sundhedsfarligt miljø. Mange af dem var så svage, at der skulle to drenge til at bære et maskingevær. Disse unge var blevet sendt til »flødefronten« for at komme sig. En dag på vej til Ribe, standsede jeg hos en købmand, jeg kendte. Jeg fik en kop kaffe, og vi udvekslede tanker om krigens elendighed og mulighederne for en snarlig fred. Købmanden fortalte, at han havde haft nogle af disse purunge soldaterdrenge boende, men for få dage siden var de blevet sendt til østfronten. Han havde meget ondt af dem.

Han fortalte om, hvor venlige de havde været, og hvordan de var kommet godt ud af det med hinanden – men nu var de altså på vej mod øst – de stakler, sagde han. Så tav han lidt og føjede til: »Måske var det godt, det gik sådan.«

– Hvad mener du, spurgte jeg.

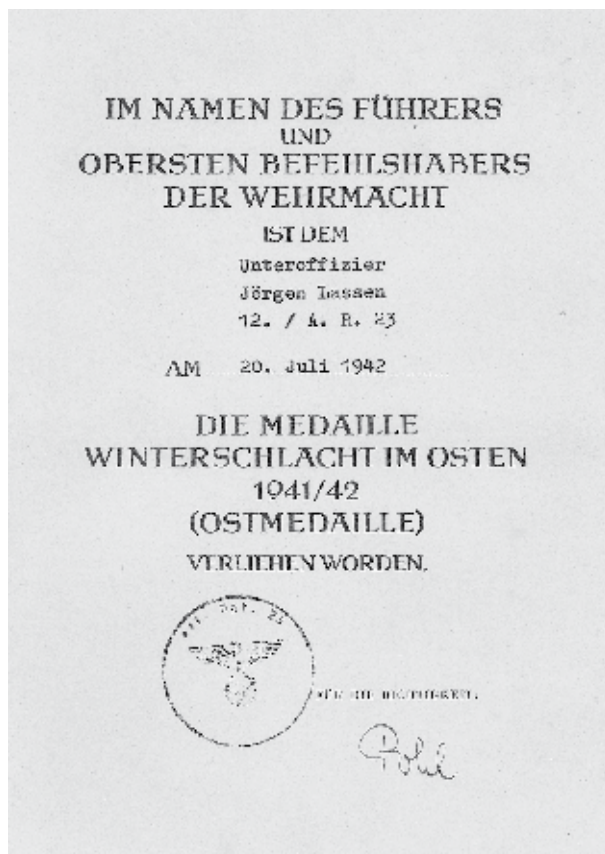
– Jo, de var ved at gro os for nær til hjertet.

Jeg var glad ved i Danmark at møde mennesker, der med en fast national holdning afviste nazismen og måske var med til at bekæmpe den med våben. Jeg var også glad ved at møde mennesker, der havde forståelse for og medfølelse med fjenden i nød.

Niels Bøgh Andersen var ikke den eneste danske sydslesviger, som i tysk uniform kom til Vestjylland. En hel række unge fra mindretallet stiftede bekendskab med denne del af Danmark i krigsårene. Det skyldtes blandt andet de store tyske forlægninger på Esbjerg-egnen, hvor den tyske værnemagt var stationeret for at afværge en eventuel engelsk invasion og for at overvåge de mange engelske flyvere på vej til Tyskland med deres bombelast. Særligt mange soldater var indkvarteret i den store tyske uddannelseslejr i Oksbøl. Her var der et stadigt gennemtræk af soldater, og i denne kreds ses flere danske fra Sydslesvig.

Nogle fik dog kun et ganske kortvarigt ophold i Vestjylland. Det gjaldt for eksempel *Jørgen Lassen* fra Jardelund i Medelby sogn. Jørgen Lassen blev født i 1915 og blev indkaldt til det tyske militær ved krigens begyndelse i 1939. Han gjorde især krigstjeneste på Østfronten, hvorfra han sendte sit sidste brev hjem den 17. februar 1945, da den tyske hær kæmpede med den russiske syd for Danzig. Han faldt under disse kamphandlinger.

I begyndelsen af december 1942 var Jørgen Lassen hjemme i Jardelund på et par ugers orlov. Midt i december gik rejsen tilbage til Østfronten, men juleaftensdag blev han sendt til Danmark, hvor han var indtil den 9. februar 1943. Tilfældet ville, at Jørgen Lassens bror, *Christian Lassen*, født i 1908, var i Danmark som tysk soldat samtidig. Christian Lassen gjorde ligesom broderen krigstjeneste under hele krigen, men han kom hjem til Sydslesvig efter krigen, hvor han overtog den fædrene gård. Christian Lassen døde i 2003. I Danmark

Jørgen Lassen fik i juli 1942 en såkaldt »Ostmedaille« for sin indsats på Østfronten i vinteren 1941-1942. Soldaterne kaldte den en »Gefrierfleischmedaille« (forfrysning-medalje).

var han i Birkerød og Høvelte i Nordsjælland fra november 1942 til april 1943. For begge brødre var det muligt at træffe bekendte og familie, mens de var i Danmark. Christian Lassen mødtes med sine to søstre, Anna Lassen, som var i huset i Hellerup, og Helene Lassen, der arbejdede som sygeplejerske i København. Jørgen Lassen besøgte på Oksbøl-egnen en bror til sygeplejerske Maren Sørensen²², som han kendte fra Valsbøl-kredsen hjemme i Sydslesvig. Hun stammede fra Ål tæt ved Oksbøl, hvor hendes bror drev familiegården i Borre.

Brødrenes oplevelser i Danmark kan følges gennem den indbyrdes

korrespondance mellem brødrene Christian og Jørgen Lassen, moderen derhjemme i Jardelund og søstrene Anna, Helene, Katrine og Dagmar Lassen. Ligesom mange af de andre sydslesvigske soldater i Danmark skriver de en del om indkøb af forskellige varer i Danmark. Familien i Sydslesvig sendte penge til dem, der var i Danmark, så de kunne købe ind til dem derhjemme – især indkøb af en radio blev drøftet i brevene.

22. november 1942 – Christian Lassen til moderen i Jardelund:

In Dänemark haben die Bauern ja immer viele Rüben. Birkerød ist eine kleine schöne Station. Hövelte ist ein Dorf in der Nähe. Das liegt in der Nähe von Kopenhagen. Wenn ich Urlaub bekommen kann, will ich Anna und Helene besuchen. Heute Abend wollte ich ein kleines Paket nach Hause schicken. Stand eine Zeit und wartete das sie mir das Paket abnehmen wollten und dann machten sie Feierabend. Und wir müssen jetzt warten bis Dienstag. Am Montag werden keine Pakete abgenommen. Sehe aus Deinem Brief daß du mir 13,05 RM [Reichsmark] abgeschickt hast. Also könnt ihr mir 26,10 RM schicken. Soviel ich weiss darf ich jeden Monat 2 Pakete nach Hause schicken, je Paket 2 Pfund. Also schreibe mir, ob ich Süßigkeiten oder was nach Hause schicken soll. [I Danmark har bønderne jo altid mange roer. Birkerød er en lille smuk station. Hövelte er en landsby i nærheden. Den ligger i nærheden af København. Når jeg kan få ferie, vil jeg besøge Anna og Helene. I aften ville jeg sende en lille pakke hjem. Stod en tid og ventede på, at de ville tage min pakke og så havde de fyraften. Og nu må vi vente til tirsdag. På mandag tager de ingen pakker. Ser i dit brev, at du har sendt 13,05 RM til mig. Altså kan I sende mig 26,10 RM. Så vidt jeg ved må jeg hver måned sende to pakker hjem, hver pakke må veje to pund. Altså skriv til mig, om jeg skal sende søde sager eller noget andet hjem].

2. december 1942 – Jørgen Lassen og moderen i Jardelund til Christian Lassen:

Tak for din pakke – vi har den snart opspist. Det smager godt alt sammen. Gummibåndet som var deri kan vi også nok bruge. Dine strømpeholdere og ærmeholdere har vi gemt hen.

Det er dog rart, at du kan købe madvarer. Har du fået pengene, vi

sendte dig første gang 13,05 RM og anden gang 26,10 RM. Det gør os ondt, at vi ingen julekager kan sende, du må købe dig nogle, hvor du er. Du kan jo vist også købe dig et juletræ og lys.

10. december 1942 — Jørgen Lassen til Christian Lassen, skrevet i Jardelund:

Meinen herzlichsten Dank für Deinen lieben Brief und das schöne Paket. Das ist ein gutes Feuerzeug und gut zu gebrauchen, wenn man in Rusland ist. Die guten Süßigkeiten habe ich ganz vergessen. Das sind gute Süßigkeiten, nur man bekommt einen grossen Durst nachher. Du sollst [...] richtig die Zeit ausnutzen, die Du jetzt da bist, denn wer weiss wie lange es noch dauert. Hast du schon mal Anna oder Helene besucht? Oder haben sie Dir schon mal besucht? Hoffe daß du noch recht lange da bleiben wirst. Mein Urlaub ist jetzt bald zu ende, ich fahre morgenfrüh mit den ersten Zug. [Min hjerteligste tak for dit venlige brev og den dejlige pakke. Det er et godt fyrtøj, og det kan man få god brug for i Rusland. De gode søde sager har jeg ganske glemmt. Det er gode søde sager, kun bliver man meget tørstig bagefter. Du må udnytte tiden godt, der hvor du nu er, for man ved aldrig hvor længe det varer. Har du besøgt Anna eller Helene? Eller har de besøgt dig? Håber at du må blive rigtig længe dér. Min ferie er snart slut, jeg skal afsted i morgen tidlig med det første tog].

15. december 1942 – Helene Lassen til Christian Lassen:

Nu på søndag, når vejret da er godt, kommer jeg at besøge dig. Men jeg tager med toget. Det er i Birkerød ved 2-tiden. Jeg glæder mig til at se dig. Det er nu snart tre år siden vi har set hinanden. Mon man i det hele taget kan kende dig i uniformen?

28. december 1942 – Helene Lassen til moderen og søskende i Jardelund:

I søndags havde jeg besøg af Christian og Anna. Vi havde det hyggeligt. Kl. 21 fulgte vi Christian til toget. Vi håber at Christian kan komme igen på søndag, og så kan jeg eventuelt få fridag, så kunne vi jo komme lidt ud at se på byen.

Efter sin orlov i Jardelund rejste Jørgen Lassen den 11. december

1942 igen til Østfronten. Han drømte dog om at kunne komme til Danmark ligesom sin bror Christian.

15. december 1942 – Jørgen Lassen til moderen og søskende i Jardelund:

Er kommet godt herop efter fire dages rejse. Jeg ville dog gerne, om I ikke nok ville give mig adressen af Anna og Helene. Ikke at jeg vil skrive til dem, for det går jo ikke så godt. Men måske kunne man engang have den lykke at komme der i nærheden. Og så skal jeg nok se ad om der er en radio at få. Men det er jo endnu ikke længe sagt, at man har den lykke at komme derhen. Men I kunne dog godt alligevel sende mig de adresser.

Overraskende blev Jørgen Lassen allerede den 24. december 1942 sendt fra Østfronten til Oksbøl-egnen. Her tilbragte han et par måneder frem til 9. februar 1943, kun afbrudt af en kort orlov undervejs hjemme i Jardelund.

3. januar 1943 – Jørgen Lassen til Christian Lassen:

Wir wurden gerade am 24.12. verladen und sind dann 8 Tage mit der Bahn gefahren, das war für uns das beste Weihnachtsgeschenck was wir bekommen konnten. Nun sind wir in der Nähe von Helene und Anna. Und jetzt kann ich mir auch Geld ein mal im Monat schicken lassen. Hier liegen wir jetzt mit 10 Unteroffizieren auf einer Stube. Wir sind in einer Kaserne. Vielleicht bekommen wir noch einigen Wochen Privat Quartier. [Vi stod på toget lige netop den 24. december og kørte så i otte dage, det var den bedste julegave vi kunne få. Nu er vi i nærheden af Helene og Anna. Og nu kan I også sende penge til mig en gang om måneden. Her ligger vi nu med ti underofficerer på en stue. Vi er på en kaserne. Måske får vi nogle ugers privatkvarter].

5. januar 1943 – Jørgen Lassen til moderen i Jardelund:

Her er ellers alt ved det gamle. En 50 km fra Esbjerg ligger en lille by som hedder Ochsbyll. Den kender jeg nok, det er en hel lille køn en. Mig går det godt.

7. januar 1943 – Jørgen Lassen til Dagmar Lassen:

Og Christian har været henne at besøge Anna og Helene. Det har jo været meget smukt. Men det var jo heller ikke så langt fra hinanden. Her har jeg en dag været henne at besøge en broder til Maren Sørensen. Vi talte om lidt af al slags.

8. januar 1943 – Katrine Lassen til Christian Lassen:

Nu er Jørgen jo ikke langt fra dig. Har haft brev fra ham i dag. Han ville også nok se om en radio. Havde allerede været henne og se hvad de kostede.

10. januar 1943 – Jørgen Lassen til Katrine Lassen:

Har tilfældig truffet en broder til Maren Sørensen, det er jo hendes fødehjem. Det er en net gård, som han har, en 30 kreaturer og to heste har han. Han har en husholderske, og en søn er hjemme. Har været engang, han sagde at jeg kunne besøge ham så tit som jeg ville. I dag vil jeg lige hen og besøge ham igen. Det er jo ikke så langt. Ja, med den gamle radio er der ikke noget værd mere. Håber at jeg kan få en med, når jeg engang får orlov. Måske kan jeg få en gang søndagsorlov. Nu har jeg lige fået at vide, at I må sende mig to dekader penge for december og en gang for januar. Altså 3 gange 18,27 RM, så vil I vist nok sende mig dem straks.

11. januar 1943 – Anna Lassen til Christian Lassen:

Når jeg nu i aften skriver til dig, er det for at fortælle dig, at Jørgen er kommet til Vestjylland. Hans adresse er Hr. J. P. Sørensen, Borre pr. Oksbøl. Du skal ikke skrive Jørgens navn på, kun ovennævnte, adressaten er en broder til M. Sørensen, som han tilfældigt har truffet. Håber nu at se dig på søndag. Jørgen skriver også om radio. Kedeligt jeg ikke har fået den købt endnu. Han skriver om, måske tager han hjem på søndagsorlov. Jeg glæder mig, han er kommet herop, men hvor længe ved han ikke. Glæder mig nu til at se dig på søndag. Selv om vi får et par fremmede til eftermiddagskaffe, kan vi da tale sammen.

21. januar 1943 – Jørgen Lassen til Christian Lassen:

Jetzt liege ich in Dänemark, was du vielleicht schon erfahren hast,

aber wer weiss wie lange wir noch hier bleiben. Glaube daß wir die längste Zeit hier gelegen haben, trotzdem es nur ein Paar Tage waren. Aber so ist es immer, wo es gut ist, geht es immer schnell wieder weiter. Bin den letzten Sonntag zu Hause gewesen in Sonntagsurlaub. Bin Sonnabendmorgen hier weg gefahren und abends um 7 Uhr war ich in Flensburg. Es ist ganz schön wenn man so in Sonntagsurlaub fahren kann, aber nur etwas kurz. Am Montagmorgen musste ich wieder weg fahren. Bist du noch hier in derselben Gegend?

Mir geht es gut. Liegt du noch hier in der selben Gegend? Wenn du mal Zeit hast kannst du mir denn nicht mal schreiben? [Nu er jeg i Danmark, hvad du måske allerede ved, men hvem ved, hvor længe vi skal blive her. Tror at vi har været her den længste tid, på trods af at det kun var et par dage. Men sådan er det altid, hvor det går godt, går det altid hurtigt videre igen. Var sidste søndag hjemme på søndagsorlov. Tog afsted herfra lørdag morgen og var i Flensburg kl. 7 om aftenen. Det er ganske dejligt, når man sådan kan tage på søndagsorlov, men det er lidt kort. Mandag morgen måtte jeg afsted igen. Er du stadig på den samme egn? Jeg har det godt. Er du stadig her på den samme egn? Hvis du engang har tid, kan du så ikke skrive til mig?].

3. februar 1943 – Jørgen Lassen til moderen og søskende i Jar-delund:

Vil lige fortælle at jeg er kommet godt hened. I tør ingen penge sende mig mere, for vi har nok været den længste tid her, og hvor vi så kommer hen, kan I jo nok tænke Eder, hvor vi er kommet fra.

Jørgen Lassen fik ret – han fik ikke lov at blive længe i Danmark. Allerede den 9. februar 1943 forlod han Danmark igen. Han blev sendt til Østfronten påny.

9. februar 1943 – Jørgen Lassen til moderen og søskende i Jar-delund:

Sidder her i toget. Denne gang er vi ikke kørt over Flensburg, men over Süderlugum og Husum-Rendsburg. Jeg ville jo hellere have kørt den anden vej, men det er jo også det samme. Christian er jo nu

kommet derhen i nærheden, hvor jeg har været, nu håber vi jo at han må blive der ret længe.

17. februar 1943 – Jørgen Lassen til Anna Lassen:

Har gjort en helt køn tur, måske en 2.000 til 3.000 km. Har du fået radio med hjem? Har Christian været hjemme engang på søndagsorlov? Er han endnu der? For det er dog en stor forskel på Rusland og Danmark, kan jeg sige dig.

21. februar 1943 – Jørgen Lassen til Dagmar Lassen:

Den smukke tid i Danmark er jo nu forbi, som du ser. Det blev ikke til noget, at jeg fik orlov til min fødselsdag, da var jeg allerede her i denne egn.

24. februar 1943 – Jørgen Lassen til moderen i Jærdelund:

Ja mor, har endnu købt mig to pølser, som jeg har taget med til Rusland. Men så slemt er det nu heller ikke.

13. marts 1943 – Jørgen Lassen til Christian Lassen:

Es ist schön daß du einige Tage Urlaub gehabt hast, aber die Zeit geht immer viel zu schnell. Wie geht es – bist du noch in Dänemark? Hoffentlich kannst du noch recht lange da bleiben, denn sonst wird es nichts, besonders mit dem Urlaub. Von hier bekommen wir keinen, ist Urlaubssperre. [Det er dejligt, at du har haft nogle dages ferie, men tiden går altid alt for hurtigt. Hvordan går det – er du stadig i Danmark? Forhåbentlig kan du blive der rigtig længe, for ellers bliver det ikke til noget, især med ferie. Herfra får vi ingen, der er spærret for ferie].

4. maj 1943 – Christian Lassen til moderen og søskende i Jærdelund:

Ich habe noch eine ganze Wurst, die ich von Dänemark mitgenommen habe. [Jeg har stadig en hel pølse, som jeg har taget med fra Danmark].

Tilværelsen som tysk soldat på egnen omkring Oksbøl og Esbjerg belyses også i breve fra flensborgeren *Axel Münchow*. Han blev født i Flensborg den 3. februar 1924 som søn af den danske smedemester

og lokalpolitiker Samuel Münchow. Han blev indkaldt den 16. oktober 1942, efter at have været i arbejdstjeneste (Reichsarbeitsdienst/RAD) ved jernbanen. Efter indkaldelsen blev han sendt til rekrutuddannelse i Sædding ved Esbjerg, hvortil han ankom den 1. november 1942. Uddannelsen varede ikke mere end seks uger, hvorefter Axel Münchow blev overført til tjeneste i en våbensmedje. Han var nemlig uddannet kleinsmed fra faderens værksted i Nørregade i Flensborg og kunne derfor gøre god nytte i våbensmedjen, hvor især håndvåben blev repareret. Mens han arbejdede i våbensmedjen i Esbjerg, havde han en almindelig arbejdsdag med fastlagte arbejdstider, uden vagttjeneste. Desuden var han fra omkring 1. februar 1943 indkvarteret privat, men i begyndelsen af maj 1943 blev han overført til militærlejren i Oksbøl nord for Varde. Også her kom han til at arbejde som våbensmed.

Axel Münchow var dog kun i Oksbøl et par måneder. I juli 1943 meldte han sig frivilligt til det tyske luftvåben, ikke så meget af særlig interesse netop for luftkrigen, men snarere fordi flyvertjenesten forudsatte en længere uddannelse – og dermed forhindrede udsending til fronten i Rusland. Han blev sendt til undersøgelse hos Luftwaffe²³ i Hamborg i juli 1943 og skulle så begynde uddannelsen i august 1943. Dermed lykkedes det Axel Münchow at undgå tjeneste på Østfronten: Han fik at vide, at han nu var spærret for at komme til Rusland. Uddannelsen indenfor luftvåbenet foregik for størstedelens vedkommende i Tutow ved Greifswald, hvortil han ankom sidst i august 1943. I juli 1944 var Axel Münchow færdiguddannet som flyver, hvorpå han gjorde flyverkurertjeneste med stabsofficerer i Tyskland. Da det tyske luftvåbens virksomhed indskrænkedes som følge af krigens gang, blev han overført til en faldskærmsjægerdivision. I februar 1945 faldt han i engelsk krigsfangenskab og blev derfra sendt hjem i august 1945.

Fra Axel Münchows tid på Esbjerg-egnen er der bevaret en lille samling breve til forældrene hjemme i Flensborg. De giver et fint indtryk af den unge soldats oplevelser og tilværelse. I brevene kredser han især om de meget jordnære ting – forplejningen var en vigtig sag, og igen står det klart, at det at kunne spise sig mæt gjorde en forskel. Axel Münchow forholdt sig praktisk til sin soldatertjeneste. Han gjorde sig ikke store tanker om det at være dansk i tysk uniform i

Axel Münchow, fotograferet i julen 1943.

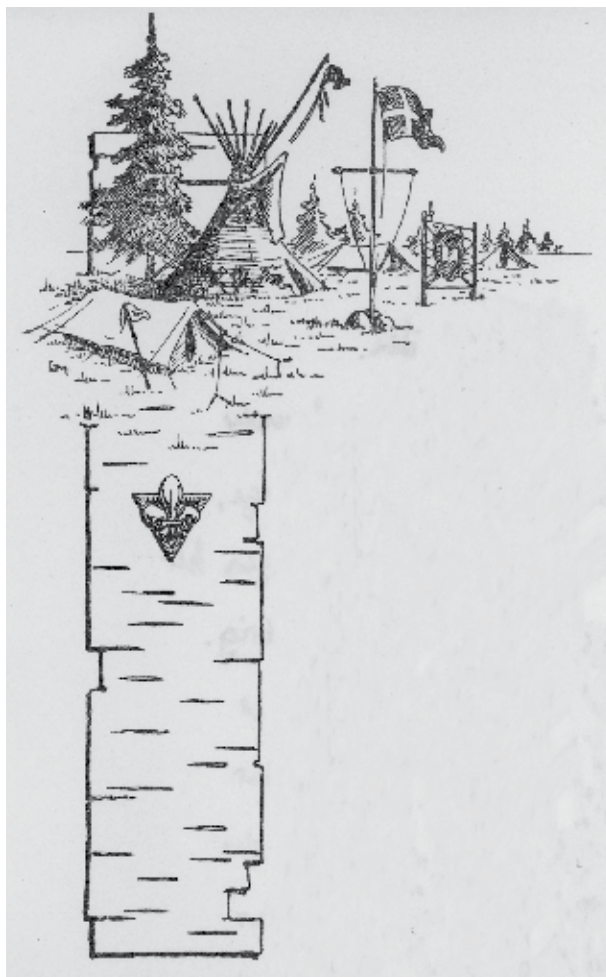
det danske moderland. Han mente, at det var hans pligt at være tysk soldat, men pligterne skulle helst holdes på et minimum, og i hvert fald helst holde ham væk fra fronternes kamphandlinger. Overfor forældrene kom refleksioner over rollen som tysk soldat mest frem, når han hørte om faldne kammerater fra mindretallet. I den situation fremstod krigens urimelighed særlig stærkt, og Axel Münchow kunne i den forbindelse give udtryk for, hvor meningsløst det var at dø for en sag, som ikke var mindretallets, og som mindretallet aldrig havde haft del i. Det var uden tvivl en af de afgørende grunde til, at han meldte sig til kurser og tog imod de uddannelses tilbud han fik: Ved at sidde på skolebænken var der bedre chancer for at overleve end ved at kæmpe på fronterne.

Axel Münchow har i et avisinterview²⁴ fortalt om, at det ikke var sjovt at være tysk soldat i Danmark – at være dansker og blive spyttet på af sine landsmænd, fordi han optrådte som tysk soldat. En dag hørte han dog i en cigarforretning nogle danskere tale om sabotageaktioner, mens de gjorde sig lystige over den tyske soldat, de troede ikke forstod, hvad der blev sagt. Men det gjorde han jo, og han lod dem vide, at de ikke skulle tale om den slags, når der var tyske soldater i nærheden. Axel Münchow mente, at han dermed fik sat sig i respekt, for efter den episode var han og en anden dansk sydslesviger i tysk uniform de eneste tyske soldater, der kunne færdes trygt i Esbjerg.

I Axel Münchows breve er et gennemgående emne også faren for engelsk invasion. Han beretter ofte om øvelser og udrykninger til stillinger ved kysten, hvor der blev spejdet efter englændere. Hyppige luftalarmer og angreb øgede uroen og alarmberedskabet i den tyske lejr og viser, at der var en udbredt frygt for at en engelsk invasion ville komme på den danske vestkyst.

Bemærkelsesværdigt er det også, at Axel Münchow i brevene ligesom andre soldater viser en søgen mod det, der ikke er soldatertjeneste, men almindelig dagligdags normalitet. Han lægger vægt på etableringen af en hverdag med faste arbejdstider og rammer, der ikke er militært prægede, både på arbejde og i fritiden. Fokuseringen på tjenesten som et almindeligt arbejde gør også, at Axel Münchow kan udvise stor faglig stolthed over sit arbejde som smed. Overfor faderen, den gamle smedemester og læremester, betoner han sin succes i det faglige smedearbejde.

Endelig vidner brevene om, at den tyske brevcensur ikke kan have været særlig skrap i det vestjyske. Ikke blot er brevene skrevet på dansk – det var jo almindeligt for de danske sydslesvigere. Ret ofte angav Axel Münchow også, hvor han skrev fra. Efter reglerne var dette ikke tilladt – som lokalitet måtte brevskriveren kun angive det anonyme »O.U.« (Orts Unterkunft) og ikke røbe, hvor han opholdt sig. Men Axel Münchow anførte flere gange i sine breve »Esbjerg« eller »Oxbøl« som afsendelsessted. Desuden benyttede han flere gange i Oksbøl-tiden ark fra det danske spejderkorps prydet med spejdermotiver og vajende Danneborg som brevpapir.

Når Axel Münchow skrev hjem til sine forældre i Flensborg fra Esbjerg og Oksbøl, brugte han ofte brevpapir med de danske spejders breshoved.

1. november 1942, Sædding – Axel Münchow til familien i Flensborg:

Vi er nu endelig kommet herop i fast kvarter. Det var længe over midnat, da vi nåede hertil, derfor fik vi lov til at sove længere næste morgen. Derefter gik den sædvanlige rummel med inddelingen og

alt dette løs, nu i søndags havde [vi] stue-appel, vor kommandør er en Oberleutnant, men da der ikke var noget at kritisere i vor stue, forsvandt han lige så stille igen. De herrer søger jo ellers efter evne, hvis de ikke kan finde noget, og er der så endelig ikke noget, ja så er de lige ved at dø af fortvivlelse over at de ingen grund har til at skælde ud, det synes at være deres yndlingsbeskæftigelse heroppe. Ellers går det meget godt heroppe, vi får nok at spise, og kan oven i købet købe alt hvad vi vil have lige fra kager med flødeskum til tøj og andre spisevarer, ja endog rygevarer fås endnu uden kort her i kantinen, kort sagt, man kan få alt hvad hjertet begærer.

Lørdag aften var mine kammerater og jeg i kantinen og fik os nogle rigtig gode danske cognac'er og Carlsberg øl, ja vi var godt fulde, men dagens sorger skal jo søge glemsel i aftenens sold. Vi mærker ikke noget til krigen. Pakker kan vi sende hjem, 2000 gram om måneden, så skriv bare, hvad I sulter efter og jeg skal sende jer efter ønske. Vor kaserne ligger vidunderligt her ved havet, lige 200 meter derfra. Vor stemning er trods alt på højdepunktet, for er maden god, og man altid er mæt, glemmer man det andet. Vi har radio på stuen, og er programmet ikke godt nok, ja så er der jo nok andre stationer at vælge imellem. Jeg har mødt en flensborger heroppe, som jeg har gået i skole med, men han skal vist snart østpå, da hans uddannelse er forbi. Han hører til samme kompagni som jeg.

7. november 1942, Sædding– Axel Münchow til familien i Flensborg:

Vi var i dag ude på øvelsespladsen, men desværre regnede det så stærkt, at vi måtte tilbage til lageret [lejren] igen, og her havde vi undervisning, der bliver fordrevet med soven, da man uvægerligt sover ind, når en underofficer står og bræger foran én. Vi er blevet taget i ed allerede i onsdags og havde fri resten af dagen, vor første orlov får vi på søndag i næste uge. Nu [på] søndag finder en varietéforestilling sted her hos os, og en gang om ugen kommer vi i biografen, så vi lider ingen nød, endnu da.

Hvordan går det ellers derhjemme, jeg får jo hver dag Flensborg Avis heroppe, vi er to, der får tilsendt bladet. Ved første gang jeg fik Flensborg Avis begyndte vores U. v. D. [Unteroffizier vom Dienst²⁵], der jo skiftes hver aften, at gøre vrøvl over, at jeg fik tilsendt bla-

det, men jeg spurgte ham om han skulle betale dette, det kunne han ikke svare på, så bad jeg ham passe sine egne sager, ellers kunne han klage over mig til Spiessen,²⁶ der er ikke sket noget endnu, jeg venter med længsel på vedkommende.

Har I af og til endnu alarm i Flensborg? Her hos os er alt roligt, der rører sig ikke en hat. Jeg har det udmærket og håber det samme fra jer.

16. november 1942, Sædding – Axel Münchow til familien i Flensborg:

Der er sket meget heroppe, siden jeg skrev sidst, vi havde en munter tid, ja helt ufarlig var den heller ikke. Der var torsdag morgen besøg af nogle visse herrer, der ikke er helt velkomne, når de kommer her-til, vi havde alarm kl. 6 og gik med vore granatkastere i stilling et stykke fra vor lejr, vi lå ved kysten og ventede på Tommy [engelske soldater], der dog ikke lod sig se her hos os, men han var her da og prøvede at komme i land.

Vi har jo nu også prøvet dette og får vist også lov til det igen, da der oftere finder landgange sted, mere end man hører om.²⁷ Vi er hver nat klar til udrykning.

I søndags var vi til fodboldspil her i byen, og nu på søndag får vi orlov. Jeg sender om kort tid en pakke med nogle gode danske varer, hvis I da vil have den.

14. december 1942, Sædding – Axel Münchow til familien i Flensborg:

Vi er også blevet undersøgt igen, så turen går nok ned til Rommel i Afrika,²⁸ når vi skal bort herfra, det varer forhåbentlig noget endnu, jeg kan spise mere fløde end jeg har spist, i øvrigt har jeg taget 10 pund på i løbet af tiden [her], I kender mig vist næppe igen, når jeg engang skulle komme på orlov, hvad vist bliver engang i februar. Jeg kan håbe stærkt på dette, da jeg står mig godt med vor Feldwebel og ikke er faldet op en eneste gang endnu. For tiden går jeg til tandlægen, for at blive gjort helt »Tropenfähig« [klar til troperne].

20. december 1942, Sædding – Axel Münchow til familien i Flensborg:

Jeg har vagt netop nu i dag igen, det går nu som fod i hose med vagen, hele militærsagen er den rene nervesag, som vor uddanner siger, jeg står mig i øvrigt godt heroppe, og er den på stuen der ikke er faldet op endnu. Ellers er alt ved det gamle heroppe, af og til flyveralarm og den slags, men det er vi vant til.

3. januar 1943, Sædding – Axel Münchow til familien i Flensborg:

Christine²⁹ var her i søndags og besøge mig, vi var begge indbudt til middag hos Ejvind's onkel, det var dejligt for et par timer at føle sig fri og leve som civil igen, og få en omgang god dansk mad.

Nu har jeg endelig opnået det, som jeg har været i gang efter i lang tid, netop at jeg er kommet ind i våbenmesteriet, og bliver her uddannet til våbenmester. Jeg bliver her i Esbjerg det første $\frac{1}{2}$ år, og kommer så måske til en garnisonsby i Tyskland. Mit kvarter er heller ikke mere herude i Sædding, jeg flytter ind i selve Esbjerg by, efter al mulighed endda i privat kvarter, så den sag er helt som den skal være. Vor arbejdstid er som den skal være, vi begynder kl. 7 om morgenen, holder to timer middag og holder op kl. 5, om lørdagen holder vi op kl. 2 og har fri til mandag morgen kl. 7, så I kan tænke jer at jeg nu er kommet helt på den grønne gren. Det er da et liv der kan holdes ud, noget med: »Jawohl Hr. Unteroffizier« gives der ikke her i værkstedet, vi er dus med dem alle sammen. Jeg er ikke rekrut mere, men kommanderet, noget alle, der er her i Sædding, længes efter.

22. januar 1943, Esbjerg – Axel Münchow til familien i Flensborg:

Jeg er stadig i live og føler mig nu meget vel her i våbenmesteriet, det er som er man civil, ingen tjeneste og appel mere, alt dette er forbi, heldigvis. Jeg har det her som blommen i ægget, og eftersom det nu blev bekendtgjort skal vi blive her i $\frac{1}{2}$ år, så lad os håbe det værste er overstået til den tid. Jeg har nydt nok heroppe og længes ikke at komme andre steder.

I taler om rygter, der går om os heroppe, ja vi ventede jo sidste dag gæster vestfra, de var også nået helt til kysten, men vor gæstfrihed

og dem der bød dem velkommen derude har vel været for rørende, så det gik godt denne gang, men hvad bringer fremtiden?

30. januar 1943, Esbjerg – Axel Münchow til familien i Flensborg:

Nu er jeg flyttet igen og bor privat her i Esbjerg, vi lever et storartet liv heroppe, hvis det ikke bliver værre, hvad jeg ikke håber, kan jeg godt blive soldat i fem år endnu, for her mærker man ikke man er det, kun ses det på uniformen, ellers er det næsten som hjemme. Det meste der volder os alle sammen megen bekymring er kronerne, som ikke er alt for rigelige, men vi tusker os igennem som det går bedst.

4. februar 1943, Esbjerg – Axel Münchow til familien i Flensborg:

Nu har jeg arbejdet mig ind i arbejdet her, og har gjort mit bedste, jeg kan uden at prale sige, at jeg er en af de bedste her i våbenmesteriet, der er ting som svejsning og meget andet jeg står mine kammerater meget forud i. Jeg er den eneste, der får lov til at svejse ting, der virkelig skal holde, og som det kommer an på at det skal holde. Jeg står mig godt med mesteren her, som jeg lå sammen med i privat-kvarteret.

25. marts 1943, Esbjerg – Axel Münchow til familien i Flensborg:

Jeg har været undervejs [efter] frø til jer, men da disse først kommer i salg i næste måned, beder jeg jer være tålmodige til den tid, der kan fås alle slags heroppe, jeg har bestilt dem allerede.

6. april 1943, Esbjerg: Axel Münchow til familien i Flensborg:

Nu endelig har jeg fået min længe ventede orlov, dog sent er bedre end aldrig, den tid der er gået, har jeg vundet af krigen, det gælder nemlig at holde sig så længe som muligt. Jeg kommer lørdag aften eller eftermiddag hjem. Jeg håber I har noget at spise, for her er vi lige ved at sulte, vi gider nemlig ikke mere spise spejlæg og koteletter og flødeskumskager. Min chef står hver eneste aften og vælger, med en stor portion flæsk og alt dette dyre foran sig, og vi andre står ved siden af med samme portion, og så græder vi alle i kor og stønner over dårlige tider og hungersnød, det er alt sammen usigeligt sørgeligt.

Ellers går det godt heroppe, meget arbejde med at sidde og glo på

væggene og passe på værkstedet, vor uddannelse er nu forbi, så det er de andre der gør arbejdet, vi kritiserer kun og ryger.

Jeg sidder netop med den skadelige drik »sødmælk« foran mig og prøver at drikke den, skummetmælk er jo meget bedre, men den fås desværre ikke her. Vi er helt syge af alt dette, [så] at vi næppe kan gå eller bestille noget, man bliver så søvnig af al denne fede mad.

Vi misunder enhver i Tyskland eller andetsteds, de lever dog meget sundere end vi, man holdes hele dagen i bevægelse og flyversport om natten, det må være dejligt. Dog længes jeg ikke efter dette, der bliver nemlig skudt med skarpt dernede, her skyder vi kun med løst krudt for at vise vi er der, det andet kunne jo skade englænderen, og vi vil jo dog kun hilse ham.

4. maj 1943, Oksbøl – Axel Münchow til familien i Flensborg:

Ja, nu er jeg altså borte fra Esbjerg og er landet i den dejlige lejr, der kalder sig Oxbøl, noget lignende som Mynster Lager.³⁰ Når man kigger ud af vinduet, ser man kun skov og atter skov, det er nu forbi med treværelses lejlighed og alt dette dyre, her lugter af kaserne og Drill [eksercits], men heldigvis er jeg også her kommet ind i våbenmesteriet, og har mulighed for at blive her 8-16 uger endnu, så den tid, den sorg, inden det går videre. Vi var fem mand, der en eftermiddag fik ordre til næste dag at melde os herude, det ligger en 15-20 km nord for Esbjerg, så der er mulighed for at komme til Esbjerg en lørdag og søndag en gang imellem. I det store hele er det bundkedeligt herude, men altid bedre end Rusland, vi var nemlig omtrent derude.

Jeg er stadigvæk ved staben, men kosten her er under al kanone [under al kritik], det er lige til at smide den for svinene, paradiset Esbjerg var engang.

22. maj 1943, Oksbøl – Axel Münchow til familien i Flensborg:

Her oppe er det ikke særligt morsomt at være, vi længes mangan gang til Esbjerg igen, her har vi næsten hver uge bataljonsøvelse. Kosten her kan ikke være dårligere end den er, og priserne på madvarer i kantinen er så høje, at man falder på ryggen, når man hører det, det er næsten som i Rusland, det der mangler er kun skyderiet, men alligevel foretrækker jeg at være her end i Østen.

Axel Münchow, fotograferet i julen 1943.

I morgen rejser jeg til Esbjerg for at se mennesker, her ser man nemlig kun træer og træer, det er til at blive forrykt over.

2. juni 1943, Oksbøl – Axel Münchow til familien i Flensborg:

Jeg håber pølserne og sardinerne må smage jer godt. Det var desværre ikke muligt at opdrive smør her i lejren i dag, men søndag kommer jeg til Esbjerg, og der skal nok være sådan noget at få. Martensen, der bringer pakken, er her hos os i værkstedet, han er så heldig at komme på orlov, det kan også være jeg kommer engang inden længe.

15. september 1943, Tutow – Axel Münchow til familien i Flensborg:

I Danmark sker der jo mere end småting for tiden, på en måde er jeg glad, at jeg kom bort derfra, kun savner vi alle, der er her deroppe fra, den gode extra kost som vi ikke får her, det sker ofte, at vi må spise tørt brød.

16. november 1943, Tutow – Axel Münchow til familien i Flensborg:

Mange tak for pakkerne jeg fik, de er kommet godt hertil, særlig fedtet og honningen, det var som et eventyr at kunne smøre dansk fedt på brødet igen, og så endda nu hvor det begynder at blive koldt. Allerbedst har det smagt mig, da vi var oppe at flyve, og jeg havde et par stykker mad med. Vi var oppe i 2000 m, da jeg pludselig blev sulten, og min kammerat, der sad bag ved mig, gav et skrål, at han også led samme kval som jeg, vi gjorde os derfor begge til gode med sagerne, og tænkte begge, var vi bare i Danmark igen.

Ligeledes gik det med Flensborg Avis, den fik sig også en flyvetur forleden, man skal jo have noget for, når man driver rundt i luften et par timer, der er nemlig ikke altid noget at bestille.

Frederik Mommsen var en af de »heldige« soldater, der først blev indkaldt, da krigen havde været i gang i næsten fire år. Frederik Mommsen blev født i 1901. Han blev først indkaldt i sommeren 1943, og blev sendt til et uddannelsesbatteri ved Vestkysten, hvor han blev uddannet til telegrafist. Efter uddannelsesforløbet blev han posteret i Nymindegab, hvor han tilbragte resten af krigen i en bunker som telegrafist. Ved krigen afslutning forlod han sin deling i Nymindegab og kom på egen hånd hjem til Flensborg i maj 1945.

Mens han var i Nymindegab skrev Frederik Mommsen til redaktør ved Flensborg Avis, L. P. Christensen, som var i kontakt med mange af de indkaldte sydslesvigere. Flere af dem skrev feltpostbreve hjem med beretninger om de lande de oplevede som soldater – eller deres tanker om hjemstavnen, Sydslesvig, og deres danske sindelag midt i den tyske krigsmaskine. En del af disse beretninger blev offentliggjort i avisen. Frederik Mommsens privatbreve til chefredaktøren viser glimt af hans tilværelse på den jyske vestkyst:

Bibliotekar Frederik Mommsen, siden 1934 leder af det danske bibliotek i Flensborg, som han så ud, da han var indkaldt som tysk soldat under 2. verdenskrig.

10. september 1943 – Frederik Mommsen til L. P. Christensen:

Kære L. P.

Først og fremmest tak for avisen som jeg modtager forholdsvis regelmæssig. Det er rart at kunne følge med i det der sker hjemme. Tit bliver avisen erstatning for et brev, en kær hilsen fra hjemstavnen.

Dersom De ikke har brug for mine sidste to skrivelser, hvad jeg kunne tænke mig, så vil jeg bede Dem om at gemme manuskriptet. For det er om mennesker jeg har lært at kende, typer jeg har moret mig over.

Ellers går livet her sin stille gang. Jeg er atter rejst et stykke nordpå. Men der er udsigt til at jeg snart tager lidt længere sydpå for at more mig lidt med Fanøpigerne.

Kan vi snart komme hjem, udsigterne bedrer sig fra dag til dag, i hvert tilfælde nærmer jeg mig nu tidspunktet for min første rigtige orlov.

Nu begynder den ensomme tid snart for os ved Vestkysten, hvor man keder sig gudsjammerlig, for der er jo ingen dagslys i vore bunkers. Vi har fundet på en ny leg. Når der sidder fem i en bunker, så går der en ud, resten gætter så hvad den ene foretager sig. Den der gætter rigtig får lov til at gå ud.

Nå, nu slut for denne gang, jeg er glad for min fyldepen og en god bog.

Venlig hilsen til alle på avisen, til Deres hustru og Inge og Dem fra Deres F. Mommsen.

11. september 1944 – Frederik Mommsen til L. P. Christensen:

Kære L. P. Christensen

Tak for Deres brev, og også tak for den besked, at vi ikke kan modtage »Flensborg Avis« mere på den sædvanlige måde. Det sidste er jeg sikkert ikke ene om at være meget ked af. Avisen var altid både i ondt og godt en kær budbringer fra vor hjemstavn. Særlig jeg, der både i by og på landet har mange forbindelser, vil savne avisen meget. Dog det er der jo ikke noget at gøre ved, og er vi kommet så langt, så klarer vi os vel også det sidste, forhåbentligt lille stykke vej.

Jeg ved ikke hvordan De har det, men jeg er i den sidste tid fyldt af en urolig higen, så jeg går med et underligt tryk i brystet. Der kan ikke ske nok i denne tid. Jeg har det, som om jeg står foran et færdigt arbejde, der skal kun lige sættes prikken over i'et og det vil jeg gerne have sat så hurtigt som bare muligt og på en sådan måde, at blækket sprøjtede til alle sider.

Det må ellers blive roligt og stille derhjemme, når teater- og musiklivet lægges på hylden. Jeg talte forleden med en hjemmetysker, han sagde helt ærligt til mig, »Lieber reich im Heim als heim ins Reich.«

Nu ikke mere denne gang. Venlig hilsen til Dem, hustru og Inge fra Deres F. Mommsen.

7. januar 1945 – Frederik Mommsen til L. P. Christensen:

Det er sørgeligt, at så mange af vore landsmænd venter på et livstegn af en af deres kære. Selv om det nu er 13 måneder siden min sidste orlov, så er jeg dog glad for at kunne holde stillingen herude ved Vesterhavet. Det er jo ensomt, men også ensomheden vænner man sig til.

Mange af os her er rejst vestpå, og er straks kommet ind i voldsomme kampe, men der er spærret for Funkere³¹ ved artilleriet i Danmark, det var min lykke. Et stykke tid var vi kun godt 40 tilbage, men nu er vi atter oppe på normal styrke.

Jeg har længe savnet den forkortede udgave af Flensborg Avis, som vi fik tilsendt af fru Futtrup.³² Men den er måske indstillet.

Ellers går her alt sin stille gang, vi har en ret »tombe« chef her, og har meget tjeneste, men nu er man jo snart en gammel rotte, og man forstår at komme udenom det der er ubehageligt. Vi efterretningsmennesker er nu engang en stat i staten, der ikke sådan kan bringes under kontrol. Endvidere har vi hveranden dag vagt, og det er ikke det værste, for vi har et behageligt rum til det.

15. marts 1945 – Frederik Mommsen til L. P. Christensen:

Forleden kørte jeg i lastbil fra Haderslev over Kolding og Esbjerg til Varde og derfra hertil. Du gode Gud, hvor skamferes vort land i disse måneder, næsten overalt møder man pansergrave, skyttegrave, udgravede kommandostillinger o.s.v., overalt møder man soldater, mange flere end ellers. Somme tider er jeg bange for, at vi her i Danmark ikke slipper for krigen i vort land. Skulle det lykkes englænderne at besætte Nordvesttyskland, så vil man trykke op gennem Holsten og Slesvig, samtidig med at masserne trænges sammen i Sydtyskland. Det er en styg tanke.

Men foreløbig kommer våren, her hos os jubler lærken fra den tidlige morgen. Solen skinner ganske dejligt, og man overvejer så småt om man ikke snart kan tage middagshvilen i det frie. Det er jo syndige tanker, men tiden skal dog gå med noget, bare ikke med arbejde. Det gælder om at kaste rolige kugler, men samtidig må man se til at gøre sig uundværlig. Således nyder jeg nu den ære at være den eneste der må ringe over det danske ledningsnet og tale dansk i telefonen. Samtidig må man passe på at man ikke samler sig for

mange hverv, for så kan man komme ud for at blive dekoreret med »Schreibstuben-Nahkampfspange«, også kaldet krigsfortjenestemedaljen, man må stadig passe på at der er nogle som er dygtigere end en selv.

For nogle måneder siden blev jeg opfordret til at gøre en underofficer-lærgang, men jeg sagde, at jeg hjertensgerne ville, men at jeg på forhånd var klar over, at jeg ville dumpe, fordi jeg ikke kunne lære udenad. Grunden til opfordringen var, at jeg til vore prøver havde morset lidt for godt, jeg nedskrev 65 morsetegn i minuttet med 3 fejl. Siden den dag er jeg ikke gået højere op, men er gået tilbage til 60.

Selv er jeg sund og rask og ved godt mod. Mon ikke vi snart kan få en ende på historien. Line [Frederik Mommsens hustru] mener det kommer snart. Jeg derimod er mest tilbøjelig til at tro, at vi må vente lidt endnu.

Efter krigen, formodentlig mange år efter i en høj alder, skrev Frederik Mommsen kortfattet sine erindringer om soldatertiden i Danmark og om krigens afslutning:

Frederik Mommsen, erindringer:

Fra Varde kom jeg til et uddannelsesbatteri i Nymindegab. I den første uge måtte vi ikke forlade lejren, så jeg kunne ikke ringe til Skodborg. Nu kom lykken mig til hjælp. Man spurgte mig, om jeg ville lære at telegrafere, for så skulle jeg straks på kursus til Blåvand. Det sagde jeg ja til og blev sendt afsted. Fra Nymindegab ringede jeg til Skodborg og fortalte hvor jeg var blevet af. Nu oplevede jeg de dejligste sommeruger ved Blåvand. Vi lærte at morse og vi nød badestranden. Line besøgte mig nogle dage og vi havde det virkelig ganske dejligt. Her i Blåvand kom jeg for første gang i forbindelse med modstandsbevægelsen. Jeg blev inviteret til en blokhytte, og her så jeg sammen med en ven, en antinazistisk jurist fra Breslau, de første små fotoudgaver af »Times«, og her lærte vi disse to mennesker hvordan man løste tyske militære kodetelegrammer. Det har de vist aldrig kunnet anvende.

Efter uddannelsen gik det tilbage til Nymindegab, hvor jeg blev tildelt batteriets telegraf- og telefonafdeling.

Da vi havde en hel del danske arbejdere i stillingen og derudover

havde adskillige forbindelser med forretninger, kom mine danske sprogkundskaber mig til gode. Jeg blev tildelt det faste personale, og dermed havde jeg faktisk sikret mig en stilling som kunne holde til krigens ende. I min militærtid havde jeg engang rigtig orlov, det var ganske vist dejligt at være hjemme, men vi havde det afgjort roligere i Nymindegab. Da krigen endte havde jeg skudt i alt 52 skud på en skive eller en papmand. Fra min soldatertid skrev jeg nogle breve til »Flensborg Avis«, det var altid holdt i den humoristiske tone, selv om der skulle noget til at holde humøret i to år bag pigtråd i Nymindegabs klitter. Alle kunne det ikke, de fik noget vi kaldte »Dünenkuller« [klit-kuller], sådan noget som nervesammenbrud. Vi ni i min bunker tog det med ro, størstedelen var berlinere og de var i høj grad med til at sprede en lys og humorfyldt luft.

For den tyske stat havde jeg været en dyr soldat. Jeg havde skudt 52 skud, men altid kun på en skive. En enkelt gang har jeg kastet med en håndgranat, men kun som en øvelse, og dette er jeg i dag glad for. Jeg har lært at morse, at vinke og blinke, jeg har lært at betjene en telefoncentral, og alt dette tog megen tid. For mig var krigen en lang ferie ved Vesterhavet, ikke uden spekulationer, men en tid, hvor jeg fik rig lejlighed til at lære tyskerne at kende. På en måde var det en spildt tid, fyldt med mange risikoer, men da den var veloverstået, var jeg egentligt ikke ked af disse spildte år.

I det foregående har vi fået et indtryk af, hvordan dansksindede sydslesvigere oplevede Danmark, mens de aftjente deres værnepligt dér under den tyske besættelse. Men de var kun en lille gruppe blandt flere fra Sydslesvig, som kom til nabolandet uden denne danske baggrund. Andre kendte Danmark i forvejen, uden at være særligt bevidst danske. Det gjaldt for eksempel friseren *Alfred Boysen* fra Risum (1915-2003).³³ I 1936 var han en tid på højskole i Hoptrup i Danmark sammen med andre unge frisere. Men han følte sig først og fremmest som friser, altså hverken dansk eller tysk. Først efter krigen blev båndene til det danske mindretal videre udbygget – fordi frisere dér fandt de bedste muligheder for udfoldelse. Alfred Boysen fik beskæftigelse som vandrelerer, og blev sekretær for Foriining for nationale Friiske.

Det var således ikke i egenskab af dansksindet sydslesviger, at han

i 1941 kom til Danmark. Efter at være blevet såret i 1940 var han på flere lazaretophold, og i foråret 1941 blev han lærer ved uddannelsen af unge rekrutter. Alfred Boysens kompagni kom til Sorø den 6. juni 1941. Han mente ikke selv, at det gav ham særstatus at kende til det danske sprog, og det at han kunne tale dansk gav ham heller ikke særlige fordele. Årsagen til at han blev sendt til Danmark var ikke de sproglige forudsætninger. Men eftersom han kunne tale dansk, blev han ofte bedt om at gå ærinder i byen og tage sig af mindre tolkeopgaver, når det var nødvendigt. Eneste fordel, bemærkede Alfred Boysen, var at det var lettere at komme i kontakt med danske piger, fordi han kunne tale dansk, og fordi de havde tillid til ham, netop fordi han kunne tale dansk. Alfred Boysen var i Danmark til oktober 1942, hvorefter han blev sendt til Sydtyskland som officer i et straffekompagni. Herfra kom han til Afrika, hvor han blev taget til fange den 8. maj 1943, og sendt i krigsfangenskab i USA. Han blev først hjemsendt efter krigen.

En anden friser, som også var i Danmark som tysk soldat, og som har berettet om denne tid, er *Andreas Liebetrau*, født i 1928 i Ostfriesland. Formodentlig blev han indkaldt til Reichsarbeitsdienst (RAD) i efteråret 1944, hjemsendt derfra lige efter årsskiftet 1944/1945, og derefter snart indkaldt som værnepligtig. Straks efter blev han sendt til uddannelse i Danmark – måske på grund af hans unge alder – og her tilbragte han formodentlig et par måneder, inden han blev sendt sydpå. Andreas Liebetrau var ikke dansksindet før krigen, men gennem den danske landboforening knyttede han efter krigen så mange gode kontakter til danskere, at han blev tiltrukket af det danske. Andreas Liebetrau skrev sine erindringer, formodentlig i 1990'erne. Her bekræfter han de tyske soldaters opfattelse af Danmark som »Flødeskumsfronten«. Allerede ved det første stop i Danmark, i Hovslund i Sønderjylland, på vej til vestkysten nord for Varde hvor han skulle udstationeres, fandt Andreas og hans kammerater en bager, så de kunne købe flødeskumskager, for dem havde de jo hørt så meget vidunderligt om. Selv om det var en fantastisk lækkerbissen blev det nu alligevel næsten for meget for de unge mænd med al det flødeskum. Men kagerne levede fuldt ud op til deres ry. Andreas Liebetrau konstaterer også, at forplejningen i Danmark var god og

rigelig, også til soldaterne, hvilket var en stor forskel fra hvad han var vant til i Tyskland, både før og efter sin indkaldelse til militæret.

En anden 17-årig dreng, der måtte trække i tysk uniform i krigens sidste måneder var senere professor og generalkonsul i Flensborg *Lorenz Rerup* (1928-1996). Han blev født i Flensborg, og hans familie var tysksindet, men med familiebånd også nord for grænsen. 17 år gammel blev han indkaldt ca. tre måneder før krigens afslutning i 1945, og i tysk uniform kom han til at tilbringe en kort periode på Esbjergegnen. Her var soldaternes vilkår vanskelige i krigens sidste måneder. Udstyret var i særdeles dårlig stand: Radioudstyret virkede ikke, geværene var så rustne, at soldaterne ikke kunne skyde med dem, og forplejningen bestod udelukkende af frosne roer. Lorenz Rerup havde været indkaldt til det tyske militær en gang tidligere, men dér pådrog han sig med vilje en lungebetændelse, så han blev vraget. Anden gang indkaldelsen kom var der ingen udvej. Men Lorenz Rerup havde dog kunnet følge så meget med i krigens gang, at han forstod at den snart måtte være forbi. Derfor afventede han blot krigens afslutning. I begyndelsen af maj 1945 opholdt han sig i Esbjerg, og det lykkedes ham at undgå de engelske tropper i Danmark, flygte fra Esbjerg og komme over grænsen til Tyskland. Efter krigen afsluttede Lorenz Rerup sin skolegang i Flensborg. Han blev grebet af det danske, deltog i den danske aftenhøjskole i Flensborg og kom i 1947 på højskole i Rødding. Herfra gik vejen videre til en dansk studentereksamen, en uddannelse som historiker ved Københavns Universitet og en lang akademisk karriere i Danmark. Lorenz Rerup døde i 1996, efter kun et par års virke som generalkonsul i Flensborg.

Endnu en ung sydslesviger, der også kom til at gøre militærtjeneste i krigens sidste måneder var *Werner Mühlmann*. Han var tysk, og blev først dansksindet efter krigen. Han blev født i 1929 i Husby i Angel og indkaldt i september 1944 til fire ugers Wehrrertüchtigung (en militæruddannelse tilpasset 16-17-årige) i Køge i Danmark. Han blev derefter indkaldt til militæret i februar 1945, og på fire uger uddannet til infanterisoldat på en kaserne i Hamborg. Derfra blev han sendt til Visby i Danmark, hvor han deltog i øvelser og marcher i omegnen. Da kapitulationen kom i maj 1945 stak han af

sydpå og nåede hjem til sine forældre i Husby den 9. maj. Werner Mühlmann er et eksempel på en af de drenge, som det tyske militær indkaldte i krigens sidste desperate tid, hvor aldersgrænsen for indkaldte soldater blev sat længere og længere ned (og længere og længere op), fordi der ikke længere var krigsduelige mænd i den normale indkaldelsesalder. Werner Mühlmann har berettet om sine oplevelser i Danmark i erindringsbogen »En angeliters vej til Danmark – og en sydslesvigigers oplevelser fra før, under og efter den anden verdenskrig«:³⁴

Werner Mühlmann, erindringer:

Og hvor har du så din danskhed og det danske sprog fra? Hvordan er du blevet dansk? For du er dog dansk, er du ikke?

Jo, det er jeg efter bedste evne og med liv og sjæl.

Javel, men så må der jo være en begyndelse ligesom en skæringsdato, da du skiftede fra tysk til dansk.

Nej, jeg tror ikke, at der findes en dato på mit sindelagsskifte, men på et eller andet tidspunkt må der jo have været en begyndelse, og efter megen eftertanke er jeg kommet til en dag i begyndelsen af september 1944, da der skete følgende:

Jeg var 16 år dengang, og sammen med alle andre drenge fra min årgang var jeg udkommanderet til at grave skyttegrave og tank-spærringer i det vestslesvigske, hvor jeg kom til landsbyen Langenhorn. En dag fik vi den besked, at vor årgang nu stod for tur til at blive indkaldt til 4 ugers »Wehrertüchtigung«. Det var en militæruddannelse, som var tilpasset til drenge i vor alder. Til det formål var der for os fra Flensborg-Slesvig-området indrettet 2 lejre, den ene lå et eller andet sted i Tyskland, og den anden i Danmark, nærmere betegnet i Køge.

Nu kendte vi ikke meget til Danmark, men alle havde dog hørt om, at i Danmark var det godt at være, der var masser af mad og ingen krig! For os altid sultne 16-årige, som til daglig blev holdt på en meget smal kost, måtte Danmark være det rene paradys. Lejren sydpå havde et dårligt ry og var kendt for både den hårde træning og den meget dårlige forplejning, altså på alle måder et dårligt sted at komme til.

Og så kom den første udskrivning, og det var til lejren i Køge.

Udskrivningen foregik ved, at der kom en funktionær fra Flensborg med en stak indkaldelsesordrer. Derpå blev navnene på de indkaldte råbt op, mens vi stod samlet omkring ham. Alle håbede på at være blandt de heldige, og også jeg stod der og håbede, indtil den sidste indkaldelse havde fundet sin ejermand. Uha, jeg var ikke iblandt dem, og så var der ikke andet at gøre end at vente på indkaldelsen til lejren sydpå. Fandens også!

Mens de heldige snakkende stod og studerede indkaldelsen, blev der spurgt, om der var nogen, som havde spørgsmål. »Joh,« kom det lidt forsagt: »Hvad skal jeg gøre, vi skal jo rejse nu, og jeg skal i »Kasten« [arrest] fra lørdag middag til mandag morgen.« Det var en straf, man fik, hvis man havde lavet noget galt, som for eksempel rapset lidt proviant eller opført sig ukorrekt overfor en overordnet. For det meste lød dommen på indespærring fra lørdag efter arbejdets ophør til arbejdets begyndelse mandag morgen. Selve arresten var et rum i landsbyskolens kælder, hvor man blev låst inde, og hvor man levede af vand og brød i den tid, man var der.

»Hvad?« lød det ophidset fra funktionæren, »tror sådan en lort, at han skal til Danmark? Nej, min fine ven, du skal selvfølgelig i brummen«, og så rev han indkaldelsen ud af hånden på den ulyksalige arrestkandidat. »Hvem vil have den?« spurgte han viftende med konvolutten. Vi var flere der sprang frem, men det var mig der fik fat i den så eftertragtede indkaldelse, og hermed var jeg med på det heldige hold, – og – måske var det begyndelsen!

Vi rejste så i samlet flok med tog fra Flensborg til Køge, hvor lejren var indrettet i en skole midt i byen. Vi lærte at omgås våben, og så var der feltøvelser i skovene uden for Køge. Lejren fungerede – i forhold til andre tyske institutioner i efteråret 1944 – ualmindelig godt. Vi fik flotte uniformer – det var »Hitlerjugenduniformer«, god mad hver dag, og i skolens klasseværelser sov vi i gode senge. I Langenhorn sov vi i en kostald på et cementgulv med halm på.

Det skete også en gang i de 4 uger, at der blev givet udgangstil-ladelse for 2 timer i grupper på 4 på den sidste søndag eftermiddag. Uheldigvis slap jeg ikke igennem den sidste appel, som var ualmindelig streng, og hvor over halvdelen af os blev nægtet udgang for en eller anden bagatel ved påklædningen. Så jeg kom aldrig ud af lejren på egen hånd, og jeg fik aldrig lejlighed til at optage kontakt

med den danske befolkning, men vi så den smukke by, det velplejede land, og vi oplevede dog lidt af den danske atmosfære.

Bedømmelsen af det sete faldt dog forskelligt ud. De fleste syntes godt om alt, hvad de så af Danmark og danskerne, men der var også nogle, som var ubøjelige i deres overbevisning om, at Tyskland var uovertruffet på stort set alle områder. Godt nok ville de indrømme, at det sandsynligvis var bedre her end i den tyske lejr, men ellers – bare se den holdningsløse befolkning – og ungdommen, som står og ryger offentligt (vi røg kun i smug) og disse maledede kvinder, også de ryger offentligt! Nogen ryger endda pibe – hvor umoralsk!

Ja, det var nogens meninger, men for mig var dette første møde med kongeriget Danmark meget positivt, og jeg betragter det faktisk som det første (ubevidste) skridt på min vej fra det tyske til det danske.³⁵

Det var i februar 1945, at jeg blev indkaldt til militæret. Jeg skulle melde mig på en kaserne i Hamborg. Kompagniet blev sammensat af en blandet flok, nogle højt oppe i årene og så min årgang, d.v.s. os, der var på vej mod de 17. Vi skulle uddannes til infanterisoldater, og det skulle gå stærkt, og derfor tog man hårdt fat på os. Den hårde træning i kulden og den dårlige forplejning (man havde vel ikke bedre i begyndelsen af 1945) gjorde, at vi var en sølle flok, som efter 4 uger var færdiguddannet og klar til at rykke ud til en af fronterne.

Adskillige af os havde det skidt, og blandt dem var jeg. Jeg var så »heldig«, at jeg havde influenza, og selvom militærlægerne dengang ikke var smålige, blev jeg sammen med flere andre sorteret fra ved den sidste mønstring og sendt på lazaret. Efter nogle dage blev der samlet et nyt kompagni, og det var igen en blanding af ganske unge og gamle og os fra lazarettet, og så var der afgang til banegården.

Vor udrustning var elendig: Uniformerne var slidte, og de passede dårligt. Støvlerne havde skæve hæle, sokkerne var gennemhullet, og så havde vi i de 4 uger, som uddannelsen havde varet, ikke skiftet undertøj. Vi havde ikke andet end det, vi stod og gik i, ejede hverken sæbe eller håndklæde, og tandpastaen var brugt, og tandbørsten var blevet borte.

På en eller anden banegård i Hamborg stod der så et godstog, som vi gik om bord i, og på et eller andet tidspunkt satte toget sig i bevægelse. Vi kørte, holdt og ventede og kørte igen, og sådan gik der nogle

dage. På et eller andet tidspunkt krydsede vi grænsen til Danmark. Vi fortsatte med at køre og vente, og ingen vidste, hvor vi skulle hen. Jeg aner heller ikke hvor længe denne togrejse varede.

Når toget holdt ved en af de små stationer, prøvede kompagnichefen at skaffe noget spiseligt til os, og det må ikke have været let, for en dag fik vi kun et kvart rugbrød hver og ikke andet. Det gik endda, men der var også en dag, da vi kun fik et stort stykke ost og ikke noget til. Det har sikkert været en udmærket dansk ost, men den var stærk, og efter få bidder snerpede den munden sammen, og så skulle der meget vand til, for at man kunne fortsætte. En anden dag gav det et halvt rugbrød og en klat erstatningsmarmelade. De kolde nætter klarede vi ved at krybe meget tæt sammen i de ellers fuldstændig tomme godsvogne. Vi ville gerne have haft lidt halm på gulvet.

Sidste gang toget holdt var ved den lille station uden for Visby (ca. 10 km nord for Tønder), hvorfra vi så marcherede til Visby skole, som man havde rekvireret til os. Alle skolemøbler var taget ud af klasseværelserne, og der var lagt et godt lag halm på gulvene. Man havde endnu ikke noget feltkøkken, og det klarede man ved at give hver mand 5 kroner. Så stillede vi op i en kø på ca. 100 mand ved den lokale købmand i Visby. Han må alligevel have haft et godt lager, for alle fik noget spiseligt. Da jeg kom til, kunne jeg få knækbrød og erstatningsmarmelade, og det var jeg godt tilfreds med. De sidste måtte nøjes med noget, der var mindre godt, men – som sagt – alle fik noget.

Men proviantproblemene blev hurtigt løst, og så gav det mad hver dag. Sammenlignet med det, vi var vant til fra kasernen i Hamborg, var det fantastisk godt. Skolestuerne blev også betragtet som gode logier. Der blev ikke fyret, men med godt og vel 30 mand i hvert klasseværelse og et godt lag halm på gulvet var der ingen problemer med at holde varmen. Tjenesten var heller ikke så hård, og sammenlignet med andre tyske soldater i marts måned 1945 havde vi det særdeles godt.

Vi holdt øvelser i egnen omkring Visby, og somme tider sendte man os på lange marcher, hvor vi også tilbragte nætterne i det fri – enten direkte ved vejsiden eller på en mark. Vi lå med ømme fødder og prøvede på at sove, og her kom trætheden os til hjælp, for nætterne var meget kolde, og vi havde kun et uldtæppe hver. Efter

en dag eller to gik vi tilbage igen og var meget glade for gensynet med halmen i vort logi. Jeg har aldrig fundet ud af meningen med disse marcher. Ellers syntes vi, at vi havde det godt.

Vi lagde slet ikke mærke til, at vi blev mere og mere forkomne. Vi læste jo hverken aviser eller hørte radio. Vi kendte hverken datoen eller ugedagene, og vi anede ikke, hvad der skete omkring os. Vi ejede stadig hverken håndklæde eller sæbe for slet ikke at tænke på tandbørste og tandpasta. Vi havde stadig ikke andet end det tøj, vi gik i, og det var det, vi havde fået på ved ankomsten til Hamborg, inklusive undertøjet. Sokkerne, eller resterne af dem, blev udskiftet med klude, som vi viklede om fødderne (jeg ved ikke, hvor kludene kom fra). Vi vaskede os så godt som aldrig.

Efter et par uger lignede halmen i klasseværelserne en blanding af avner og savsmuld – og så fik vi lus! Da lusene ikke blev bekæmpet, formerede de sig hurtigt, og efter få dage havde alle tusindvis af både hoved- og kropslus. Det var generende, og man bandede, for lus bider, men også det var til at leve med.

Vi må have været et sørgeligt syn, og hvor forkomne vi var, viser følgende episode. Efter en af disse lange marcher skulle der holdes vagt ved et gadekryds i nærheden af Bredebro, hvor også jeg tog min tørn. Da jeg stod der med maskinpistolen under armen – jeg har sikkert stået og drømt om bedre tider – hørte jeg pludselig en hvinende lyd lige bag mig. Havde man skudt på mig? Var jeg ramt? Tanker flyver hurtigt i en sådan situation, og forskrækkelsen må have været total, for jeg tabte maskinpistolen på asfalten. »Så så, min dreng, nu skal du ikke være bange«, hørte jeg en blid kvindestemme sige, og da jeg vendte mig om, stod der en frodig og meget moderligt udseende kvinde med sin cykel. Den hvinende lyd må være kommet fra hendes opbremsning.

Lamslået og forvirret samlede jeg maskinpistolen op igen, og imens sagde konen: »Ser du, min dreng, du ser dog så forkommen ud, at jeg fik ondt af dig. Nu har jeg bestilt et rugbrød og noget smør til dig henne ved bageren, og når nu du er færdig her, så kan du gå derhen« – og hun pegede på et hus med et bagerskilt – »og så henter du det, jeg har bestilt til dig, bagerkone ved besked.« Af bare befippelse fik jeg vist ikke sagt tak til hende, men efter vagten gik jeg til bageriet, og der fik jeg et helt rugbrød og et $\frac{1}{2}$ pund smør. Gad vide, hvem

denne kvinde har været, jeg har tit tænkt på hende, for en personlighed som hende glemmer man jo aldrig.

Vi havde også en enkelt skydeøvelse, og det gik sådan for sig: Vi gravede nogle skyttegrave, og på en passende afstand fra disse blev der sat nogle »papkammerater« op, det er soldaterfigurer skåret ud i pap. Så fik hver mand 10 patroner, og derefter skød vi til måls – altså fra skyttegravene på papkammeraterne. Jeg må ikke have holdt geværet rigtigt, for ved det første skud slog rekylen mig meget hårdt på mit nøgleben, og det gjorde vanvittig ondt. De resterende skud baldrede jeg bare af ved at klemme geværet mellem armen og brystet uden at sigte.

Efter dette skydeorgie blev papkammeraterne kontrolleret, og mens vi stod i række og geled for at høre på resultatet, spurgte vores kompagnichef: »Nå, hvor mange træffere?« – »8!« »8 – af ca. 1000 skud?« »Ja!« »Her har vore fjender intet af frygte,« var hans eneste kommentar. Jeg har ingen forklaring på, hvorfor alle skød så dårligt.

Og så kom den 30. april! Vi blev samlet, og højtideligt meddelte kompagnichefen, at vores højtelskede fører Adolf Hitler var faldet i spidsen for en stødtrop i kampen om Berlin, og at storadmiral Dönitz nu var vor nye fører, og at vi alle ville fortsætte kampen, indtil sejren var vundet! Men – kampen ville ændre karakter, man ville nu bruge en anden taktik, og det, man nu havde brug for, var mænd, som var villige til at påtage sig opgaver, hvor man ingen overlevelseshancer havde. Der var tale om bemandede torpedoer, selvmordsfly og grupper, som ville og kunne operere bag fjendens linier. Nu var denne form for krigsførelse allerede kendt under navnet »Himmelfartskommandoer«, så det var ikke noget nyt. Denne kampform skulle nu intensiveres, og derfor havde man brug for frivillige! – »Hvem melder sig frivilligt?« Der skete det utrolige, at mange – måske en fjerdedel – af kompagniet trådte frem – unge og ældre. Hvad der fik folk til at melde sig frivilligt til disse opgaver, ved jeg ikke, og selv nu med min efterrationaliserede viden er deres valg mig uforståeligt.

Der skete nu ikke noget, og de »offervillige« forblev i kompagniet. Åbenbart manglede den nødvendige organisation til at tage sig af dem. Vi fortsatte livet, som om intet var sket med øvelser, marcher derhen og herhen, hvor jeg mindes de kolde nætter i de første majdage, når vi efter en uendelig lang tur lagde os ved vejsiden og rystede

af kulde til næste morgen. Nu vidste vi jo, at Hitler var død, ellers anede vi intet om situationen, men mad fik vi hver dag, for vor chef havde åbenbart penge nok til at købe både grise, kartofler og brød til os hos de lokale bønder og handlende.

Og så kom den 4. maj! Og det blev aften, og vi så, at der kom lys i vinduerne. Samme aften så vi også folk med gevær og armbind, og vi vidste ikke, hvem det var. Det er partisaner, var der nogen, der vidste. Partisaner? – måske snigskytter? Nej, det er folk fra en modstandsbevægelse eller sådan. Vi må tage os i agt, og holde os tæt sammen. Sådan gik natten, og næste morgen så vi, at flagene gik til tops – nogle steder, andre steder kom mændene med armbind, gevær og stålhelmet og hentede folk og kørte bort med dem. Senere har jeg hørt om de store glædesfester, man holdt i byerne, men herude på landet så vi ikke noget til det.

Vi blev nogle dage i Visby, og så begav vi os på march sydpå. Og vi gik og gik, og det var besværligt, for vi bar på alle vore våben, hver på sin riffel med ammunition. Desuden havde vi tre maskingeværer, som vi skiftedes til at bære samt et utal af tunge kasser med ammunition.

Vi var heller ikke godt til bens, for skotøjet var ikke blevet bedre. Det var godt vejr, og solen skinnede og varmede, og det fik kropstemperaturen til at stige, og det fik lusene til at bide ganske forfærdeligt. Åbenbart vidste man ikke rigtigt, hvor vi skulle passere grænsen, for vi havde på fornemmelsen, at vi zig-zaggede os sydpå. Vi kom igennem adskillige landsbyer, og mange steder stod folk ved vejen og kikkede på os, og hovedrystende betragtede de den slagne hær, som nu var på vej ud af landet. De var ikke uvenlige, og jeg har ikke hørt et eneste ukvemsord, tværtimod, nogle havde stillet vand ud til os, så vi kunne drikke.

Ude på åben landevej fik vi lov til at gå, som det passede os, men gennem byerne var der »marchorden«, dog med sjældne korte afbrydelser for at vi kunne drikke af det henstillede vand. Ellers lød ordren på at se lige ud! – »Det er forbudt at se på danskerne!« lød ordren. »Hvis I ser på dem, så vil de håne jer,« blev der sagt, og vore underofficerer holdt skarpt øje med os – så godt det nu kunne lade sig gøre. Vi kunne selvfølgelig ikke lade være med at skule til siderne.

Og således nåede vi grænsen, og vi passerede med alle vore våben uden at nogen ænsede os. Vi fortsatte sydpå, men ved aftenstid fik vi dog lov til at overnatte i en lade med halm. Næste morgen gik det videre, og vejen var nu fyldt med soldater i en uendelig strøm, alle på vej mod syd. Under en pause kom jeg til at snakke med en gruppe soldater fra Flensborg, og de opfordrede mig til at følge med dem, for de ville hjem nu. På en eller anden måde havde de kendskab til en lastbil, som kunne tage os med. Bilen kom, vi kravlede op på ladet og kørte mod Flensborg. Vore våben havde vi smidt i vejgrøften. Mine rejsefæller besluttede så, at vi skulle skille os af med ørnen og hagekorset på vore jakker, og som sagt så gjort. Med en kniv blev disse tingester skåret af og smidt ud. Ved indkørslen til Flensborg passerede vi endda et kontrolsted, som var bemanded med engelske og tyske soldater, men vi fik uden omsvøb lov til at passere, og bilen kørte os til byens centrum.

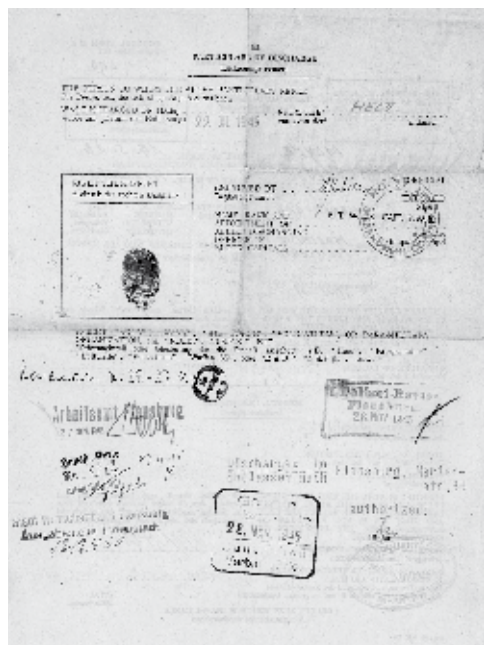
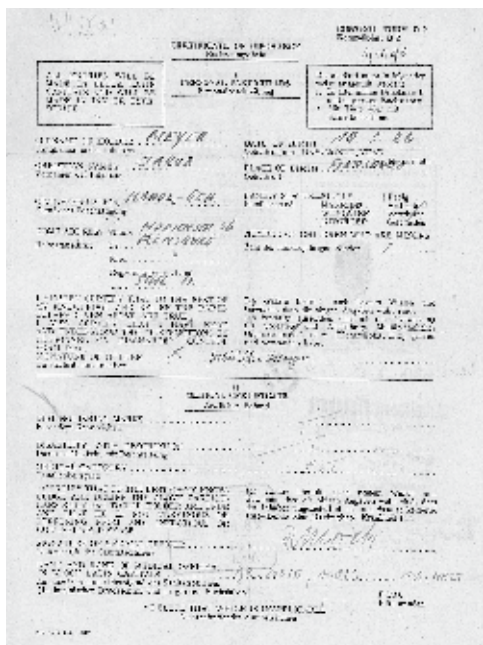
Derefter begav vi os på vej til vore respektive hjem – jeg til Husby (ca. ti km fra Flensborg). Da jeg kom til udkanten af byen traf jeg en yngre bekendt fra Teknisk Skole. »Du er ikke just i paradeuniform«, mente han. Næ, jeg var en meget splejset fyr dengang, og min uniformsfrakke var alt for stor. Desuden bar jeg på mit kostbare uldtæppe, som var rullet sammen til en pølse, og blev båret som et skærf over skulderen. Jeg havde også forlængst glemt den dag, da jeg sidst havde vasket mig og haft en kam igennem håret, men hvad, krigen var forbi og jeg var på vej hjem. Han ledte mig udenom et andet kontrolsted, hvor der også var englændere og tyskere, som kontrollerede al trafik, og så vidt han vidste, ville de arrestere mig som desertør. Han førte mig så over markerne uden om kontrolstedet og tilbage til vejen. En tilfældig bil tog mig op og kørte mig de resterende ca. otte km til Husby. Da vi boede ved vejen, blev jeg bogstavelig talt kørt lige til døren, og stor var jubelen, da drengen kom hjem igen, og det var så afslutningen på min militærtid, og det var mit andet møde med kongeriget Danmark.

Jo, jeg kom hjem den 9. maj, og alt gik godt! Jeg var heldig, for jeg var jo desertør, og den sidste desertør blev henrettet så sent som den 12. maj, men det fik vi først at vide længe efter.³⁶

Den tyske besættelse af Danmark fik efter fem lange år en ende. Og da var der ikke meget tilbage af den begejstring, som blev luftet, da de tyske tropper gik nordpå over grænsen til Danmark den 9. april 1940 – med enkelte dansksindede sydslesvigere som Frederik Petersen, Nicolai Büchert, Karl Budach og Peter Lützen som nødtvungne og modvillige led i rækkerne. Der var på flere måder langt fra den 9. april 1940, hvor de tyske tropper besatte Danmark i en demonstration af militær veludrustet overlegenhed, til begyndelsen af maj 1945, hvor slukørede, sultne og snavsede, men sikkert alligevel trods alt fortrøstningsfulde soldater måtte søge hjem til Tyskland med nederlaget i bagagen.

Der var enkelte af soldaterne, for hvem glæden havde en ekstra dimension: Det var de dansksindede sydslesvigske soldater, hvis moderland nu var sluppet ud af det tyske militærs jerngreb. En anderledes lys fremtid både for Danmark og for de danske i Sydslesvig begyndte så småt at tegne sig. De dansksindede sydslesvigske soldater, der var med til at besætte Danmark den 9. april 1940, og de dansksindede sydslesvigske soldater, der kom til at gøre krigstjeneste i Danmark under besættelsen, kunne se tilbage på deres ophold i Danmark som den del af krigstjenesten, hvor der trods alt havde været flest lyspunkter. Ganske vist havde det været svært at optræde i tysk uniform og udadtil se ud som tysker blandt danske landsmænd. Men i mange tilfælde var det lykkedes dem at bygge bro, at skabe forståelse for deres særlige situation, at skabe kontakter og måske venskaber. Flere af sydslesvigerne mente også, at de hver i deres lille virkekreds havde kunnet tjene deres danske landsmænds interesser i forhold til besættelsesmagten. Og hertil havde de så i øvrigt kunnet glæde sig over god forplejning og sikkerhed i Danmark, hvor krigen ellers andetsteds bød på helt andre vilkår. Men på dette punkt adskilte deres oplevelser sig jo ikke fra alle andre tyske soldaters erfaringer i Danmark.

På de foregående sider er der kastet strejfflys ind over sydslesvigernes oplevelser i Danmark i besættelsesårene 1940-45. Det har ikke været opgaven at give en samlet fremstilling eller en fuldstændig analyse af denne side af besættelsestidens historie. I første række er der blevet præsenteret dele af et kildemateriale – og det er antydnet, hvilke

Eksempel på »Entlassungsschein« fra det tyske militær efter 1945. Det tilhørte Jakob Meyer, der udover at gøre krigstjeneste på Østfronten opholdt sig et par måneder i Oksbøl ved Esbjerg i foråret 1944. Han kom hjem i november 1945 fra russisk krigsfangenskab.

muligheder det rummer. Det giver et indtryk af Danmark oplevet med sydslesvigernes særlige forudsætninger.

Deres vurderinger adskilte sig på flere punkter fra det billede, som normalt har domineret historien om disse år. For eksempel forekom modstandsbevægelse og sabotage ikke disse sydslesvigere at være den rigtige politik i besættelsessituationen. Fra deres hjemstavn vidste de, at det var nødvendigt at indordne sig, og derfor var samarbejdspolitikken i deres øjne langt at foretrække. Særlig interessante er kilderne om de danske sydslesvigere i Danmark gennem deres antydning af de mange kontakter, som selv midt under krigen forekom i København mellem danske grænselandsorganisationer og grænseaktivister på den ene side og enkelte sydslesvigere på den

anden. Her blev der skabt bekendtskaber, som kunne udbygges, da krigen var forbi.

Sydslesvigerne forlod Danmark med hver deres oplevelser og hver deres erfaringer – og hver med deres refleksioner over hvad de havde set og hørt om og fra den danske befolkning. De danske sydslesvigske soldater, der overlevede krigen, vendte næsten uden undtagelse tilbage til deres hjemstavn i Sydslesvig – og her gik de alle aktivt ind i det danske arbejde, nu under helt nye betingelser, og med nye ideer og visioner for arbejdet med mindretallets forhold og Sydslesvigs fremtid.

Kilder

Arkivet ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig:

Personarkiver:

- P 200 Peter Andresen
- P 282 Niels Bøgh Andersen
- P 577 Nicolai Büchert
- P 243 Leo Dane
- P 346 Heinrich Fischer
- P 284 J. N. Jensen
- P 131 Hans Ronald Jørgensen
- P 37 Sven Kjems
- P 258 Peter Köster
- P 600 Lassen-familien, Jarlund
- P 608 Aksel Lieb
- P 410 Andreas Liebetau
- P 307 Henrik Lisberg (Heinrich Hansen)
- P 349 Peter Lützen
- P 305 Frederik Mommsen
- P 606 Axel Münchow
- P 233 Frederik Petersen
- P 312 Frants Thygesen

Desuden:

- E 1 Flensborg Avis' Arkiv, Kasse 8, 1939-1945

Derudover:

- I 61 Dansk Generalsekretariat: 94.00-10: Lister over dansksindede sydslesvigere som tyske soldater
- P 80 Johan Frederik Schack Juhl: Samlinger vedr. sydslesvigere faldet i krigen 1940-45

De citerede breve og erindringer findes i ovennævnte arkiver, nemlig:

Indledning:

- s. 15: P 233-2. Brev fra Frederik Petersen til Dagmar Wrang den 5. november 1945.

9. april 1940:

- s. 19-20: P 233-4.
- s. 21-26: P 233-1. Delvist gengivet i Franz Wingender: Generalsekretær Frederik Petersen. En danskhedens repræsentant i Sydslesvig 1923-1945 (1990), s. 34. Trykt i Flensborg Avis 19. marts 1941.
- s. 26-28: P 243.
- s. 29: P 312. Frants Thygesen: Erindringer, især om grænselandet (1989), s. 81.
- s. 30-31: P 577.

- s. 39-41: P 349. Peter Lützen: Erindringer: Mit liv, s. 96-99. Antagelig skrevet mellem 1985 og 1994.

Brevskriveren Frederik Petersen:

- s. 49-50: P 233-1. Delvist gengivet i Franz Wingender: Generalsekretær Frederik Petersen. En danskhedens repræsentant i Sydslesvig 1923-1945 (1990), s. 28.
- s. 50: P 233-1. Delvist gengivet i Franz Wingender: Generalsekretær Frederik Petersen. En danskhedens repræsentant i Sydslesvig 1923-1945 (1990), s. 28-29.
- s. 51-52: P 243.
- s. 52: P 233-2.
- s. 52-53: P 243.
- s. 53: P 233-2.
- s. 53-55: P 243.
- s. 55: P 243. Delvist gengivet i Franz Wingender: Generalsekretær Frederik Petersen. En danskhedens repræsentant i Sydslesvig 1923-1945 (1990), s. 44.
- s. 55-56: P 243.
- s. 57-58: P 233-1. Gennemslag (kopi) af brev skrevet af ukendt (maskinskrevet underskrift: Feldwebel & Dolmetscher, ingen håndskrevet underskrift) til ukendt (uddrag; sidste side af formodentlig to eller flere sider), dateret O. U., den 13. januar 1943.
- s. 59-67: P 233-2.
- s. 67-68: P 243.
- s. 68-81: P 233-2.
- s. 81-82: P 233-1. Avisartikel fra ukendt avis, uden datering. Under artiklen er med blyant noteret: Struer. Artiklen er formodentlig skrevet og trykt i slutningen af maj 1945 (jf. artiklerne på bagsiden af den citerede artikel).
- s. 82-83: P 233-1. Afskrift, skrevet i hånden på papir stemplet Sønderjysk Forening for Struer og Omegn.
- s. 83: P 233-1. Afskrift, skrevet i hånden på papir stemplet Sønderjysk Forening for Struer og Omegn. Delvist gengivet i Franz Wingender: Generalsekretær Frederik Petersen. En danskhedens repræsentant i Sydslesvig 1923-1945 (1990), s. 53-54.
- s. 83-84: P 233-1.
- s. 84-85: P 233-1. Afskrift, skrevet i hånden på papir stemplet Sønderjysk Forening for Struer og Omegn. Delvist gengivet i Franz Wingender: Generalsekretær Frederik Petersen. En danskhedens repræsentant i Sydslesvig 1923-1945 (1990), s. 54.
- s. 85-86: P 233-1.
- s. 86: P 233-1. Afskrift, skrevet i hånden på papir stemplet Sønderjysk Forening for Struer og Omegn. Delvist gengivet i Franz Wingender: Generalsekretær Frederik Petersen. En danskhedens repræsentant i Sydslesvig 1923-1945 (1990), s. 56.

I København:

- s. 89: P 312: Frants Thygesen: Erindringer, især om grænselandet (1989), s. 102 og s. 207.
- s. 89-90: P 312: Frants Thygesen: Erindringer, især om grænselandet (1989), s. 208-209.
- s. 97-100: P 131: Lommebog/kalender for 1944.
- s. 100: P 131. Adresseret til Værnemagten, Lyngbyvej 100.

- s. 100-101: P 131. Adresseret til Sporvejenes Kiosk, Lyngbyvejen.
- s. 101-102: P 131. Datoen stammer fra kuvertens poststempel. Adresseret til Sporvejskiosken på Lyngbyvej. I et håndskrevet notat på kuverten står: E. Søndag 12-1 Frokost.
- s. 102-106: P 131. Adresseret til Sporvejskiosken, Lyngbyvej, København Ø.
- s. 106: P 131. Maskinskrevet.
- s. 106: P 131.
- s. 110-111: P 305-15.
- s. 111: P 307-15.
- s. 111-112: P 307-19.

I provinsen:

- s. 136-137: P 284.
- s. 137-143: P 200.
- s. 143: P 243.
- s. 145-152: P 608.
- s. 153-159: P 233-2.
- s. 162-166: P 346.
- s. 166-169: P 577. Håndskrevet beretning.
- s. 171-172: P 282-3.
- s. 185-190: P 600.
- s. 194-201: P 606.
- s. 202-205: E 1. Flensborg Avis' Arkiv, Kasse 8, 1939-1945: Bl.a. feltbreve til Flensborg Avis og L. P. Christensen.
- s. 205-206: P 305. Frederik Mommsen: Krigens onde år. Håndskrevne erindringer, 4 s.
- s. 206: P 305. Frederik Mommsen: Året 1945. Maskinskrevne erindringer, 4 s.
- s. 207-208: P 410-3. Andreas Liebetrau, erindringer, s. 42-47. Erindringerne gengiver ikke datoer og årstal, og heller ikke stedsangivelser i forbindelse med barndom og ungdom. I forbindelse med soldatertiden findes flere præcise angivelser. Erindringerne er formodentlig først skrevet i 1990'erne.

Alle bogens illustrationer findes i Arkivet ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig.

Noter

Indledning

1. Se: John T. Lauridsen: Samarbejde og modstand. Danmark under den tyske besættelse 1940-45. En bibliografi. 2002.
2. Johan Peter Noack: Det danske mindretal i Sydslesvig 1920-1945, 1989, s. 520. Johan Peter Noack bygger sine oplysninger på månedsindberetninger til Dansk Generalsekretariat og årsberetninger fra Dansk Skoleforening.
3. Martin Müller, Flensborg Avis den 11. maj 1985.
4. Flensborg Avis den 8. maj 1985.
5. Karl Otto Meyer: Frihed, lighed og grænseland, 2001, s. 76-100.
6. Se eventuelt herom i:
Bodo Gericke: Die Deutsche Feldpost im Zweiten Weltkrieg. Archiv für Deutsche Postgeschichte im Verlag Gesellschaft für Deutsche Postgeschichte e.V., Heft 1. 1971.
Gerhard Oberleitner: Geschichte der deutschen Feldpost: 1937-1945. 1993.

9. april 1940

1. Se eventuelt: René Rasmussen: Flensborg Avis og den tyske besættelse af Danmark 9. april 1940. I: PLUK fra forskning i Sønderjylland 1, 1999.
2. Vandrelærer Jørgen Jørgensen, Slesvig (1894-1970).
3. Leder af Ansgar-Skolen i Slesvig Svend Johannsen (1903-1978).
4. Leo Dane (1911-1985), journalist/redaktør på Nysted Folkeblad, bogtrykker. Landsformand for Konservativ Ungdom 1938-1940.
5. Læserbrev i Flensborg Avis 24. maj 1962.
6. Frants Thygesen, født i 1914 på Færøerne, jurist, under 2. verdenskrig ansat som sekretær i det danske Indenrigsministerium. Generalsekretær for Sydslesvigsk Forening 1945-1956.
7. Børge Outze: Danmark under den anden verdenskrig, 1968. Bd. 1, s. 322-323.
8. Danfoss indviede dog først sin nye fabrik i Flensborg i 1958.
9. Formodentlig lærer på Duborg-skolen 1934-1957 Niels Christensen.
10. Børge Outze: Danmark under den anden verdenskrig, 1968. Bd. 1, s. 433-434.
11. Karl Budach: 10 år i krig og fangenskab, 1989, s. 12-16.
12. Formentlig Bredebro.
13. Fliegerhorst Pütznitz ved kysten mellem Rostock og Stralsund i Mecklenburg i Nordtyskland.

Brevskriveren Frederik Petersen

1. Se eventuelt mere herom i:
H. E. Sørensen: Døden i Kastellet: bogen om Viggo Lausten-sagen. 1971.
Osvald Due: Viggo Lausten: Flensborg-drengen og Soraneren. Særtryk af Soranerbladet. 1971.
2. Redaktør Ernst Christiansen, Flensborg Avis.

3. Hans Ronald Jørgensen, som Frederik Petersen kendte fra Flensborg, senere dansk generalsekretær i Flensborg, se s. 94ff.
4. Aksel Møller (1906-1958), formand for Konservativ Ungdom 1936-1938.
5. Frederik Petersen var i en længere periode under opholdet i Struer indkvarteret hos Hans P. og Stinne Hansen, Nordvestvej 18. Hans P. Hansen holdt gang i fyret på Østre Skole, som den tyske værnemagt havde besat. Frederik Petersen havde kontor på samme skole.
6. Organisation Todt (OT), opkaldt efter Fritz Todt, minister for våben og ammunition. Halvmilitær regeringsenhed, etableret i 1938, til konstruktion af blandt andet militære installationer og forsvarsanlæg. OT havde en uddannelseslejr i Struer.
7. I den første tid i Struer var Frederik Petersen indkvarteret hos formanden for Sønderjydsk Forening for Struer og Omegn, viceskoleinspektør Christensen Lang, Skolegade 14.
8. Margrethe de Hemmer Gudme var fra 1930 til sin død i 1946 leder af KFUK i Flensborg.
9. Altså: Frederik Petersen ville også i 1945 vælge at tage til Danmark som tysk soldat, på trods af de ændrede forhold i landet.
10. Feldwebel Hoffmann var Frederik Petersens soldaterkammerat fra Struer. Frederik Petersen brugte formodentlig ham og hans feltpost-nr. til brevveksling med sine venner og bekendte i Struer.
11. Feltpostbrev: Slovakisk Jul!, trykt i Flensborg Avis 27. januar 1945.
12. Frederik Petersen havde sammen med Dagmar Wrang bestilt møbler med videre til den lejlighed i Flensborg, de regnede med at flytte sammen i efter deres giftermål, når krigen var ovre.
13. Bankdirektør N. E. Jørgensen.
14. Se note 13.
15. Frederik Petersens bekendte i Struer.
16. Hans P. og Stinne Hansen, Nordvestvej 18 i Struer, hvor Frederik Petersen var indkvarteret, og Jens og Maren Nielsen, Vestergade 42 A i Struer, Frederik Petersens gode venner under hans ophold i byen.
17. Se note 10.

I København

1. Frants Thygesen, født i 1914 på Færøerne, jurist, under 2. verdenskrig ansat som sekretær i det danske Indenrigsministerium. Generalsekretær for Syd-slesvigsk Forening 1945-1956.
2. Panzergeneral Heinz Guderian (1888-1954) havde kommandoen over de motoriserede tropper: tanks og armerede køretøjer. En »flyvende division« er et soldaterudtryk, der stammer fra 1. verdenskrig. Det dækkede en division (eller en anden enhed), der blev sat ind som en offensiv eller defensiv reserve, der hvor kampene var hårdest.
3. Heinrich Kienke, sætter på Flensborg Avis. Heinrich Kienke må have deltaget i invasionen i Rusland i sommeren 1941, da det vides at han blev såret og fik forfrysninger i fødderne i vinteren 1941/1942. Om hans ophold i København sidst i 1944 vides intet.
4. Nordisk Institut (tidligere Folkung Institut) blev oprettet af Dansk-Nordisk Ungdomsforbund (tidligere Det Unge Grænseværn) med det formål at fungere som bindeled mellem foreninger og kredse, der beskæftigede sig med eller var interesserede i det nordiske arbejde. Nordisk Institut havde ca. 1200 medlemmer.

5. Raschert er formodentlig en soldaterkammerat.
6. »Kaffesalonen Tosca« lå Frederiksberggade 24 og blev bombesprængt i befrielsesdagene 1945. Tosca havde ry for at være et mødested for tyske soldater og danske piger.
7. Jørgen og Ernst er formodentlig spejderkammerater fra Sydslesvig. Ernst kan være Ernst Petersen.
8. Hans Ronald Jørgensen anvendte Sporvejskiosken på Lyngbyvej som postadresse, mens han var i København. På den måde kunne han modtage post udenom værnemagten.
9. C. A. Reitzels Boghandel.
10. Helga Christensen, som boede i Kruså, og som Hans Ronald Jørgensen giftede sig med i 1948.
11. Hans Ronald Jørgensens mor boede i Flensborg.
12. Fru Simonsen var enke efter redaktør på Flensborg Avis, Peter Simonsen. Fru Simonsen boede i Kruså.
13. Handelsingartner Arne Sams, Kruså.
14. Adjunkt Christiane Jørgensen (1859-1938). Københavnsk lærerinde, der efter sin pensionering flyttede til Kruså, hvor hun på sin bopæl, Krusågård, i 1932 indledte en »Historisk Kreds« under Flensborg Ungdomsforening. En gruppe unge mænd, heriblandt Hans Ronald Jørgensen, mødtes hos hende en gang om ugen for at diskutere dels historiske emner, dels aktuelle politiske forhold og begivenheder.
15. Kastellet i København. Kasernen på stedet blev brugt til indkvartering af tyske værnemagtssoldater under besættelsen af Danmark 1940-45.
16. Holger Andersen var Grænseforeningens formand.
17. Grosserer P. Michaelsen var Grænseforeningens næstformand.
18. Antoni Petersen var ansat som fuldmægtig i Grænseforeningen.
19. Sankt Regis var et konditori på Amagertorv, i nr. 23.
20. Mayfair var en restauration, som lå Østergade 15.
21. Formodentlig en soldaterfilm, forevist på kasernen på Kastellet.
22. 30. januar 1933 udnævnte præsident Hindenburg Adolf Hitler til kansler, og Hitler dannede derefter regering. Siden blev 30. januar fejret som dagen for Hitlers magtovertagelse i Tyskland.
23. Restaurant og varieté National Scala, Vesterbrogade 2 (overfor Tivoli).
24. Grosserer Knud Dahl.
25. Overretssagfører Chr. Manthey-Wagner (1883-1961).
26. Hotel Phoenix, Bredgade 37.
27. Heinrich Hansen, senere Henrik Lisberg.
28. Studielektor Jørgen Hatting (1909-1990).
29. Charlottenborg på Kongens Nytorv, hvor der blandt andet siden 1883 afholdes kunstudstillinger.
30. Hotel D'Angleterre på Kongens Nytorv.
31. Lædervareforretningen Neye, Vimmelskaftet 30.
32. Edith Nicolaisen var en af Hans Ronald Jørgensens gamle studiekammerater.
33. M. P. Ejerslev (1893-1976). Vandrelærer i Sydslesvig 1926-1932. M. P. Ejerslev opholdt sig i København under besættelsen 1940-45. Han havde i Sydslesvig-årene fået kontakt til unge sydslesvigere, deriblandt Hans Ronald Jørgensen, via en studiekreds om historie og dagsaktuelle begivenheder, som han havde etableret. Denne studiekreds overtog frk. Christiane Jørgensen i 1932 (se note 14).

34. Willy August Linnemann, sydslesvigsk forfatter.
35. Sven Kjems havde et værelse på kollegiet Studentergården på Tagensvej i København.
36. Det Kongelige Teater.
37. Se note 33.
38. Vilfred Petersen (1905-) var medlem af DNSAP, Danmarks Nationalsocialistiske Arbejderparti, men dannede i 1934 sit eget parti, Dansk Socialistisk Parti, der senere skiftede navn til Dansk Folkeparti. Vilfred Petersens hovedopgave bestod i at bekæmpe Frits Clausen, formand for DNSAP.
39. Se kapitlet »Brevskriveren Frederik Petersen«, s. 42-86.
40. Se kapitlet »I provinsen«, s. 169-183.
41. Se kapitlet »I provinsen«, s. 144-161.
42. Se note 33.
43. Christan Nielsen (1913-1941), afdelingsleder ved tekstil/manufakturfirmaet Uldall & Co. i Flensborg, faldt 2. august 1941 på Østfronten. Christian Nielsen blev kaldt »Kidde«. Bruno Friedrichsen (1913-1942), bankassistent i Union Bank i Flensborg, faldt 5. juni 1942 på Østfronten.
44. Statsminister Thorvald Stauning.
45. Professor i historie Erik Arup (1876-1951).
46. Winterhilfe var et socialhjælpsprogram i form af en årlig velgørenhedsindsamling, som Adolf Hitler havde indført i 1933. Samtidig var Winterhilfe et led i den nazistiske propaganda. Blandt de foranstaltninger, der indgik i denne propaganda, var at alle en gang om ugen skulle spise Eintopfgericht, en sammenkogt ret, for at spare på kød.
47. Bruno Uldall, tekstilgrosserer i Flensborg-firmaet Uldall & Co. Han bosatte sig i København i 1939. Se s. 130-133.
48. Olav Kjems, postmester ved toldpostkontoret og senere ved postgiro i København, født i 1888 i Mejlby ved Rødding. Han hørte til den »ældre« Kjems-slægt, der er udgået fra Kjemsgård, mens Sven Kjems hører til den »yngre« Kjems-slægt. Se herom i:
Olav Iversen Kjems: Kjemsgårds Saga og Slægterne Kjems. 1939.
49. Vandelærer Niels Kjems (1888-1975).
50. Tysk studentereksamen.
51. Johan Ernst Christiansen, søn af redaktør på Flensborg Avis 1906-1940, Ernst Christiansen.
52. Bruno Uldall: Sådan var det - erindringer. 1986. Skrevet i årene før 1986. S. 77 ff.
53. Major Carl Andersen kendte familien Uldall fra Flensborg, hvorfra han stammede. Han var chef for Værnemagtens kontraspionage i Danmark.
54. Normalt var danske frivillige i Waffen SS. Der kan her muligvis være tale om danskere, der på kontrakt for det i begyndelsen af 1944 oprettede Sommer-korps (opkaldt efter stifteren, kaptajn Poul Sommer) i uniformer ydede vagttjeneste for værnemagten i Danmark, for eksempel på flyvepladser.
55. Robert Becker var nabo og ven til familien Uldall i København fra 1940 og fremover. Robert Becker var jøde og gift med en kristen pige.
56. Niels Juel Billum, født i 1896, lærer på Duborg-skolen fra 1922 til 1940.
57. Formodentlig Johan Ernst Christiansen, søn af redaktør på Flensborg Avis 1906-1940, Ernst Christiansen.

I provinsen

1. Den danske førstepreæst i Flensborg pastor H. F. Petersens svigerfar var cykelfabrikant Frederik Marius Rasmussen i Odense.
2. Oplyst af Kirsten Lieb i en samtale den 19. august 2003.
3. Statsminister Thorvald Staunings regering.
4. Aksel Lieb blev uddannet som lærer i 1938 fra Silkeborg Seminarium.
5. Ægtepar, som var Aksel Liebs bekendte i Århus.
6. Formodentlig manufakturforretningen Peter Jessen i Aabenraa.
7. Tatol var en kæde af minimarkeder eller nærbutikker, der blandt andet handlede med dagligvarer, toiletartikler, isenkram, beklædning og legetøj.
8. Aksel Liebs soldaterkammerat.
9. Formodentlig en spejdertur i 1920'erne.
10. Se note 9.
11. Reference til fredsslutningen efter 1. verdenskrig, hvor Tyskland efter egen opfattelse led fuldstændig ydmygelse. En sådan uret mener Aksel Lieb ikke, at Tyskland som sejrherre vil begå overfor de tabende nationer i krigen.
12. Det tyske folks fører 1933-1945, Adolf Hitler.
13. Se kapitlet »Brevskriveren Frederik Petersen«, s. 42-86.
14. Heinrich og Kristiane Fischer. Heinrich Fischer (1904-1984) var rektor for den danske kommuneskole i Flensborg.
15. Rudolf Hess (1894-1987) var Adolf Hitlers stedfortræder. Rudolf Hess fløj den 10. maj 1941 alene til Skotland for at forelægge en fredsplan for englænderne – som de afviste. Han blev fængslet og efter krigen idømt livsvarigt fængsel. I 1987 begik han efter 46 års indespærring selvmord i Spandau-fængslet i Berlin.
16. Frelsens Hær er en international bevægelse, et evangelisk trossamfund inden for den universelle kristne kirke.
17. Det militære forsvarsanlæg Kastellet.
18. Niels Bøgh Andersen: Krigsdagbog, 1981, s. 8.
19. Niels Bøgh Andersen førte dog en notatkalender i sin lommebog under opholdet i Danmark – heri kan man se hvor og hvornår der blev afholdt gudstjenester, og hvilke salmer der blev sunget. Arkivet ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig: P 282-3.
20. Niels Bøgh Andersen: Feltdegn fra Harreslev Mark, 1975, s. 182-195.
21. Farvermester Jacob Jacobsen var en af pionererne i det illegale arbejde i Syd- og Sønderjylland og havde været leder i Region III. Han måtte flygte til Sverige, hvorfra han i efteråret 1944 blev hentet til London af SOE (Special Operations Executive, den britiske sabotageorganisation) som rådgiver i slesvig-holstenske spørgsmål.
22. Maren Sørensen (1882-1957) gjorde en stor indsats for det danske mindretal, blandt andet som leder af Børnenes Helsehjem ved Sønder Vilstrup Strand syd for Haderslev 1920-1946 og som grundlægger af forsamlingshuset Valsbølhus i 1930.
23. Det tyske luftvåben under 2. verdenskrig.
24. JydskeVestkysten 8. september 2001.
25. Unteroffizier vom Dienst: Vagthavende i 24 timers skift, som havde opsyn med stuen på kasernen, og som for eksempel sørgede for vækning, postomdeling og fordeling af de enkelte soldater til deres opgaver.
26. Kompagniefeldwebel, underofficer.
27. Der findes intet kendskab til engelsk landgang på vestkysten.
28. Feltmarskal Erwin Rommel (1891-1944), især kendt for sin ledelse af det

- tyske Afrikakorps' kampe i Nordafrika.
29. Christine, senere gift Christensen, er Axel Münchows søster, som i 1942-43 var på skole i Vester Vedsted ved Ribe.
 30. Militær træningslejr for nye rekrutter i Nordtyskland.
 31. Radiotelegrafister.
 32. Inger Futtrup (1911-2001), lærer på Duborg-Skolen og på Lyksborg danske skole, gift med Hans Munk Futtrup (1917-1996), leder af Lyksborg danske skole 1946-1977.
 33. Det følgende bygger på oplysninger fra en samtale med Alfred Boysen den 6. juni 2002.
 34. Erindringer, privat udgivelse, januar 2000. Arkivet/DCB: P 344
 35. Werner Mühlmann: En angeliters vej til Danmark – og en sydslesvigsk oplevelser fra før, under og efter den anden verdenskrig, 2000, s. 1-3. Arkivet/DCB: P 344.
 36. Werner Mühlmann: En angeliters vej til Danmark – og en sydslesvigsk oplevelser fra før, under og efter den anden verdenskrig, 2000, s. 4-8. Arkivet/DCB: P 344.

Oversigt over sydslesvigske soldater i Danmark 1940-45

Andresen

Fra Harreslev Mark. Tysk soldat i et regiment, der undervejs sydpå lå i bivuk i Brede Sogn natten til den 12. maj 1945 (se: Jens Holdt: Brede sogn under besættelsen. I: Sønderjyske Årbøger 1995, s. 363-413).

Andresen, Peter

Født i 1920 i Kalleshave ved Agtrup. Indkaldt til militæret i oktober 1940. I Odense til midt i februar 1942. I februar 1942 sendt til Østfronten. Såret i juni 1942 og hjemsendt efter langvarige lazaretophold.

Berg, Jens

Født 4. september 1921 i Agtrup. Indkaldt 2. februar 1941. Sendt til Odense 20. april 1941 i ca. en måned. Derefter til Strib ved Middelfart indtil 2. august 1941. Derfra til Østfronten. Taget til fange af russerne 9. april 1944. I russisk krigsfangenskab indtil hjemsendelsen. Hjemme i Agtrup 9. november 1945. Har berettet om sine krigsoplevelser i manuskriptet »Blade af min Erindrings Bog. Minder fra ungdommens tid om krigen – mennesker og begivenheder« (2001). Arkivet/DCB: P 583.

Boysen, Alfred

Født i 1915 i Lindholm. Indkaldt i 1937 til Reichsarbeitsdienst, derfra til militæret. Såret under besættelsen af Belgien i 1940, og efter lazaretophold sendt til Danmark 6. juni 1941. Lærer ved rekrutuddannelse. Var i Sorø, Slagelse og Fredericia. I Danmark indtil oktober 1942. Derfra til straffekompagni i Syd-tyskland og Afrika. Taget til fange af amerikanerne 8. maj 1943, krigsfange i USA. Kom hjem til Sydslesvig i 1947. Død i 2003.

Budach, Karl

Født 15. juni 1919 i Jaruplund. Arbejdstjeneste 1938-1939. Indkaldt til militæret i efteråret 1939. Deltog i indmarchen i Danmark 9. april 1940, og var i Danmark til 17. april 1940. Derefter sendt til Frankrig. I 1941 sendt til Østfronten. Taget til fange af russerne 30. januar 1945. I krigsfangenskab i Rusland indtil hjemsendelsen i begyndelsen af 1948. Har berettet om sine krigsoplevelser i bogen »10 år i krig og fangenskab« (1989).

Büchert, Nicolai

Født 25. marts 1913 i Jaruplund. Indkaldt 22. februar 1940. Deltog i indmarchen i Danmark 9. april 1940. I Haderslev et par måneder. Derfra til Belgien. Efter at være blevet såret lazaretophold i København fra maj 1941. Oktober 1941 flyttet til Klitmøller. Derefter til Frankrig i august/september 1943. Deserterede 19. august 1944. Blev arresteret 14. oktober 1944. I krigsfangenskab i Frankrig. I oktober 1945 til Danmark. Hjemme i Sydslesvig i oktober 1946. Død i 1988.

Bøgh Andersen, Niels

Født 21. juli 1908 i Møgeltønder, opvokset i Aventoft. Indkaldt 8. april 1940. Gjorde krigstjeneste som feltdegn for divisionspræsten både på Vest- og Østfronten. I Bramming fra marts 1944 til juni 1944. Derefter til Frankrig. Taget til fange af amerikanerne 16. juli 1944. Først i krigsfangelejr i Frankrig, derefter i London. Løsladt i London, hjemme i Sydslesvig i september 1945. Død i 1991. Har berettet om sine krigsoplevelser i bogen »Feltdegn fra Harreslev Mark« (1975).

Böwadt, Henrik

Født i 1912 i Nordborg på Als. I juni 1943 tjeneste i Oksbøl-lejren ved Varde. I samme bataljon som Axel Münchow (se: Axel Münchow: Brev til forældrene i Flensborg 11. juni 1943. Arkivet/DCB: P 606). Desuden ophold på Fanø (se: Dagmar Wrang: Brev til Frederik Petersen 31. januar 1945. Arkivet/DCB: P 233). Blandt andet tjeneste med bevogtning af banegårde og jernbaner. I 1945 i Lemvig (se: Dagmar Wrang: Brev til Frederik Petersen 17. marts 1945. Arkivet/DCB: P 233). Indrulleret i et regiment, der undervejs sydpå lå i bivuak i Brede Sogn natten til den 12. maj 1945 (se: Jens Holdt: Brede sogn under besættelsen. I: Sønderjyske Årbøger 1995, s. 363-413). Hjemme i Sydslesvig i maj 1945.

Clausen, Albert

Født 23. september 1923 i Flensborg. Ophold i rekrutuddannelseslejr i Sædding ved Esbjerg i 1942. Død af difteri i Esbjerg i juli 1942 (se: Axel Münchow: Brev til forældrene i Flensborg 20. november 1943. Arkivet/DCB: P 606).

Diederichsen, Andreas

Født 18. november 1909. Indkaldt i 1940. Militær uddannelse i Viborg. Tolketjeneste i Kolding i 1942. Sendt til Østfronten i efteråret 1943. Taget til fange af tjekkere i foråret 1945. Død i 1974. Sønnen Bruno Diederichsen har berettet om faderens krigsoplevelser i manuskriptet »Min fars soldatertid i Danmark« (2002). Arkivet/DCB: P 587.

Gregersen, Herbert

Ophold i rekrutuddannelseslejr i Sædding ved Esbjerg i 1942-1943. 1. februar 1943 rejst til Søgaard ved Aabenraa for at blive uddannet til officer. Skulle efter et halvt års uddannelse tilbage til Esbjerg (se: Axel Münchow: Brev til forældrene i Flensborg 4. februar 1943. Arkivet/DCB: P 606).

Hagens, Carl

Født i 1917. Officer i Luftwaffe. I slutningen af april 1945 i København i ca. 10 dage på lazaret (se: Flensborg Avis 8. maj 1995).

Hansen, Heinrich

Se: Lisberg, Henrik

Hansen, Nikolaj

I januar 1945 sendt til Ry for at gøre tolketjeneste efter at være blevet såret på Østfronten. Tilbage i Sydslesvig i maj 1945 (se: Flensborg Avis 11. april 1990).

Hauser, Conrad

Fra Bargstall ved Rendsborg. Mødte under ophold i København under 2. verdenskrig blandt andre sekretær i det danske Indenrigsministerium Frants Thygesen, senere generalsekretær for Sydslesvigsk Forening 1945-1956 (se: Frants Thygesens erindringer »Erindringer, især om grænselandet« (1989). Arkivet/DCB: P 312).

Homann, Heinz

Født i 1920 i Flensborg. Indkaldt i 1944. Tolketjeneste ved panserkompagni i Hald ved Viborg. Hjem til Sydslesvig i maj 1945. Død i 1987.

Johannsen, Andreas Otto Jens

Indkaldt som næsten 40-årig. Flyttet i 1942 fra Rendsborg til en skrivestue i Kolding. Kort derefter sendt til Varde, og derfra ved årsskiftet 1944-1945 til egnen ved Henne Strand.

Jürgensen, Christian

Født i 1925 i Jaruplund. Indkaldt i 1942 til uddannelse i Oksbøl-lejren ved Varde. Krigstjeneste på Østfronten. Deserterede til Danmark efter at have været på Østfronten. Christian Jürgensen tilbragte en enkelt nat sammen med Karl Otto Meyer på Fyn, mens de begge var gået under jorden. Død i 1948. (Se: Arkivet/DCB: P 591. Se også: Karl Otto Meyers erindringsbog »Frihed, lighed og grænseland« (2001)).

Jørgensen, Hans Ronald

Født 17. februar 1915. Indkaldt i 1938, gjorde krigstjeneste under hele 2. verdenskrig, især på Østfronten. Blev såret fire gange, var i København flere gange på syge- og rekreationsorlov. Blev taget til fange af englænderne og sad i engelsk krigsfangelejr. Løsladt derfra i juni 1945. Død i 2002.

Kjems, Sven

Født 7. august 1920 i Skibelund, opvokset i Harreslev. Læste jura i København under krigen. Indkaldt til session i 1939, men fik på grund af eftervirkninger af lungetuberkulose gang på gang udsættelse med indkaldelsen. Pålagt tjeneste som Zeitfreiwillig i København fra foråret 1942. Blev endeligt indkaldt i november 1944, men flygtede til Sverige 14. december 1944, dagen hvor han skulle være mødt på en panserværnskaserne i Neuruppin ved Berlin. Har berettet om sine krigsoplevelser i manuskriptet »Kispus med Wehrmacht« (2002). Arkivet/DCB: P 37.

Koschmieder, Johan

Født 30. marts 1924 på Harreslevmark. Ophold i rekrutuddannelseslejr i Sædding ved Esbjerg i 1942 sammen med Axel Münchow. Faldt på Østfronten 15. august 1944. (Oplyst af Axel Münchow. Se: Arkivet/DCB: P 606).

Köster, Peter

Født i 1909 i Flensborg. Tjeneste som tolk i Danmark i de første krigsår. Derefter til Østfronten. I russisk krigsfangenskab. Kom til Flensborg med de hvide busser i november 1945. Død i 1951. (Oplyst af Axel Münchow. Se: Arkivet/DCB: P 606.)

Lassen, Christian

Født i 1908 i Jardelund ved Medelby. Krigstjeneste under hele krigen. Ophold i Danmark i Birkerød og i Høvelte fra november 1942 til april 1943. Kom hjem til Medelby i Sydslesvig efter krigen. Død i 2003.

Lassen, Jørgen

Født i 1915 i Jardelund ved Medelby. Indkaldt ved krigens begyndelse i 1939. Krigstjeneste hovedsagelig på Østfronten. 24. december 1942 sendt til Danmark. Opholdt sig på egnen omkring Esbjerg og Oksbøl indtil 9. februar 1943. Faldt formodentlig i februar 1945 under kampe syd for Danzig.

Lieb, Aksel

Født 1. maj 1912 i Flensborg. Indkaldt i februar 1940. Gjorde krigstjeneste i Østpreussen, Berlin og Norge. I Århus fra slutningen af maj 1940 til begyndelsen af august 1940 som afslutning på rekrutuddannelsen. Til Danmark efter maj 1945. Hjemme i Sydslesvig i februar 1946. Død i 1984.

Liebetau, Andreas E.

Født i 1928 i Østfriesland. Indkaldt til Reichsarbeitsdienst i efteråret 1944. Kort efter årsskiftet 1944/1945 indkaldt som værnepligtig. Blev straks sendt til Oksbøl-lejren ved Varde. Formodentlig i marts/begyndelsen af april 1945 sendt sydpå til fronten. Blev taget til fange af amerikanerne 23. april 1945.

Lisberg, Henrik

Født i 1916 i Flensborg. Indkaldt i 1939. Rekrut i marinen. Efter rekruttiden til Kiel. Efter 9. april 1940 til Danmark som chauffør ved Marineintendanturen i København. Var i København indtil marts 1943. Sendt til Østfronten. Deserterede sidst i april 1945, kom i maj 1945 illegalt til Danmark. Henrik Lisberg hed oprindeligt Heinrich Hansen. Død i 1999.

Lützen, Peter

Født i 1915 i Nibøl. Indkaldt til militæret og uddannet til radio-operatør. Deltog i besættelsen af Rømø 9. april 1940. Kort tid på Rømø, derefter kort tid i Herning, derefter tilbage til krigstjeneste på det tyske luftvåbens baser i Tyskland. Har berettet om sine krigsoplevelser i manuskriptet »Mit liv«, antagelig skrevet mellem 1985 og 1994. Arkivet/DCB: P 349.

Marcussen, Christian

Født 3. december 1915 i Brarup. Indkaldt 1. oktober 1937. Deltog i indmarchen i Polen i september 1939, i besættelsen af Frankrig i 1940, og i indmarchen i Rusland i 1941. På Østfronten indtil han blev såret 23. november 1943. På lazaret indtil marts 1944, hvor han blev overflyttet til sygehuset i Husum. Udskrevet i september 1944. I oktober/november 1944 indkaldt igen og sendt til genoptræning i København. Indkvarteret på ingeniørkaserne i Lyngby sammen med 3-4 andre medlemmer af det danske mindretal (det vides ikke hvem). Blev næstkommanderende ved vagten på Kastellet i København. Deserterede da der 29. april 1945 kom udgangsforbud for alle tyske soldater. Hjemme i Sydslesvig kort efter befrielsen. Død i 1988.

Matthiesen, Werner

Født i 1922 i Flensborg. Indkaldt i september 1941. Korte ophold i Roskilde

og Høvelte under rekrutuddannelsen. I november 1941 til Østfronten. I 1943 til Vestfronten. I 1944 til Jugoslavien. Deserterede sidst i 1944 under ophold i Berlin på vej til Polen. Meldte sig til sit kompagni igen og blev sendt til Danmark i begyndelsen af 1945. Ophold i Hornslet ved Århus. Deserterede i marts 1945 før udsendelse til Østfronten påny. Gemte sig i omegnen af Hornslet indtil befrielsen. Interneret i Randers ca. en måned, derefter løsladt. Blev i Danmark efter krigen. Har berettet om sine krigsoplevelser i bogen »I Dokkens verden« (2003), (red.: Kirsten Folke Harrits og Ditte Scharnberg).

Meyer, Henry

Født 12. august 1923 i Flensborg. Indkaldt i 1941. Ophold blandt andet i rekrutuddannelseslejr i Sædding ved Esbjerg i 1942. Faldt 22. december 1944 på Østfronten (se: Axel Münchow: Brev til forældrene i Flensborg 20. november 1942. Arkivet/DCB: P 606. Se også: Karl Otto Meyers erindringsbog »Frihed, lighed og grænseland« (2001)).

Meyer, Jakob

Født 19. maj 1922 i Flensborg. Indkaldt til Reichsarbeitsdienst 10. maj 1941. Indkaldt til militæret 6. oktober 1941. Sendt til Østfronten. Opholdt sig i et par måneder i Oksbøl i foråret 1944 med tjeneste på skrivestue. Taget til fange af russerne i april 1945. I russisk krigsfangenskab indtil hjemsendelse i november 1945. Død i 1997. Har berettet om sine krigsoplevelser i en serie artikler i ugebladet »Det Nye« (udgivet af »Ny dansk Ugepresse«) i 1949.

Mommsen, Frederik

Født i 1901 i Flensborg. Indkaldt i sommeren 1943. Sendt til uddannelsesbatteri i Varde, derfra til Nymindegab. Tjeneste i bunker som telegrafist. Hjemme i Flensborg kort efter krigen slutning i maj 1945. Død i 1965. Har berettet om sine krigsoplevelser i manuskripterne »Krigens onde år« og »Året 1945«. Arkivet/DCB: P 305.

Mühlmann, Werner

Født i 1929 i Husby. Indkaldt i september 1944 til 4 ugers militæruddannelse i Køge. Indkaldt til 4 ugers infanteriuddannelse i Hamborg i februar 1945. Derefter sendt til Visby i Sønderjylland. Hjemme i Husby 9. maj 1945. Har berettet om sine krigsoplevelser i bogen »En angeliters vej til Danmark – og en sydslesvigsk oplevelser fra før, under og efter den anden verdenskrig« (2000). Arkivet/DCB: P 344.

Münchow, Axel

Født 3. februar 1924 i Flensborg. Reichsarbeitsdienst ved jernbanen. Indkaldt 16. oktober 1942. Rekrutuddannelse i Sædding ved Esbjerg, derefter tjeneste i våbensmedje i Esbjerg og Oksbøl. Meldte sig frivilligt til uddannelse i det tyske luftvåben i Greifswald august 1943. Tjeneste som flyverkurer indtil overførsel til faldskærmsjægerdivision. I engelsk krigsfangenskab indtil august 1945.

Nielsen, Matthias

Fra Ladelund. Tysk soldat i et regiment, der undervejs sydpå lå i bivouak i Brede Sogn natten til den 12. maj 1945 (se: Jens Holdt: Brede sogn under besættelsen. I: Sønderjyske Årbøger 1995, s. 363-413).

Nissen, Johannes

Født i 1920 i Flensborg. Var i Odense, Esbjerg og Ringkøbing i perioden 1940-1944. Tjeneste som tolk på skrivestue. Sendt til Frankrig i 1944. I amerikansk krigsfangenskab i Frankrig. Hjem til Sydslesvig i januar 1947. Død i 1995.

Petersen, Karl

Født 9. september 1923. Ophold i Struer 1940-1941, tjeneste som mekaniker. I 1941 sendt til Østfronten, hvor han faldt 29. oktober 1944 (ifølge Lokalhistorisk Arkiv for Struer Kommune var Karl Petersen en dansk sydslesviger, der i en periode under besættelsen opholdt sig i Struer som tysk soldat, og som under dette ophold besøgte dansk familie i Struer).

Petersen, Christian

Christian Petersen skrev til Peter Andresen (se denne), at han også var begejstret – altså for at være i Danmark. I øvrigt ingen oplysninger.

Petersen, Frederik

Født 1. maj 1900 i Broager. Indkaldt i november 1939. Deltog i indmarchen i Danmark 9. april 1940, opholdt sig i Viborg til slutningen af maj 1940. Deltog i besættelsen af Holland, Belgien og Frankrig i sommeren 1940, og kom derefter til Østfronten. Opholdt sig i Struer fra december 1942 til juni 1944 som tolk. Arresteret 14. juni 1944, interneret i Danmark indtil september 1944, derefter sendt til militærfængsel i Polen. Overført til SS-straffebataljon ved Østfronten i november 1944. Sidste brev hjem dateret 15. april 1945, derefter faldet i kampene med russerne sydøst for Berlin.

Petersen, Jakob

Født 3. marts 1913 i Christiansfeld, vokset op på gården Vesterholt ved Treja. Indkaldt i 1939. Ophold i København inden udsendelse til Østfronten. Under opholdet i København besøgte hos Johannes og Nicoline Fosmark (Johannes Fosmark var lærer ved Ansgar-skolen i Slesvig i 1930'erne). Faldt på Østfronten 14. august 1943. (Se: Nicoline Fosmarks erindringer »Sydslesvigere, som jeg mødte dem« (ca. 1947). Arkivet/DCB: P 602).

Rerup, Lorenz

Født i 1928 i Flensborg. Indkaldt i januar/februar 1945. Ophold i Esbjerg. Hjemme i Sydslesvig i maj 1945. Død i 1996.

Timm, Ferdinand

Fra Seeth ved Frederiksstad. Mødte under ophold i København under 2. verdenskrig blandt andre sekretær i det danske Indenrigsministerium Frants Thygesen, senere generalsekretær for Sydslesvigsk Forening 1945-1956 (se: Frants Thygesens erindringer »Erindringer, især om grænselandet« (1989). Arkivet/DCB: P 312).

Uldall, Bruno

Født 10. januar 1908 i Flensborg. Indkaldt i sommeren 1942. Uddannet ved luftvåbenet og sendt til København, formodentlig i foråret/sommeren 1943. Gik under jorden i Danmark i august 1944. Har berettet om sine krigsoplevelser i bogen »Sådan var det – erindringer« (1986).

Blandt de tyske soldater i Danmark under besættelsen var også dansksindede sydslesvigere. Selvom de var danske af sindelag, måtte de deltage i besættelsen af Danmark 1940-1945. I Arkivet ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig er der bevaret mange breve og erindringer fra disse sydslesvigere. På grundlag af soldaternes egne breve og beretninger stiller bogen nye spørgsmål til besættelsestidens historie: Hvordan oplevede de danske sydslesvigske soldater Danmark 1940-1945? Hvordan var deres forhold i Danmark? Hvordan så de på Danmark og dansk politik i disse år?

ISBN 87-89178-40-8

ISSN 1397-4343